

Liget

2022-11
november

TARTALOMJEGYZÉK [XXXV. évfolyam 11. szám]

A 21. SZÁZAD FORGATÓKÖNYVEI

Vörös István AZ EGYENLŐTLENSÉG JELSZAVAI	4
Horgas Judit ALAGÚTBAN	8
Kállai Katalin A KIHALÁS MŰVÉSZETE	12
Dobosi Bea A LEGGYENGÉBB ERŐ	15
Varga Zoltán Zsolt KÉT ARCKÉPVÁZLAT	22

ÁCS JÓZSEF KÖTETÉHEZ

Csongor Andrea ALULNÉZET	29
Janecskó Kata A KERÍTÉS TÚLSÓ OLDALÁN	31
Taizs Gergő TÜKRÖK	35

Szirmai Panni HÁTTAL – VÁLOGATÁS A FORTEPAN KÉPEIBŐL –	37
---	----

VARGÁNYA

Nacsinák Gergely András TÖRÉKENY VILÁGUNK	39
Kiss Lajos András JEREMY RIFKIN – AZ EMPATIKUS CIVILIZÁCIÓ	63
Vörös István AZ ÁLLAMÉ AZ ORSZÁG, AZ EMBEREKÉ A TÁJ?	84

Lendvai Zalán KINT BENT; TÜKÖRMEZTELENSÉG	99
Magyar Bogi KESZTYŰHIDEG	101
Búth Emília VÉGÜL	107
Nacsinák Gergely András A PORCELÁNHÁZ BÉRLŐT KERES	109
Lackfi János ÖNKÉNTLEN	117
Sebő Péter JOSEF	120

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kíssvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Alapító szerkesztők | Levendel Júlia, Horgas Béla
Felelős szerkesztő | Horgas Judit
Tervezőszerkesztő | René Margit
Főmunkatárs | Szirmai Panni
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Vörös István

AZ EGYENLŐTLENSÉG JELSZAVAI

A 21. SZÁZAD FORGATÓKÖNYVEI

2022-11-25 | A 21. SZÁZAD FORGATÓKÖNYVEI, VERS

„A huszadik század egész demokráciáját az (...) jellemzi, hogy az elenyésző kisebbségben lévő(...)k saját akaratukat miképpen tudják a többség véleményének feltüntetni.”

Hamvas Béla

„Ebben a világban a szabadelvűség, az esélyegyenlőség vonzó jelszavai mögött általánosítják az egyenlőtlenséget.”

Somogyi Ferenc

Ki csap be kit? Nem kérdezik.
Nem szabad.
S ha kérdezik, az nem szabad
gondolat.
Egyenlőség? Itt van bár, de
elmarad.

Eltűnik a liberális
világ is,
sok hazugság igazságként
világít,
az igazság nem elindít,
megállít.

A kisebbség azt mondja, hogy
ők a sok,
nincsen úgy, de végül te is
úgy tudod,
kioktat és lassan el is
fogadod.

Pusztul minden, de az nem baj,
a piac
megoldja, vagy benzinszaggal
orrba csap,
azt mondja, hogy elmaradtál,
senki vagy.

A hősök az oligarchák,
meg a stáb,
ki hűséggel körülöttük
ott ugrál.
Utálja és megveti a
kultúrát,

vagy fél tőle, de nem mondja,
csak nevet,
azt hiszi, hogy fölösleges
őrület,
gyengeségről árulkodó
csúf tünet.

Gyengeséget, gyengeséget
akarjunk!
Ne vegyen az erő erőt
mirajtunk,
akik voltunk, továbbra is
maradjunk!

Semmi sincsen rendben már a
világban,
asztalomon ezért rendet
csináltam,
több tisztelet áradjon majd
irántam,

de nem bírtam a káosszal
magamban,
így a rendet fél év alatt
meguntam,
rájöttem, hogy másokkal ez
hogyan van.

Játszmák folynak, ebből áll a
valóság,
a világot tévedésből
lerontják,
közben folyton azt hajtják, ez
nagyon fájt!

Sajnálják ők magukat s a
világot,
kinézek az ablakon és
mit látok?
A szomszéd egy zöldellő fát
kivágott.

kép | shutterstock.com

Horgas Judit

ALAGÚTBAN

A 21. SZÁZAD FORGATÓKÖNYVEI

2022-11-03 | A 21. SZÁZAD FORGATÓKÖNYVEI, NOVELLA

Azt mondja, ne féljek.

Azt mondja, így volt ez mindig, évezredek, évmilliók óta, tudjuk minden nép mitológiájából. A maják, az egyiptomiak, a kínaiak, a vikingek történeteiben az újjászületést teljes pusztulás előzi meg, nincs más megoldás, csóválja a fejét, előlről kell kezdeni az egészet, ezt már nem lehet tovább javítani.

Egyénileg, ugye, kellemetlen, de hosszú távon igazán nincs mitől félni. Gondolkodj hosszú távon, biztat, és elpöccinti a szivarformára sodort, parázsló lapulevelet.

Megette a fene ezt a világvégét, hogy pont egy filozófussal kell végigkínlódnom az utolsó napjaimat.

amikor megszűntek az egyetemek

bízik.

Becsületes foglalkozását tekintve egyébként adóellenőr, mert a filozófiai doktorátusával csak oda vették fel, amikor megszűntek az egyetemek. Nem csoda, hogy az újjászületésben

Biccentek, hogy fogja meg újra az ásót. Eleget beszélt már. Az alagút sötétjében csak a pislákoló fáklya fénykörívében látni bármit. A fal, amit át kell törnünk, láthatatlan a feketeségben. De ott van, alig kéznyújtásnyira.

Megragadja az ásót, előre nyújtva keresgéli a halmot, hogy a hátunk mögé lapátolja.

Várj, mondom, és meglendítem a csákányt. Pengve pattan vissza, sziklát ért. Szitkozódva tapogatom a falat, földes részt keresek, hogy kilazítsam a jókora köveket.

A navahók szerint az első világ, a Nihodilhil aprócska, lebegő, teljesen fekete sziget volt.

Sikerül mélyre vágnom a csákányt, föld és kőzárpor hull a lábunk elé.

Amikor már túl sokan lakták, továbbindultak, magyarázza és lapátol. Minden kupacnyi földet gondosan elsimít a lapáttal. A második világ kék volt, de ott éltek már a fecskeemberek, így tovább kellett menniük. A harmadik világ sárga volt, azt özönvíz pusztította el. A negyedik, csillogó fehér világot szörnyek uralták.

Senkinek sem könnyű, dűnnyögöm. Hiába tapogatok, mindenhol követ érzek. Kalapácsot és vésőt húzok elő. Talán sikerül megrepeszteni a sziklafalat.

A mezopotámiaiak mítosza szerint az őszanya istennőt meggyilkolják gyermekei, és testének véres darabjaiból formálják meg a világot. A lapátnyélre támaszkodva nézi, ahogy körbekocogtatom a falat. Egy részen mintha üregesebben szólna. Nagyot ütök kalapáccsal, a véső tövig beleszalad. Nem tudom kihúzni.

Így keletkezett

A kínaiak viszont úgy tartják, hogy egy óriás választotta szét a világot a fejszéjével, így keletkezett az ég és a föld. Halála után az óriás leheletéből lett a szél és a felhők, véréből a folyók, a föld és a tavak, szeméből a Nap és a

Hold.

Nem tudom kihúzni, nézek rá.

Kiveszi a kalapácsot a kezemből, óvatosan ütögeti a vésőt jobbról, balról, amíg kilazul. Diadalmasan nyújtja át.

Órákig dolgozunk. Csákány, lapát, véső, kalapács. Közben szünet nélkül magyaráz:

Ragnarök, Matszja, Deukalión és Pürrha. Az ismeretlen szavak nekiütődnek a sziklafalnak, halkán visszhangozva pattannak vissza és eltűnnek a hátunk mögött kanyargó alagútban.

Amikor végre elérjük a bunkerhez vezető folyosó falát, és átmászunk a kitágított lyukon, elhallgat. A keskeny járatba itt is, ott is a miénkhez hasonló furatok kapcsolódnak, mintha hatalmas földigiliszták rágtak volna utat. Férfiak és nők bújnak elő, sietnek a bunker felé. Egyetlen gyereket sem látok.

Azt mondja, ne féljek.

De amikor megfogja a kezem, úgy látom, ő is fél.

kép | adobe.com

Kállai Katalin

A KIHALÁS MŰVÉSZETE

A 21. SZÁZAD FORGATÓKÖNYVEI

2022-11-04 | A 21. SZÁZAD FORGATÓKÖNYVEI, VERS

– egy növény naplója –

a naplójában külön
fejezetet nyitott neki
gondolta ha kell beleír

„az áttelepülés gondolatát
a kényszer hozta
jövendő utódai
lebegtek előtte
ahogy mások előtt is
24–38 fok között
van ott a nyár
ez épp megfelelőnek tűnt
csak azzal nem számolt
hogyan a világ túlfelén a
Nap szöge változik
és ez megviseli
fás szárát augusztus
táján kezdte feszegetni
az evolúciós üzenet
bár akkor még
minden forrt körülötte
szeptember végére
vált bizonyossá
hogyan az időjárás nem
a kedve szerint alakul
de az áttelelésre
hiányzott a stratégiája
rábízta a jóistenre
de a jóistennek
nem volt rá szabott
telelőhelye

pénze se rezsire
csak egy szobát fűtött
vagy az vagy a mínusz
végül úgy döntött
átadja őt a természetes
szelekciónak ami a létezés
szerkesztőmestere
az ideális tíz fok helyett
huszonegy fokban
fogja átteleltetni
lassan száradó testtel
amely tavaszra már
teljesen élettelennek tűnik
akkor a szabadba kerül és
(jó esetben)
újra növekedésnek indul
de most még várja a telet
a Nap velejéig ható
maradék sugaraira gondol”

a napló itt megszakad

kép | adobe.com

Dobosi Bea

A LEGGYENGÉBB ERŐ

[A 21. SZÁZAD FORGATÓKÖNYVEI]

2022-11-10 | A 21. SZÁZAD FORGATÓKÖNYVEI, PRÓZA

Nagymamámnak

Mindent elvettünk tőle, mégsem tágítunk. Vonzásában keringünk, mint akarattalan bolygók véges energiaforrásuk körül egy végtelenné táguló univerzumban. Veszteségei minket gazdagítanak.

Félelmetes pontossággal termelte újra önmagát. Génjei sok ezer évesek. Emlékeiben kihalási események és özönvizek követik egymást, jégkorszakokat és aszteroida-becsapódásokat élt túl a természetesen szelektálódott és vakon mutálódott genetikai anyag.

Bennünk másolta le önmagát. Mi vagyunk a legfontosabb produktumai. Átörökítette értékrendjét, céljait, rokon- és ellenszenvet. Saját képére és hasonlatosságára formált minket. Egy életen át ismételtette, amíg elhitte, hogy a világ állapota jó és megmásíthatatlan.

Kizsigereltük, kiszívtuk csecseiből az életerőt. Fogában megfogyatkozott a méz, sejtjeiben felszaporodott az ártalmas mikroműanyag. A technológia idegen képződmény a bőre alatt. Kiveti magából a kötőszövet, mint a szálkát, tüskét vagy világháborús repeszt.

testéből etetett

Felnevelt és táplált minket. Testéből etetett. Kezünket fogta, ha féltünk, vagy a seprűnyelet a bicikliülés mögött. Amíg él, nem feledi, mennyi áldozatot hozott. Feladta híven őrzött szabadságát és féltve dédelgetett álmait.

Rámentek legszebb éveit.

Tőle tanultunk járni, beszélni és alkalmazkodni. Átadta túlélési ösztöneit, belénk táplálta működési mechanizmusait. Békés agresszióval és gyengéd presszionálással szoktatott rendre. Lázasunkat nem fogadta el, de számolt vele. Szorongató félelmei lettek félelmeink.

Olyanok vagyunk, mint ő. Mégsem látjuk benne önmagunk. Nem ismerünk rá mozdulataira, amikor markunkban nyomjuk szét a legyet, hátravetett fejjel nyeljük le a kapszulát, vagy szemünket behunyva vakarjuk fülünket. Arcvonásai unalmasak, mégis idegenek.

Felnőtt utódai sorsa iránt közömbös. A nagykorúsággal megszűnt felelősségérzete. Nem csügged, ha véres háborúk és dühöngő járványok tizedelik szép gyermekeit. Gödröcskés állat fogdossa, vagy legyint. Szent meggyőződése, hogy már a nemzettel teljesítette kötelességeit.

Tudása empirikus, cselekedeteit a rideg logika vezérli. Világképe időtlen és végleges. A végsőkig kitart áporodott nézetei mellett, unalomig ismert frázisokat hajtogat, ami nem tetszik, elengedi füle mellett. Mint fára az évgyűrűk, lerakódtak ránk évezredes hagyományai.

Nincs vallása, nincs hite. Istenét megtagadta rég. Nem idegen tőle a gyermekek és a természeti népek mágikus gondolkodása. Ősi ösztönök és erők munkálnak benne, természeténél fogva az örök jelenben él. Nem ismer mást, csak az elemi öröklődés szabályait.

megmérgeztük kútjait

Kiraboltuk, eltékozoltuk kincseit. Kitapostuk növényeit, telefüstöltük levegőjét, mérgeztük kútjait. Kamrájában üresen ásitának a stelázsi polcai, kong a bödön, árván lóg a gázcsőről a rozsdás vaskampó. Korcs kutyájának miattunk akadt torkán a csirkecsont.

Elherdáltuk azt a keveset, amit adni tudott. Kivágtuk erdeit, lecsapoltuk mocsarait, feltörtük szűz földjeit. Tátongó bányákat vájtunk hegyei gyomrába. Minden talpalatnyi helyen acél, üveg és beton. Rituális tánccal vagy drónokkal fakasztunk esőt. Nem tiszteljük határainkat.

Szemében szent titkokat profán kézzel bolygató technokraták vagyunk. Mesterséges intelligenciát fejlesztünk, fúziós reaktort tervezünk, elérhető közelségbe hozzuk a Mars-utazást. Apokaliptikus víziói nem tántorítanak el. Kimeríthetetlennek hisszük apadó forrásait.

Mindenéből kiforgattuk, nem maradt semmije. Átallja a nagy felhajtást és a felesleges cícomát. Hiába láttuk el a legmodernebb eszközökkel, az alkímisták elvakultságával tagadja a technológia mindenhatóságát. Előbb gödröcskés állat fogdossa, majd legyint.

Ragaszkodik a rozoga, prizmás küllőjű biciklihez, amivel egyszer árokba esett. A régi kotyogós jobbat főz, a mosogatógépen piros virágot hozó cserepes kaktuszt tart, a szárítógépen csorba kék lavórt. A vízkőcsík megrajzolja, bugyimosáshoz meddig szokta feltölteni.

Kizsákmányoltuk, az utolsó bőrt is lenyúztuk róla. Amije van, nem elég semmire. Nem panaszkodik, inkább lemond. Olcsó szappant vesz, kopott ruhában jár. Luxuscikkeket sosem fogyasztott, húst csak újabban. Megvonja szájától a falatot, csak ne kelljen kérnie.

Mi mondjuk meg, mit gondoljon. Tőlünk tudja a híreket, a menetrendet, az időjárást. Nem kapcsolja be a tabletet. Elmagyarázzuk, mit jelent az adózott jövedelem, hogyan működik a választási rendszer. Az internet és az ételintolerancia meghaladja értelmi képességeit.

Nem érti, miért kell a szemetet szétválogatni, a villanyt lekapcsolni, a hűtőt és a fűtést lecsavarni. Bizonyos etnikai csoportokról, szexuális kisebbségekről és szubkultúrákról megingathatatlanul lesújtó véleménye van. Előbb legyint, majd gödröcskés állát fogdossa.

mártírarccal

Mi visszük orvoshoz és hivatalba. A szavazáshoz és temetésére mártírarccal urnát kér. Cuppog tenyerében a felhabzó szappan, amikor hónalját és bütykös lábfejét mossa. Kezének szorítása meggyengült, bőrén májfoltok, áruló szerveiben rosszindulatú daganatok.

Gyermekei vagyunk. Nem hiányzik belőlünk a kötelességtudat. Öregségére gondoskodunk róla, ahogy erőnk és időnk engedi. Aggodalmasan megesketjük, hogy nem ül biciklire, nem mászik fel a háromfokú háztartási fellépőre, nem húzza a gurulós szatyrokat.

Kifosztottuk. Belőle élünk, mégsem becsüljük. Úgy némítjuk el a kételyt és a bűntudatot, mint a mobiltelevízió. Egyetlen érintésünkre elhallgat a lelkiismeret. Minket nem lehet szép szóval megnyugtítani. Olyanok vagyunk, mint Isten: hozzánk hiába imádkozik.

Körülálljuk halálos ágyát. Nézzük, mint egy bogarat. Megérintjük arcát, kezét. Pusztán jóakarattal meghosszabbítjuk szenvedéseit. A jelen és a jövő kipereg vén ujjai közül, amikor a világ eseményhorizontján kívül reked. Nem eszik és nem iszik. Leállnak testi folyamatai.

Azt tudjuk, mi lesz a vége. Csak azt nem, mikor következnek be. Értelmetlen és indokolatlan remények tartják bennünk a lelket. Csalhatatlannak és halhatatlannak hisszük magunkat. Visszavonhatatlan meggyőződésünk, hogy a lopakodó planetáris halál elhárítható.

nukleáris tél

Kívánságára háznál ravatalozzuk fel. Egy percre sem hagyjuk magára, lábujjhegyen osonunk ki-be. Fejénél feszület, nyitott szemén hímzett szemfedő. Tányérunkon kihűl és megsárgul a főtt krumpli. Úgy száll le ránk az éjszaka, mintha a nukleáris tél köszöntene be.

Mi képviseljük a leggyengébb erőt. Mégis uralunk minden élő és holt anyagot. A végén mi győzedelmeskedünk. Az összeroskadó univerzum nem állhat ellen, amikor a kezdőimpulzus elfogy, s végtelen sűrűségű szingularitásba rántja össze az eszkatologikus gravitáció.

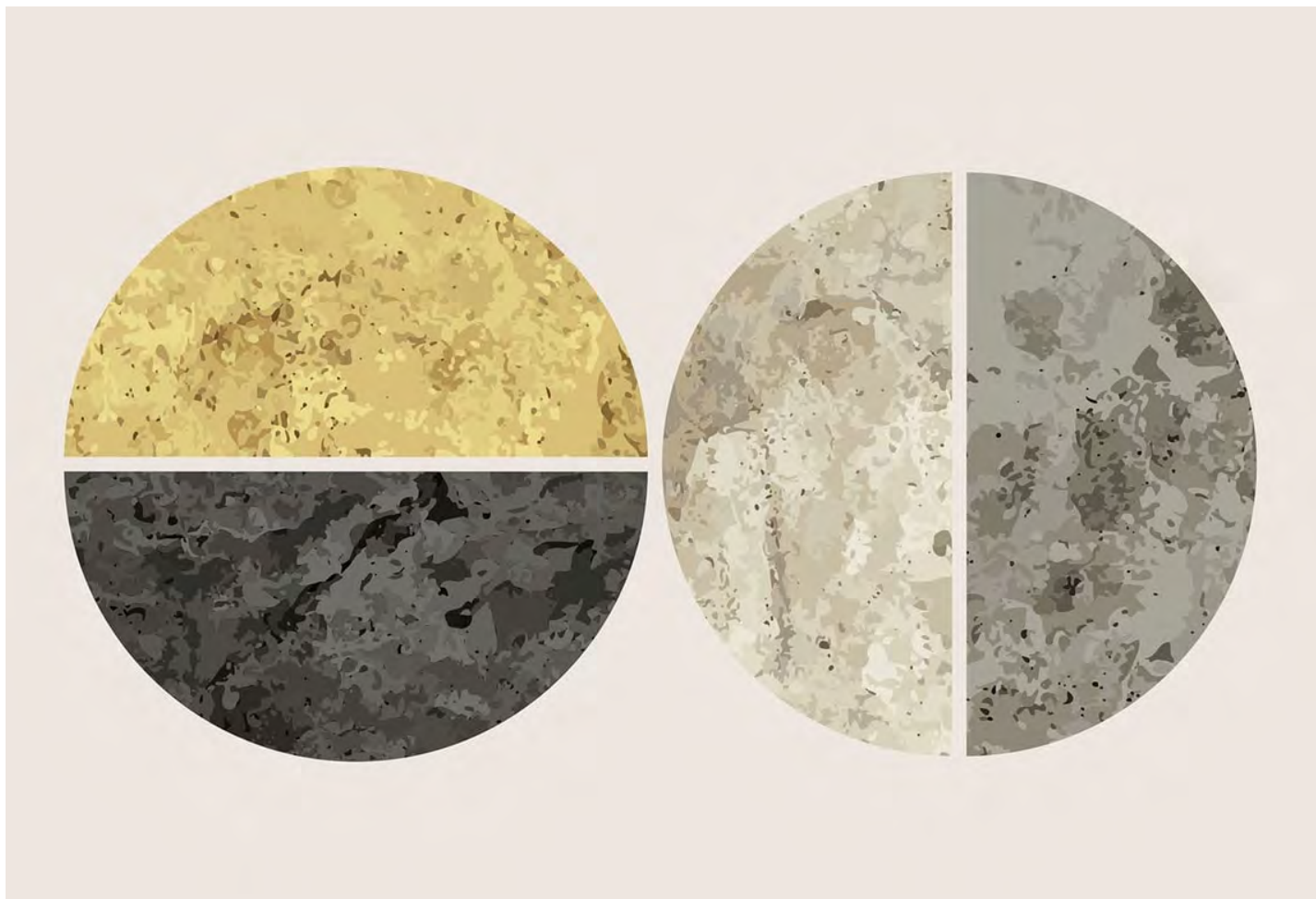
kép | adobe.com

Varga Zoltán Zsolt

KÉT ARCKÉPVÁZLAT

A 21. SZÁZAD FORGATÓKÖNYVEI

2022-11-16 | A 21. SZÁZAD FORGATÓKÖNYVEI, ESSZÉ

A múlt század hetvenes-nyolcvanas éveitől is ismerem Gőbölös Gyula néprajzrajztanárt és Kuklay Antal plébánost, akiknek személyisége, értékrendje és világgépe nagy hatással volt felnőtté érésemmre. Ma is felnézek rájuk, noha egyikük – a tíz évvel fiatalabb – már nyolc éve halott.

Gőbolyös Gyula és Kuklay Antal sohasem találkoztak, de tőlem tudtak egymásról, becsülték egymást. Tanár úr a Balatonfelvidéken élt, Budapestre járt tanítani, Tóni atyát egy Isten háta mögötti faluba, Körömbe számúzta a Kádár-rezsim. Nyugdíjazása óta Mátramindszenten él.

keresztbe tettek neki

Sorsukban három közös szálat látok, a legmeghatározóbb 1956. Kuklay öt és fél évet ült az Állami Egyházügyi Hivatal okiratainak lefoglalásért, Gőbolyös Gyulát, az ifjú nemzetőrt ugyan nem ítélték el, de folyamatos megfigyelés alatt állt a rendszerváltásig, s ahol csak tudtak, keresztbe tettek neki az államhatalom szervei. Nem engedték nyugatra, a kisképzőben évről évre újítták meg szerződését, egyedülálló néprajzi gyűjteményét – hamis vádak alapján – rekvirálták. De nemcsak nyugatra, még Jugoszláviába sem mehetett, ahol egy konferencián távollétében is óriási sikert aratott vizuális nevelési módszerével, programjával.

Közös bennük, hogy mindketten évtizedekig építettek, illetve újíttak fel egy-egy számukra túlságosan nagy épületet. Nem túlzok, ha úgy fogalmazok, hogy sziszifuszi munkát vállaltak magukra. Kuklay atya az ország egyik legszebb plébániáját kapta örökül, a körömi volt pálos fogadót, ami hatalmas, ámbár arányos méreteivel, hat szobájával sokrétű felújítási feladatot adott. Bár Tóni atya a szellem embere, egyúttal hihetetlenül gyakorlatias gondolkodású is, a felújítás minden mozzanatát maga irányította. Nyugdíjazásakor verbitáknak adta át az épületet, ma egy kongói és egy brazil szerzetes él benne.

Gőbolyös Gyula olyan háromszintes épületegyüttest terveztetett Makovecz Imrével, amiben a lakótér mellett műterem, asztalos és restaurátor műhely foglalt helyet. A tanár úr ezt az építkezést sohasem fejezte be teljesen. A műhelyekben sohasem folyt munka, csupán a műteremben tartottak hétvégi és nyári rajzsakköröket feleségével, a szobrász Lackovics Alízzal. Tanítványai – köztük én – vakolták be az épületegyüttest a 2000-es évek elején. Ma egy alapítvány szeretne ott rajziskolát működtetni Gőbolyös szellemében.

A paraszti származású Gőbölös Gyulát és Kuklayt, a kántortanító gyermekét összeköti a képzőművészet szeretete. Gyula festőművész volt, Kuklay ELTE-n végzett művészettörténész lett, az egyházi személyek körében meghirdetett képzés keretében. Mivel Gőbölös tanár úr a néprajz mellett az esti tagozaton rajzot-festészetet is tanított, alaposan beleásta magát a művészettörténetbe. Kuklay Antal viszont, amellett, hogy – elsősorban barokk emlékekből – létrehozta a sárospataki gyűjteményt, jó kapcsolatot ápolt hívő kortárs művészekkel, műveiket templomokban helyezte el, kiállításokat szervezett számukra.

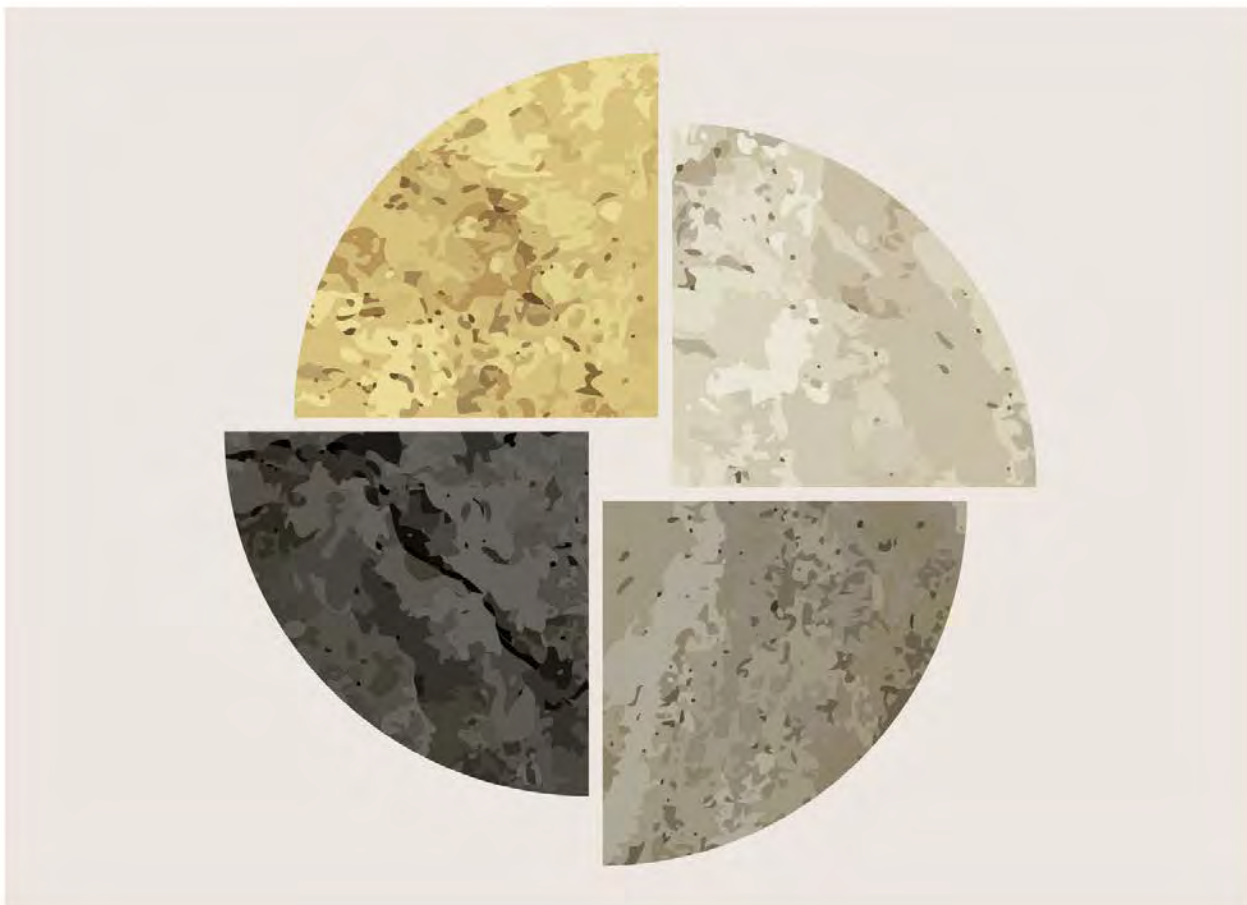
Gőbölös Gyula 1976-tól volt tanárom a kisképzőben. Holisztikus szemléletével évtizedekkel előzte meg korunk „Big History” diszciplínáját, a történelmet nagy látószögéből szemlélte, tantárgyát, a néprajzot, ebbe ágyazva tanította. Az ezredfordulón örömmel fedezte fel Jared Diamondnak, a „Big History” egyik megalapítójának *Háborúk, járványok, technikák* című könyvét, amelyben saját szemléletének legkomplexebb kifejeződését lelte meg. E könyv néprajztanításának alappillérvé vált.

nagy látószögből

Kuklay Antallal 1984-ben találkoztam először. Az ő szemlélete is holisztikus, ám míg Göbolyös Gyula figyelmének középpontjában a fizikai történések álltak, Tóni atyáéban a szellemtörténet, az üdvtörténet fényében, ám a valós történelem foglatában. A történelmet ő is nagy látószögből szemlélte, példázzák ezt saját szavai: „A nyugati civilizáció egy Mezopotámiától San Franciscóig tartó megszakítatlan fejlődési folyamat eredménye. A hatalmi központ egyre nagyobb vizek mentén – Tigris, Eufrátesz, Nílus, Földközi-tenger, Atlanti-óceán – nyugat felé vándorolt.”

Göbolyös tanár úr betéve tudott több tucat József Attila-verset, és sokat idézett tanítás közben. Kuklay Pilinszky János kései, enigmatikus verseinek talán egyetlen értője, eredményeit *A kráter peremén* című, öt kiadást megért könyvében foglalta össze. (Nemes Nagy Ágnestől, Ottlik Gézától kapott elismerést.)

Mindkettejüknek volt, illetve van „forgatókönyve” a jövőre. Göbolyös Gyula részben Diamond *Összeomlás* című könyvének hatására arra a következtetésre jutott, hogy fogyasztói társadalmunk hamarosan összeomlik. A pénz-lufi kipukkanására, a túlnépesedésre, a fosszilis energiaforrások elapadására, és klímakatasztrófára gondolt elsősorban. Szerinte a paraszti kultúrát nem szép tárgyai, zenéje, költészete, hanem önellátó mezőgazdasági és kisipari ismeretei miatt kell elsősorban megőriznünk. Meggyőződése volt, hogy az összeomlás után csak azok a társadalmak maradnak egészségesek, amelyek megtartották, és ezért használni tudják ezeket a szerteágazó ismereteket.

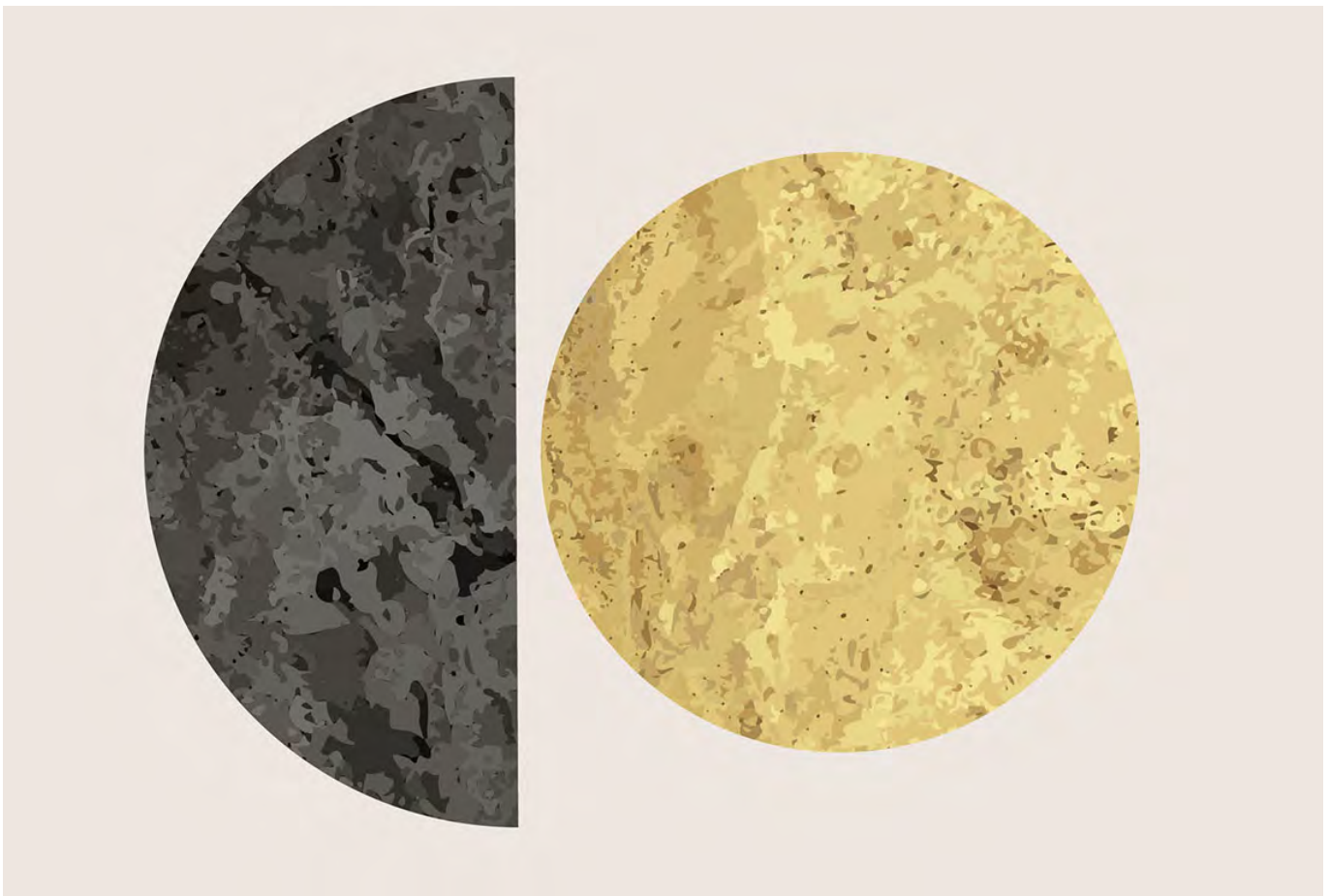
Ő volt környezetemben az egyetlen ember – lehet, az országban is –, aki megjósolta a Szovjetunió összeomlását, csupán két évet tévedve annak bekövetkeztében. Persze, nem hittünk neki. Amikor megkérdeztük, mire alapozza, elmondta, hogy egyetlen éjszakára megkapott egy szovjet tudóstól származó szamizdatot, amiben leírást olvasott a szovjet gazdaságnak az amerikaikkal folytatott fegyverkezési verseny hatására bekövetkezett katasztrofális állapotáról.

humán forradalom

Kuklay Antal szerint századunkban – ez saját terminológiája – *humán forradalom* következik be. Ezt így vezeti le: „Tízezer évvel ezelőtt térségünkben az emberek 95–99 százaléka azzal volt elfoglalva, hogy megszerezze az egész évre való ételmezt. A mezőgazdasági forradalom óta egyre kevesebb ember termeli meg az összlakosság ételmezt. A felszabaduló emberek többsége ipari terméket állított elő és ez elvezetett az ipari forradalomhoz. A

gépek által felszabadított ember a 20. században bekövetkezett tudományos forradalom nyomán egyre inkább információk előállításával foglalkozik. Ez a folyamat éppen úgy tetőzik majd, mint az élelmiszer- és az iparcikk-előállítás. Ettől kezdve a lakosság egyre inkább magával az emberrel fog foglalkozni, s ennek a folyamatnak nincs felső határa." A magam számára ezt úgy fordítottam, hogy az ember emberrel foglalkozása kerül előtérbe: a szolgáltatóipar, az egészségügy, a pedagógia, a pszichológia, a szociális munka, a művészetek. És persze a vallás. Az ő nyitottságával bármelyik vallás. Pár éve arról a vágyáról beszélt, hogy olyan kápolnák épüljenek országszerte, amelyeknek tetején egyszerre van jelen a kereszt, a Dávid-csillag és a többi vallás szimbóluma, hogy azokban mindenki a maga hite szerint imádkozhasson, meditálhasson.

Közben a „bipoláris, illetve monopoláris világ óhatatlanul átalakul multipolárisá, a kompetitív emberi társadalom szolidárisá.... A 21. század fejleménye 8–10 ilyen pólus önszerveződése lesz." Ehhez paradigmaváltásra van szükség: „Növekedés-orientált társadalmunknak át kell alakulnia egyensúly-orientált társadalommá."

A két „forgatókönyv” megegyezik abban, hogy mai világunk összeomlás előtt áll. Gőbolyös Gyula elsősorban gazdasági jellegű válságra gondolt, így jövőképében is erre a problémára kereste a választ, és az önellátó gazdálkodásra való visszatérésben látta a megoldást, amit ma Sipos Mihály, nagyon szellemesen, „fenntartható visszafejlődés”-nek nevez.

kezdődik a valódi történelem

Kuklay Antal nem visszafejlődést jósol az összeomlás után. Épp ellenkezőleg. Megint csak őt idézem: „... a mai globális válságok nem azt jelentik, hogy az emberi civilizáció a végét járja,

hanem hogy befejeződött az emberiség csecsemő-, gyermek- és kamaszkora – az emberiség előtörténete –, és kezdődik a valódi történelem: az ember és a természet egyensúlyának megteremtéséért a föld minden lakójának szereplésével játszódó izgalmas, kreatív, heroikus emberi színjáték: La Commedia Humana”.

Gőbolyös Gyula szerint a népi kultúrában tulajdonképpen a régi kultúrák ismeretei őrződtek meg, ezért is támaszkodhatunk rá az önellátó gazdálkodás visszaállítása során. Kuklay így fogalmaz erről: „A paradigmaváltás elkerülhetetlen, vagyis nem új kontinenst kell felfedeznünk, hanem a régi kultúrák elfelejtett bölcsességét.” ^[1]

1. Kuklay Antal: *A humán forradalom, avagy a történelem születése*. In: *Folia Selecta*, 17. szám, 1999. október 14. 20. o.
↑

kép | adobe.com

Csongor Andrea

ALULNÉZET

2022-11-06 | **VERS**

a díszekkel kettéosztott párkánytól
az aszfaltjárdáig nem volt hosszú az út
satnya gyökered fehér cernáját
tavaszi nap heve szárítja
pár nap s már hordja is innen a szél
(Ács József: Utolsó találkozás)

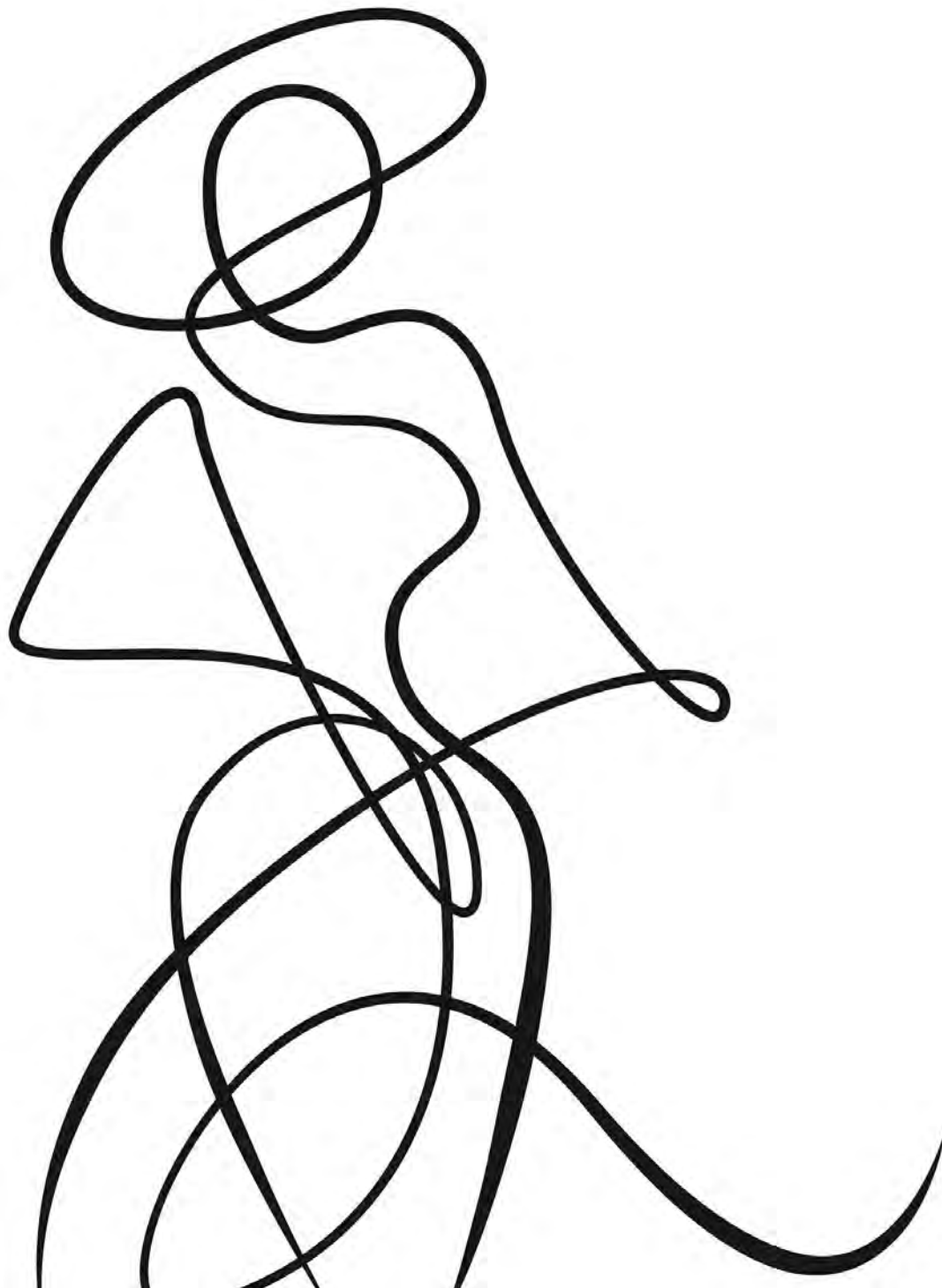
Az iskolából hazafelé jövet
felnéztem ötödik emeleti ablakunkba.
Keretünkben új tárgy jelent meg
– csücske kissé kiment a vonalból –
és megváltozott a teljes perspektíva.
A kilincsről hálós szatyor lógott az utcára,
benne tízdekás vajkocka és üveges sörök.
Ha még felnézek különböző járdákról,
meglátok minden díszekkel elválasztott párkányt,
a göcsörtök nélküli, tiszta vonalú karfákat,
az indamintás vas könyöklőt, mely
egyszemélyesre osztja a köztéri padot,
a kerten belülre telepített sövényfalat,
és a térfoglaló mű-alkotásokat a beugrókban,
ahol a fal mellett akadna egy matracnyi hely.
Látom az ékes, rafinált mezsgyéket,
a tárgyakra hárított néma hadüzenetet.
Az aszfaltjárdától felfelé hosszú az út,
én inkább a hajsza-repedések hálózatát
böngészném a lábam alatti betonon.

kép | Jack B. unsplash.com

Janeckó Kata

A KERÍTÉS TÚLSÓ OLDALÁN

2022-11-22 | NOVELLA

Ács József Gyufák, cigaretták, tükrök című verseskötetéhez

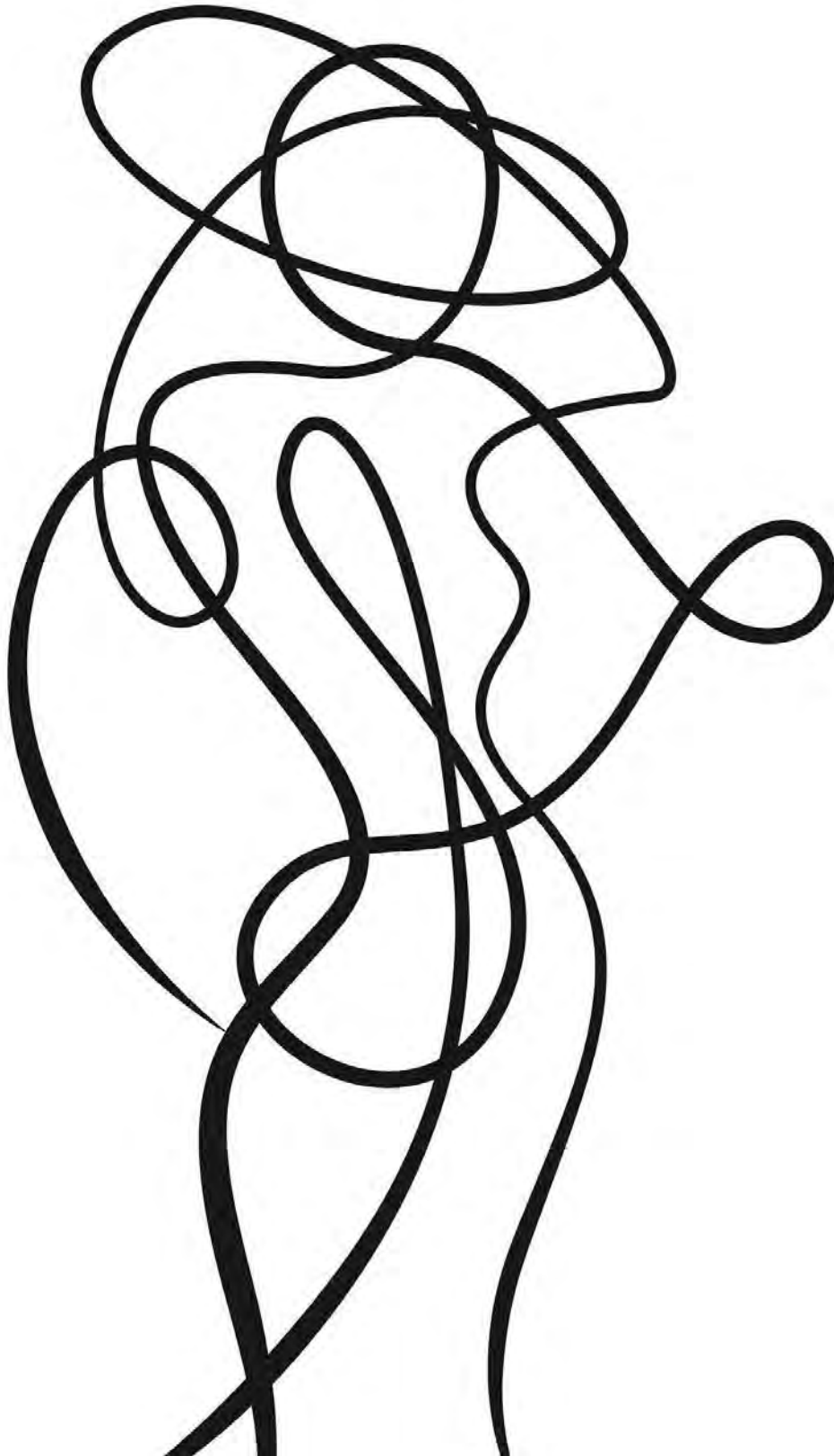
A ruha burgundiszín volt, rövid, feszes, mintha a második bőre volna, és épp olyan idegen. Amikor megvette, a fiúra gondolt. A barkójára, ami megtetszett benne, és ami a második találkozásukra eltűnt, mintha sohasem létezett volna. Hogy ugyanilyen burgundi árnyalata volt az arasznyival térd fölött végződő bársony szoknyának, amit felvett az első látogatáshoz.

A szoknya miatt a Volán-busz ülésének visszataszító plüsshezata közvetlenül a combja bőréhez ért. Oda-vissza két és fél – két és fél óra. Hazaérve azonnal zuhanyozni indult.

az összes rátapadó tekintet

A laktanyába persze nem léphetett be. Kint várakozott a kapu oldalában a ragacsos nyárközepi kánikulában, kurta szoknyájában, a szokásos lófarok helyett szabadjára engedett haja sátorként tapadt a hátához, alatta izzadságcseppek gurultak végig. Jöttek-mentek a férfiak mellette, nemigen nézett fel, de egyenként érezte az összes rátapadó tekintetet. Várta, hogy az egész értelmet nyerjen, várta a fiút, hogy végre átadja neki, mintegy ajándékként – nem saját magát, hanem az irigységet, amit a társak éreznek majd, ha meglátják vele.

Ebben gyakorlott volt. „Büszke vagyok rád, kislányom” – pontosan értette a szavakat. Tudta, hogy tárgynak lenni privilégium, ő pedig nem az. Postás, futár vagy pincér – így gondolt magára, mellékalak, közvetítő, értéke addig tart, amíg képes szállítani azt, amire mások vágynak. Leginkább felsőbbrendűsége.

Tárgyakat szoktak szeretni.

A fiú örült vagy úgy tett, mintha örülne. A lány utólag már nem biztos benne, hogy

képes volt-e akkor már az öröme egyáltalán. A kezében aznap látta először a laktanya boltjában vásárolt olcsó, műanyag öngyújtót, egyik oldalán a laktanya a neve, a másikon meztelen nő karikatúrája: vaskos száj, labdamellek. Kibontott haj.

A szoknyát aznap este betette a mosásba, de többet nem viselte. Elveszett, mondta magának, ha eszébe jutott, de valójában soha nem is kereste, ahogy az elveszett tárgyakat szokás.

egymásnak préselődve

A huszadik születésnap előtt jelentősnek érződnek az évek. A burgundi ruhában nem volt semmi a szoknya kislányosságából. A fiú nem tett rá megjegyzést, alig törődött vele, alig nézett rá, miközben törte az utat a ruhatártól a klub bárpultja felé. B.-vel üvöltve beszélgettek, egymásnak préselődve, a maguk másfél négyzetméteres kis körében, teleszívták a tüdejüket a másik sörszagú leheletével, és túloldították az ósdi rockzenét.

A lány B.-t tűrte a legrosszabbul a régi katonatársak közül. Harsánynak, ostobának és gátlástalannak tartotta. Tulajdonképpen nem is a mozdulaton lepődött meg, ahogy B. váratlanul kinyújtotta a kezét, és a burgundi ruhán keresztül nagy erővel megmarkolta a mellét. Nem elég kemény – röhögött. A fiú volt furcsa, és ijesztő, ahogy csak állt ott a sima arcával, maszkká merevedett mosollyal, és a lány akkor megértette, hogy számára most már a legbecsesebb tulajdonság is csak egy szál bűdös, sodrott cigaretta. Valami, amin osztozni kell. Nem tudta eldönteni, ettől szédül, vagy attól, hogy megint nem felelt meg. Nem ütötte meg a mércét.

kép | adobe.com

Taizs Gergő

TÜKRÖK

HOMMAGE Á ÁCS JÓZSEF

2022-11-24 | **VERS**

maradunk még kicsit
a szavak nélkül szabott szédületben,
ahol legfeljebb a csöndet jegyzetelhetjük,
hömpölygünk a szabálytalan találkozásokban,
nem várnak sehol, körvonala sincs semminek

próbálunk valamit felköhögni
a torok tátongó csatornanyílásán át,
ponttá szűkülő felismeréseink:
nem én írom a verset, valaki más,
nem én teremtem az istent

önsorsunk felajzott halálfutam,
szertesugároz bennünk a bomlás,
nekünk is el kell torzulnunk, látod,
már hordja is innen a szél,
lefarag rólunk pár szilánkot

megtéveszt az emlékezet, hisz két évszám
közé szorulunk, fekete bársonyba burkolnak,
de kihullunk a háló résein pőrén, fedetlenül,
az alkony levében levitálnak
emberen túli titkaink

kép | adobe.com

Szirmai Panni

VARGÁNYA

[HÁTTAL - VÁLOGATÁS A FORTEPAN KÉPEIBŐL]

2022-11-18 | HÁTTAL - VÁLOGATÁS A FORTEPAN KÉPEIBŐL, NOVELLA

Nem biztos, hogy jó napszakot választott, de reménykedett a fakó napsütésben. A múltkor háromkor már nem voltak itt. De ma szerencsére elcsípte őket. Hideg van, ilyenkor többen idegyűlnek. Egészen közel tapicskolnak a lábához. A zsályás keksz bevált. Nem hitte, hogy tényleg működik. Annak a nőnek nem sok köze van a

madarakhoz, mégis igaza lett. Ezzel még a nagyobbakat is be lehet hívni. Remegő kézzel rázta a zacskóból az utolsó morzsákat. Oldalazva közelebb lépett a vízhez. A fekete hattyú hátrált. Ha meg tudná érinteni a nyakát...

Szégyellte a rögeszméjét. Biztos van rá magyarázat, ha az ember rendszeresen goromba fekete hattyúval álmodik. Évről évre visszatérően az évforduló környékén. Pedig a fia nem is szerette a madarakat. Azon a napon semmiféle hattyú nem volt itt. Pontosan emlékszik az egymást követő történésekre, a mondatok hangsúlyára, a leereszkedő vállsimogatásra. Akkor is tudta, ha nem akarta felidézni. Rátelepedtek a makacs emlékek.

megsemmisítő pillantás

Az öregasszony a piacon ellentmondást nem tűrően jelentette ki. A vargányát szeretik. Ne is keressen mást, az a legjobb erre.

Szabadkozott volna, hogy a gombák is nagyon megrágultak, de nem mert. Elbizonytalanodott, hogy jól értette-e. Vargányát kell eléjük szórni? Nyersen? Az asszony megsemmisítő pillantást vetett rá. Szinte egykorúak lehettek, de a másik jobban tartotta magát. Nem vargányát, zsályát! Rosszul tetszik hallani?

Egész úton a zsebében recsegett a keksz csomagolását. Szétmorzsolta a zacskóban. Sikerülnie kell. Ezúttal tényleg. Hátha megtörik végre az átok.

Mások is voltak a sétányon, de már nem érdekelte. Elővette a zacskót és a madár szemét kereste a tekintetével. Meg kell próbálni. A fekete hattyú kinyújtotta felé ruganyos nyakát. És kicsípte a kezében tartott kiürült zacskót. Pillanatok alatt eltűnt a vízben. Ezek az állatok gyorsan váltanak a két halmazállapot között.

Negyvenhét alkalommal jött ki ezen az őszön. Holnap újra eljön. Meg kell tudnia, milyen érzés. A vargányát is megpróbálja, mit veszíthet?

kép | Fortepan / Szalay Zoltán

Nacsinák Gergely András

TÖRÉKENY VILÁGUNK

2022-11-02 | ESSZÉ

„... a folyékony
gömb, mely alakot cserél, mint a felhők,
a Véletlen önkénye vagy a Végzet
önkénye szerint, hiszen egy a kettő.”
(J. L. Borges: Az Ezeregyéjszaka metaforái) ^[1]

Hogy a világ gömb, tojásdad, avagy lepény-alakú (esetleg a platóni testek valamelyikére hajaz, vagy éppen amőbaszerű, tehát egyáltalában nincs is semmiféle meghatározható formája), sokáig eldöntetlen, mi több eldönthetetlen kérdés volt a gondolkodó fők számára. Voltaképp még ma is az. Hiszen a mindenségnek, a téridőnek lehet ugyan kiterjedése, de hogy formája is volna – ami ugyebár *külső* határokat feltételez –, az már más tészta.

szabályos gömbbé kerekülve

A mindenkori válasz persze attól is függ, éppen mit, vagy mi mindent értünk „világ” alatt: csupán a mi világunkat, a kérdésfeltevőktől hemzsegő Földet vagy

az észlelt univerzum egészét (korlátozódjon az a naprendszerre vagy galaxisok mesterséges szemekkel fürkészhető seregére), esetleg az érzékelt és érzékelésen túl feltételezett mindenséget együttvéve. Nyilván egyszerűbb volt a világ alakjáról spekulálni, amíg csak szűkebb pátriánkat értettük alatta. A kék égbolt – vízből, vagy ércből, vagy zafírból való – oltalmazón borult a gondolkodó fő fölé, tulajdon koponyatetejének kozmikus másaként; a Föld pedig, üregeivel, szikla-csontjaival, puha göröngyeivel úgy simult a talp alá, akár a frissen mosott szőnyeg. Joggal vélhették, hogy a Föld hímes pereménél a firmamentum szemmel látható hajlása zavartalanul folytatódik, szabályos gömbbé kerekülve, amely – filozófusa válogatja – vagy úgy lebeg a semmiben, mint elpattanni kész buborék, vagy amelyet egy Isten (esetleg több istenség, váltott műszakban) hordoz makulátlan tenyerén. Ez a primer tapasztalat annyira belénk ivódott, hogy máig is azt keressük, vajon mitől „lesz kerek” a világunk.

*

A *gömb* ennek a világ milyenségével, kérdéses külalakjával összefüggő kétségthalmaznak a megválaszolására alkalmas geometriai alakzat, elegáns megfejtés, éppúgy tekinthető véges, lehatárolt testnek, mint önmagába záródó „végtelennek”. Ez a kettősség egyébként remekül egybevágnak a létezésről mindennapi tapasztalatunkkal is. Különben világképeink többségét, a mitikus kozmológiákat és kozmogóniákat is ilyesféle mindennapi tapasztalatokból, sőt: testi sémáinkból kiindulva alkottuk meg, ezeket a primer sémákat tágítja az emberi gondolkodás egyetemessé. Ha – teszem azt – egy pörölycápa lapos fejével rendelkezünk, nem pedig domború, gömbszerű koponyával, talán merőben más szerkezetű világot sejtenénk magunk köré. Mindezzel együtt az észlelés akár korrelálhat is a valósággal, legalább annak bizonyos metszetében, és alighanem ez a legtöbb, amire a modern fizika és csillagászat kalkulusai előtt számítani lehetett: a pontos intuíció. Hiszen mindenki beláthatja, hogy a világ külalakjáról leginkább akkor lehetne megalapozott kijelentéseket tenni, ha módunkban állna kívülről egy pillantást vetni rá. Csak egyetlenegy. De hát nem áll módunkban.

Quinten Metsys műhelye (1500)

Lehetséges tehát, hogy a világ – egy pártatlan, részvétlen, tehát mindenestül hipotetikus – külső szemlélő pupilláján csakugyan geometrikus alakzatként, vagy mondjuk tágabb értelemben *szabályos létezőként* tükröződne; idebentről nézvést azonban a legjobb esetben is szabálytalanságokban oldódó szabályként, tengerben olvadozó jégkockaként látjuk, rend és káosz zavarba ejtő összhangjaként. Nem vegytiszta szabályosság, de nem is kirívó szabálytalanság, hanem egy szimmetrián és aszimmetrián túli megnevezhetetlen harmadik, melynek szabatos definíciójára még nincs szavunk, hacsak nem vallási terminussal vagy matematikai képlettel. Francois Ponge is eljátszik a gondolattal (egy 1928-ban papírra vetett jegyzetességében), hogy a világról gondolkodva lelki szemei előtt nem „egy hatalmas Glóbusz, egy méretes, puha és ködös gyöngy”, sem „egy lemérhetetlen sakktábla... vagy a megannyi, népes és zsebongó méhsejtből felépülő kaptár” alakja jelenik meg, hanem „egészen önkényes és csapongó módon... a legjellegzetesebb és esetleges hírű dolgok alakját” pillantja meg, „amilyen például egy orgonaág; egy garnélarák La Grau-du-Roi mólójának egy eldugott pontján, a sziklák természetes akváriumában; egy törölköző a fürdőszobámban, vagy egy zár nyílása, amelyben ott a kulcs”. [2]

Noha tényszerűen minimális az esély rá, hogy a világ éppen egy fürdőszobapadlón heverő, összegyűrt törölközőre emlékeztessen, azért ontológiai szempontból láthatunk ebben valamelyes rációt. Ponge itt alighanem amellettt érvel a maga módján, hogy a mindenség esetleges dolog lehet abban az értelemben, hogy nem a kiszámítottság, hanem a váratlanság jellemzi leghívebben; vagy ha a világ maga nem is esetleges, nyelvünk és gondolataink, amelyekkel megpróbálunk hozzá férközni, feltétlenül azok. Így joggal számíthatunk rá, hogy nem a legkövetkezetesebb, hanem a leginkább következetlen, mellékes dolgok mondhatnak róla valamit; és az a gondolat is benne foglaltatik a garnélarák vagy orgonaág formájú univerzum képletében, hogy a világ hangsúlyai nem feltétlenül esnek egybe az emberi gondolkodás hangsúlyaival.

a világ önmagára kérdezzen

Ez a pont a világról való gondolkodásnak arra a roppant fontos, ám gyakran mellőzött aspektusára mutat, amire utaltam. A pártatlan szemlélő hiányára, aki a világon kívül – hagyományos megközelítésben *felette*, amennyiben az irányokat egzisztenciális értékkel ruházzuk fel – helyezkedne el. Egy olyan, a szó szoros értelmében is „transzcendens” létezőre, aki, mint festő a vászontól, vagy szobrász a munkadarabjától, képes egy lépéssel hátrébb lépni, és műértő szemmel megbírálni a látványt. Szükség esetén igazítani is rajta. Noha előszeretettel gondolunk így saját magunkra – mint olyan létezőkre, akik valamelyest kívül állnak a természeti dolgokkal benépesített mindenségen –, azért a világ nem hagy huzamosan megfélemezni róla, hogy pozíciánk korántsem a pártatlan szemlélőé. Kérdés, hogy lehetséges-e *valamelyest* kívül állni a világon: ezt az érzést ugyanis az elvont gondolkodás képességének köszönhetjük, amely megengedi, hogy a világ önmagára kérdezzen rá, a tapasztalat önmagát kérdőjelezze meg, a nyelv önmagáról beszéljen, a szem saját magára nézzen – és ez máris a kívülállás olyan élményével ajándékozza meg a gondolkodót, beszélőt, szemlélőt, amely a világtól fenntartható távolság (ha nem egyenesen idegenség) illúzióját kelti. Egyszóval az objektivitás lehetőségének illúzióját. Ezt az egzisztenciális tapasztalatot sokáig azzal magyarázták, hogy ami ilyesmire képes – tehát a nyelv, a gondolkodás, a reflexió –, annak okvetlenül a világon kívülről kell erednie, máskülönben nem tudná a világon kívülre vinni: forrása az a bizonyos anyagtól független „szellem” volna, amely elhalványulva bár, de afféle episztemológiai kísértetként még ma is minduntalan visszajár. Mostanság a gondolkodást a nyelvvel egyetemben szalonképesebb az anyag szerveződése során létrejövő (mellék)jelenségként definiálni, ami ennek megfelelően nem is utaztathat a világon kívülre (már csak azért sem, mert ilyen „kívül” eleve nem létezik), így létrejötté is sokkal esetlegesebb egy padlón száradó törölköző létezésénél (amelytől ki vitathatna el *némi* tervszerűséget).

Joos van Cleve (1540)

Egyszóval a világ milyensége belülről nézvést eldönthetetlen kérdés. Gyakorlatiasabb korok, amelyek még feltételezték a világon kívül álló, pártatlan létező perspektíváját, ezért bátrabban nyúltak a kérdéshez. Így érünk vissza, folytonosan előrefelé araszolva, iménti kiindulópontunkhoz: a gömb képéhez. Meglehet, az emberi gondolkodás is tud gömbszerűen viselkedni.

A gondolkodás, a reflexió képessége paradox helyzetével tehát alkalmasint maga is felidézi a „gömb” képét, amennyiben egyszerre jelenlét és távollét, pillanatnyiség és állandóság letéteményese – ahogyan egy gömb is egyidejűleg véges és végtelen. És ha nem feltételezhetjük, hogy a mindenség pontos formája tükröződnék gondolatainkban, előbb-utóbb a gondolkodás pontosságának is meg kellett kérdőjeleződnie. Ezért volt akkora ismeretelméleti sokk Kopernikusz idején, amikor kiderült, hogy a bolygók pályái nem kör alakúak, hanem nyújtott, tehát tökéletlen, elliptikus pályán keringenek: egyszeriben a végső mentsvárként szolgáló égi szférákból is elpárolgott a tökéletesség – hiszen a földi ügymenet tökéletlensége már régóta evidenciának számított –, a gondolkodás pedig a maga ideális alakzataival egyszeriben magára maradt. A külvilágban immár sehol sem volt megfelelője, nem volt, amiben magára ismerjen. Az ellipszis ugyanis nem egyszerűen egy másik geometriai alakzat, hanem a káosznak tett engedmény volt. Szembesülés azzal, hogy bár a világnak nem illene ilyennek lennie, mégis ilyen. Kiszámítható, de nem ideális. Szabályokat követ, de a szabályok nem olyanok, amilyenek elképzeltük.

Ekkortájt tűnik el a világgömb motívuma az európai művészetből.

*

A világgömböt természetesen Isten tartja a kezében a teljes középkoron és reneszánszon át: egészen pontosan a Fiú-Isten, Krisztus, lévén ő az Ige, aki által az egész úgyis teremtett, tehát feltételezhetően bensőséges kapcsolat fűzi hozzá (a keresztre feszítő intermezzóról most ne essék szó). Legalábbis a nyugati festészetben Krisztus kezében látható a világgömb, szuverén uralkodóként az ő felségterülete a teremtés, míg például a bizánci művészetben ez nem annyira

egyértelmű: ott Mihály arkangyal ikonográfiai attribútuma a világgömb, amely merőben más jelentést hordoz, mint nyugaton, és jelzi, hogy a bizánciak kissé máshogyan gondolkodtak a hatalom struktúráiról.

leheletvékony abroncsok

A nyugat-európai festészetben
legszembeütőbbben a *Salvator Mundi*, a
Világ Megváltója-képtípusnál szerepel a
világgömb. Pontos elnevezése *globus*

cruciger, „keresztes gömb”, mivel a motívum a középkori uralkodói jelvények egyikéből, az aranyborítású, apró kereszttel ellátott országalmából alakult át isteni attribútummá, és átalakulása igencsak beszédes. Mert a flamand festészetben, ahol a *Salvator Mundi* virágkorát éli, a Krisztus kezében tartott gömb már nem a földi hegemonok megkaparintható, marokba szorítható, nehéz arannyal és ékkövekkel dekorált e világi impériumát ismétli, hanem egy szinte-szinte súlytalan világot mutat, amelyet leheletvékony abroncsok fognak össze, vagy még azok sem; egy kristályból, üvegből való titokzatos mindenséget, amely csaknem lebegni látszik Isten tenyerén. A *gömb* az *uralom* jelképe, ez tiszta sor: már az ókori istenek és császárok ábrázolásain is találkozni ilyen golyóbisokkal, természetesen kereszt nélkül (olykor Nikével, a győzelem istennőjével koronázva), talán a hatalom szuverenitásának és „teljes körű” mivoltának jelzéseképpen. De az, hogy *min* uralkodik az uralkodó; hogy milyen szféra az, ahol a hatalom önmaga erejét kifejtheti, amit felügyelhet, kormányozhat, sajátjáénak tekinthet – nos, ez legalább annyira fontos, mint az, hogy a Glóbuszt *ki* tartja kezében: a számos isten egyike, vagy egy konkurens nélküli, teljhatalmú Isten, esetleg a teljhatalomról álmodozó emberi lény. És csakugyan: az érett középkortól a késői reneszánszig a világgömbök változatos metamorfózisainak lehetünk szemtanúi: szó szerint a világ-kép átalakulásai tükröződnek ezekben a gömbökben, a világra vetülő emberi tekintet sokfélesége.

Andrea Previtali (1519)

De ez így nem is egészen pontos. Mert nem kizárólag az emberi tekintetről van szó.

Talán inkább arról, hogy az ember *milyennek* feltételezi az isteni tekintetet – elvégre mégiscsak Krisztus, a Teremtő Szó, ebbéli minőségében pedig a Hatalom paradigmája az, aki kezében fogja a gömbbé záródó mindenséget. Érdekes megfigyelni például, hogy a *Salvator Mundi* sohasem néz a kezében tartott *globus crucigerre*, így nem állíthatjuk, hogy abban az isteni tekintet, a világra vetett mindenek feletti teremtő-megőrző-bíráló pillantás tükröződne (és abba nyernénk bepillantást, végre-valahára). A Megváltó mindig miránk néz: először a kép festőjére, aztán a kép megrendelőjére, végül pedig mindnyájunkra, akik elébe álltunk. Mi pedig – mi tűrés-tagadás –, *mi* elsősorban a gömböt vizslatjuk, azt igyekszünk mohón kikémlélni, hogy mi lehet benne. (Ez mellesleg alighanem hibátlan leképezése az Isten–ember–világ viszonyrendszernek.) Pedig érdemes volna időnként némi figyelmet szentelni Annak is, aki ezt a kerekded világ-szférát magánál tartja: nem morális, hanem tisztán művészettörténeti megfontolásból. Például sokáig elkerülte a figyelmemet az a titokzatos, alighanem metafizikai értelmű ékszer, amit Krisztus afféle brossként visel az egyik flamand képen (1520 körül). Akárhogy is: amit a gömbben látunk, az alapvetően a mi, világot kutató, világot silabizáló pillantásunk tükre, de nem csupaszon, magára hagyottan, hanem – mivel mi is *nézve* vagyunk – már a rajtunk pihenő isteni pillantással gazdagon. Vagyis a világgömbre vetülő tekintet bizonyos értelemben hívó tekintet: látjuk azt is, hogy Valaki kezében tartja a teremtést („*Valaki mégis fölfogja e hullást / gyöngéd tenyerén*”, mondja Rilke), és ezt a tartást is belelátjuk a mindenségbe; és bár nem tudható pontosan, mi is az, amit ebből az egész kavalkádból figyelemre méltat az Isten, de azt igen, mire szeretnénk, ha figyelmet fordítana. Mindarra, amit a gömbben, a világ reprezentációjában látunk. A *globus crucigerben* kibontakozó látvány így az emberi, ám egyszersmind áttételesen az isteni tekinteté is.

Mi minden látható hát? Mi mindent foglalnak magukba ezek a szférák – konkrét és átvitt értelemben egyaránt? Mit tekintünk világnak, hogy azután azt az isteni kézbe adjuk?

Gherardo Stanina

Az 1400-as évek elején a firenzei Gherardo Stanina (1360–1413) festményén a *Globus* még egy az egyben uralkodói jelvény: tömör golyóbis, amelynek egyetlen érdekessége, hogy a felülete a ptolemaioszi világtérkép háromosztatú sémáját jeleníti meg. Ami itt látható tehát, az egyértelműen a földkerekség, méghozzá az *explicite* gömb alakú Föld. A T-alakú pánt egyébként jellemző marad a későbbi világgömböknél is, így elképzelhető, hogy díszítésükkel akaratlanul is a gömb alakú Föld evidenciája mellett tesznek hitet.

ujjai hegyével

Kicsit több mint száz évre rá Bellini tanítványa, Andrea Previtali (1480–1528) már egészen másféle gömböt helyez Isten markába: leheletvékony üvegből fútt, nagyméretű, áttetsző Glóbuszt. Ezt nemcsak megfesteni nagyobb

kihívás, de bizonyára tartani sem egyszerű: a világ szemlátomást igen törekeny, és a démiurgosznak nagyon kell ügyelnie, hogy egy óvatlanul mindenható mozdulattal meg ne repesse, össze ne zúzza. Alighanem bármelyik pillanatban megethetné, ha úgy akarná, mégsem teszi. Ellenkezőleg: olyan gyöngéden tartja, épp csak ujjai hegyével érintve a gömb-világot, mintha valami pótolhatatlan holmi volna. (Igazság szerint az is: a korabeli üveggyártás adottságait tekintve ilyen mestermunka csaknem megfizethetetlennek számított.) Akárhogy is, itt már nem az uralmi gesztust érezni, hanem az elővigyázatos gondoskodását – természetesen azzal együtt, hogy innentől a világ, Isten kezébe kerülve legalábbis, úgy, ahogy van, átlátszóvá lesz, titkok nélkül kicsit talán üressé is, akár egy buborék. Ez az üresség telik meg – elsősorban a németalföldiek ecsetje nyomán – mindenféle változatos, sokat sejtető és elragadó látvánnyal.

Hans Memling

Persze nem azonnal. Egy darabig mintha követnék az áttetsző glóbuszok itáliai mintáit, mint Hans Memling (1430–1494) ismert tábláján (1480 körül), amelyen a világkirály és -főpap Krisztus, és az őt mennyei szerkönyvből körülzengedező angyalok láthatók (pedig egy örökkévalóság állt volna rendelkezésükre, hogy megtanulják a dallamot meg a szöveget is). Ezt az első pillantásra üres üvegvilágot – egy sor másikkal együtt, mert ez a megoldás is hamar az ábrázolásmód része lett – az teszi különlegessé, ami elsősorban „festőileg”, azaz szakmai szempontból érdekelhette a régi mestereket: hogy miképpen és milyen szabályok szerint tükröződik egy átlátszó gömb felületén a fény; milyen utat jár be a gömb belsejében, hol csillan meg, mi marad sötétben – ez azonban akarva-akaratlanul is többet implicál pusztán technikai kérdésnél. Ha szemügyre vesszük a gömböt, ami ugyebár a mindenség képviselőjében van ott, tüstént feltűnik a felületén tükröződő keresztalakzat, ami azonban egyértelműen nem a tetején ágaskodó, kormányzópálca-szerű kereszt tükröződése – hanem egy ablaké. És ez különösebb, mint elsőre gondolnánk.

tükröződik rajta a pillanatnyi

Fölvetődik ugyanis a kérdés, hogy akkor most voltaképpen *hol* is vagyunk, illetve hol van az, amit látunk. Elvileg és minden jel szerint a mennyei

szférákban. De hogy kerül a mennyei látomásba földi ablakkeret? Ez minden bizonnyal az átalakulóban lévő képfelfogás első, finom jelzéseinek egyike. Tapintatos utalás arra, hogy a kép, amit látunk, csupán festmény, földi munka, ábrázolás, és nem maga a mennyei vízió. Tapintatos jelzés, mert ha az ember nem akarja, nem is veszi észre; ugyanakkor határozott is, amennyiben aláhúzza a festő pozícióját, az e világi, mesterségbeli tudás, a festés műveletének jelentőségét – lám csak, a műhely ablaka utat talál a képbe, tükröződik rajta a pillanatnyi, a földi valóság – talán egy felhőtlen németalföldi délelőtti fényei. Ez a kép voltaképpen helye. Mindez a festő hatáskörébe utalja az ábrázolást, amely nem emeli át nézőjét minden fenntartás nélkül a mennyei szférába – pontosabban annak illúziójába –, hanem itt horgonyozza le, a földi pillanatban: a mennyei szférát angyalostul, felhőpárnástul, megváltóstul-mindenestül egy szobába helyezi (az ablak későbbben lehet a megrendelő ablaka is).

Bizáncban pár száz évvel előbb ilyesmi elképzelhetetlen. A kép státusza annál sokkal egyértelműbben *szent*: nem e világi, nem elemezhető, vegyítetlenebbül látomászerű. Ez itt ellenben korai előképe annak, amit sokkal később, megannyi művészettörténeti vízválasztóval odébb Magritte csinál az ő „árulkodó” festményeivel, melyek agyafúrtabbnál agyafúrtabban adják tudtunkra, hogy kizárólag és mindig, és mindössze reprezentációk.

Az üvegyártás technikájának finomodásával a 15–16. században az üvegművesség nagy központjai jöttek létre Flandriában, Velencében és Bajorországban: ezzel párhuzamosan pedig az addig ritkaságnak számító üveggömbök bizonyára elérhetőbbé váltak a festők számára is, akik egyre kíváncsibban és mind nagyobb szakértelemmel vizslatták a fény útját a világban. Ha viszont látható világunk nem más, mint áttetsző, törékeny buborék a teremtő tenyerén, amelyben oda-vissza verődik: részben elnyelődik, részben tükröződik a mennyei fényesség, akkor a sötétségnek, homálynak épp úgy helyet kell kapnia benne, mint a földi vagy mennyei hajlékok világos ablakain át érkező sugaraknak.

És pontosan ez történik a 16. századi glóbuszok esetében.

Joos van Cleve

A Joos van Cleve (1485–1541) műhelyéből származó *Salvator Mundi* már olyan üvegvilágon nyugtatja kezét, amelyben mintha a teremtés hajnala virradna éppen: sűrű sötétség uralkodik benne, tömörszerű, darabos homály, és mintha az éjszaka tengeréből emelkedne ki az erőtlen nap. Vagy ez már a világ jelenlegi, elsötétült állapota lenne, amelyben küszködik és kialvással fenyeget a fény? Más kortárs gömbök ez utóbbira hajlanak: van, ahol a sötétség és világosság nagyjából fele-fele arányban képviselteti magát, máshol a hajnal hasad ugyan, de már egy megformált, hegyekkel, erdőkkel és vizekkel benépesített világ fölött.

Egy ismeretlen bruges-i mester még tovább megy: feldereng ugyan a vékony holdsarló az égen, de már közel a reggel; a távolban kikötő sejlík fel, és a szürke vízen bárkák és csónakok ringanak: egészen közel hajolva talán még sürgölődő tengerészek

alakjai is kivehetők az egyik kétárbocos fedélzetén. Ettől kezdve komplett városok bontakoznak ki az üvegvilágokban: tornyokkal, házakkal, távoli szirtekkel, a szirteket bokrok és fák nőik be, az égbolton felhők állomásoznak. Kisvilágok – részben talán idealizált tájképek, de ki a megmondhatója, hogy a festők nem csempészték be ezekbe a miniatűr mindenségekbe saját „kisviláguk” elemeit is? Ha én festő volnék, nehezen tudnék ellenállni a kísértésnek, hogy az Isten óvó tenyerére helyezett világképbe becsempésszem saját szülővárosom, házam, az ismerős rakpartok egy-egy jellegzetes motívumát.

Igaz is: a 16. századtól mintha megfordulna valami, és a világ kezdene veszíteni a *súlyából*; legalábbis a Megváltó már nem a tenyerén hordozza, nem fölemeli a glóbuszt, hanem a kezét nyugtatja rajta – mintha a világbuborék héliummal töltött lufi lenne, amelyik, ha az Isten nem ügyel rá eléggé, elröpül. De, ami még ennél is lényegesebb változás: a belső fény. Ha a világ már nem áttetsző gömb, hanem benépesül, előbb sötétséggel, aztán a sötétségből kibontakozó, egyre számosabb létezőkkel, akkor nincs a külső fényre utalva, hanem benne magában kel fel a nap: saját fényének forrása lesz (noha egyes festményeken a kétfajta világosság továbbra is egyszerre van jelen). Ez a két dolog: a lebegés és a belső fények a világ autonómiájára tett utalás lehet; mintha azt fejezné ki, hogy praktikusán nincs is *szükség* az isteni közreműködésre, mert a világ, köszöni szépen, működik: a Nap felkel, a Hold lenyugszik, a hajók kifutnak a tengerre, és ha a mennyei tenyér valamiért elereszti, nem darabokra törik, legföljebb ellibeg a végtelenbe. Izgalmas variációja mindennek az az 1520 körül készült kép, amelyen a Megváltó egy sziklás vad tájban áll – talán csak nem a kísértés pusztájában? – a kezében tartott *globus cruciger* felületén viszont makacsul egy szobabelső tükröződik, még hozzá minden eddiginél aprólékosabban megfestve.

Akkor most hol is volnánk? Melyik a tulajdonképpen, a valóságosabb tér a kettő közül? A kint vagy a bent? És hol a Megváltó? A világ pusztaságában vagy a szobánkban? Esetleg a világ pusztasága a benne vándorló fénykoszorús Istenemberrel is a mi belső terünk része volna? Sőt, ha jobban megnézzük, egészen közel hajolva, akkor látható, amint Krisztus áldásra emelt keze is tükröződik a glóbusz felületén, végképp összekeverve a kint és bent, a valóság és látomás viszonyrendszerét, megbontva minden képi hierarchiát. Ide tartozik az is, hogy néhány németalföldi festményen a világgömb a domború tükrözés szabályai szerint úgy kerül megfestésre, mintha a látvány nem is a gömb belsejében, hanem annak felületén jönne létre; mintha a festő azt sugallná, hogy bár Isten tartja tenyerén a létezőt, annak belsejét is csak ő látja: a szívekhez és vesékhez, a dolgok velejéhez mi nem férkőzhetünk hozzá semmiképpen, meg kell elégednünk a felszínnel.

És hogy itt csakugyan az emberi tekintet, az ember, és nem az Isten világra vetett pillantásának változásairól van szó, azt mindennél ékesszólóbban adják tudtunkra azok a kozmikus gömbök, amelyek a 15. század legvégétől bukkannak fel egyes festményeken. Fernando Gallego (1440–1507) 1492-es képén a glóbusz lebeg a derengő semmiben, de mintha néhány finoman megvillanó fénycsík a gömb belsejében a körülötte keringő bolygók pályáit lenne hivatva jelezni. Viszont kétség sem férhet hozzá, hogy az ismeretlen észak-itáliai mester kissé vészjósló Krisztusa 1560 körül a geocentrikus naprendszert mutatja fel a világgömbben.

Fernando Gallego

Teszi mindezt úgy, hogy Kopernikusz *De revolutionibus orbium coelestiuma* akkor már csaknem húsz éve napvilágot látott, benne a naprendszer heliocentrikus modelljével (bár az is igaz, hogy annak elfogadásához több mint egy évszázadra és néhány kiátkozásra volt szükség). Igazi kuriózum lenne a művészettörténet valamelyik pókhálós sarkában egy heliocentrikus *globus crucigerre* bukkanni, de félő, ilyen nem készült: a középkori teológusok *Salvator Mundj*ának az efféle tudományosan szerkesztett, teljes mértékben önjáró világgal már nemigen van dolga. Hagyja, hogy a törékeny világ lebegjen tovább, amerre neki tetszik, a maga útján.

*

Voltak gondolkodók, akiket oly mértékig ragadott magával a forma-eszmény, hogy hajlamosak voltak nem csupán az univerzumot, hanem a létezőt magát is a gömb analógiájára elgondolni. Egyszóval nem a világot, hanem az istent, amely itt a létezés totalitásával egyenlő. Ez a gömb apoteózis (vagy az istenség „apozferózis”, attól függ, honnan nézzük). Természetesen analógiáról van szó, a gömb itt már nem meghatározott forma, mert Xenophanésztől Empedoklészon át Cusanusig a gömbszerűség tökéletességet, egyfajta metafizikai mintát jelent, amelyet úgy szokás leírni, mint amelynek „közepontja mindenütt van, kerülete viszont sehol sincsen”. Egy ilyen „filozófusok gömbjét” ábrázolni bajos volna, de elgondolni sem éppen egyszerű: és csakis abban az esetben van értelme, ha nem tarthatja senki a tenyerén; ha nem különböztethető meg egymástól létező és létezés, hanem az Egész tökéletessége, csorbítatlansága és teljessége tükröződik benne. A legismertebb leírás természetesen Empedoklészé, aki szerint a létezés elemei, a föld, a víz, a tűz és a lég végtelen gömböt alkotnak, az örök Szphairóoszt, „mely ujjong körkörös magányában”, míg homogenitását meg nem bontja a Viszály dinamikája, utat nyitva a létezőtől a létezők felé. Mert a Szphairóosz tökéletessége magába záródó gömb-magány. A gömb megistenülése azt implikálja, hogy a létezés teljes. Ám ez a tökéletesség nem teszi sebezhetetlenné, hiszen Empedoklész szerint is ciklikusan, újra meg újra kikezdi azt a különbözőség. Ez a különbség a filozófusok gömbje és a teológusoké között: az utóbbiakban ugyanis a sokféleség nem akadály a tökéletességnek – mert a tökéletesség nem egyenlő a homogenitással és mozdulatlansággal. A létezés

hibátlanóságának záloga nem a létezőkben, hanem rajtuk túl van. De legyen szó akár a filozófusok, akár a teológusok szellemi Glóbuszáról, abban mind egyetérteni látszanak, hogy ez a gömb felettébb törékeny holmi.

1. Somlyó György fordítása ↑

2. L. Ponge, Francois, *A dolgok oldalán*, L'Harmattan, Bp., 2016, p. 94. (Szabó Marcell ford.) ↑

felső kép | Rogier van der Weyden-Braque: Triptichon

Kiss Lajos András

JEREMY RIFKIN – AZ EMPATIKUS CIVILIZÁCIÓ PRÓFÉTÁJA 1.

2022-11-08 | ESSZÉ

Az amerikai Jeremy Rifkin korunk egyik legismertebb társadalomtudósa. Közgazdász, szociológus, antropológus, filozófus, futuroológus és politikai tanácsadó. Csak azért nem nevezem *polihisztomak*, mert nem szeretném megsérteni, és a 21. század

agyonspecializálódott világában a kifejezés inkább a kókler, az „orrát mindenbe beleütő ember” szinonimája, semmint a legkülönbözőbb tudományterületeken otthonosan mozgó emberé. Rifkin munkáit eddig legalább harminc nyelvre fordították le, és könyvei mindenütt a toplisták élén találhatóak. Tudomásom szerint eddig egyetlen munkája sem olvasható magyarul.

Az *Empatikus civilizáció* című vaskos könyve ^[1] – a kilencvenes évek végén és a kétezres évek elején írt könyveinek szintézise – a történelem nagy korszakain vezeti végig az olvasót, és a homo-evolúció eddig inkább csak töredékesen és ötletszerűen kutatott területeiről is eredeti álláspontot fogalmaz meg. ^[2] A civilizációtörténeti munkák többsége általában a kulturális és a technológiai fejlődés teljesítményeit sorolja, de a jó és boldog élet filozófiai elemzésével általában nem foglalkoznak a kutatók. Rifkin szerint a „gazdasági és a politikai élet racionális cselekvője” egyúttal érző és vágyakozó ember, akinek családtagjai, barátai és munkatársai vannak, és elsősorban a számára közvetlenül rendelkezésre álló, intim szférákban szeretne kiteljesedni. A szerző eredetiségére és radikális szemléletváltására jellemző, hogy ha ugyanarról ír is, mint történész, antropológus és közgazdász társai, mindig más aspektusok izgatják, és az események értékelése során is másfajta következtetésre jut.

az ember érzelemorientált természe

Már a könyv első részének alaptörténete is az ember érzelemorientált (*homo empathicus*) természetéről szól. A történet időpontja az 1914-es esztendő

karácsony estéje. Színhely a nyugati frontvonal, ahol a német és az angol katonák harminc-ötven méter távolságról néznek farkasszemet egymással. A lövészárkokban sárral kevert megalvadt emberi vér, elviselhetetlen bűz és mocsok; mindenütt patkányok rohangálnak. A néhány hónappal korábban még bányákban és földeken robotoló német munkások és parasztok most párizsi pincéreket és angol dokkmunkásokat gyilkolnak, és viszont. Korábban elképzelhetetlennek tűnt erőszak és gyilkos ösztön szállja meg a leginkább civilizáltnak tekintett nyugat-európai társadalmak polgárainak tudatát. Aztán valami hihetetlen történik: „A német katonák

gyertyák ezreit gyűjtják meg azokon a kis karácsonyfákon, amiket az otthoniak küldtek el nekik a frontra. Felhangzik az ismert német karácsonyi dal, a *Stille Nacht*. A meglepett brit katonák zavarodottan kémlelik az ellenséges vonalakat, és az egyikük megjegyzi, hogy az ellenség kivilágított lövészárka úgy néz ki, mintha 'színházi rivaldafény' volna. Az angolok tapssal válaszolnak, először csak szaggatottan, aztán fokozódó lelkesedéssel. Majd saját karácsonyi dalaikat kezdik énekelni, amire ugyanolyan vastapssal válaszolnak a németek.” [3]

Ez a szürreális „karácsonyi béke” szimbolizálja, hogy a legborzalmasabb körülmények között is felvillanhat, ha csak rövid időre is, az emberi természet alapmeghatározottsága: az *empátia elementáris érzülete*. A feltételezést alátámasztják a multidiszciplináris elemzések is: a mizantrópia és a gyűlölet szinte minden kultúrában inkább *kivételnek*, nem pedig *normának* számít. Ugyanakkor Rifkin nem tagadja, hogy

az empátia mellett az erőszak, az agresszió és önzés is végigkíséri az emberré válás többszázéves történetét, és minden valószínűség szerint sohasem tudunk teljesen megszabadulni természetünk destruktív meghatározottságaitól. De maga a tény, hogy az empátia egyidős az emberi fajjal, sőt, az emberszabású majmok és a magasabb rendű emlősök viselkedéséig visszakövethetjük az együttérzés ilyen vagy olyan formáját, bizakodásra ad okot az emberi nem jövőjét illetően. Persze az is tény, hogy a történettudomány nem a hétköznapi élet apró, úgymond „banális” mozzanatai, hanem szinte mindig a nagy és emlékezetes események iránt érdeklődik, ezért természetesnek tekintjük, hogy a történelemet jórészt háborúk, válságok és katasztrófák sorozataként tanuljuk meg és éljük át nemzedékről nemzedékre. „Pedig – írja Rifkin –, a normális világrend másképp néz ki. A körülöttünk zajló élet ugyan tele van szenvedéssel, gonddal, súlyos társadalmi egyenlőtlenségekkel és gonosz machinációkkal, nagyjából és egészében mégis inkább a nagyvonalúságban és az egymás iránti figyelmesség ezer apró jelében kell meglátnunk a mindennapi élet legfontosabb jellemzőjét. Az emberek közötti szeretet és együttérzés jóakaratot eredményez, közösségeket teremt, és számos baráttra tehetünk szert. Röviden: érintkezéseink messzemenőig a kölcsönös empátia által vezéreltek – mégpedig azon egyszerű okból fakadóan, hogy ez felel meg embervoltunk lényegének. És éppen azért nevezhetjük patológikusnak és abnormálisnak viselkedésünk sötét oldalát, amely szemben áll az empátia követelte normákkal.” [4]

az empátia fokozatos erősödése

De más oka is van, hogy az antropológusok és a történészek sokáig alig mutattak érdeklődést az ember empatikus készsége és képessége iránt. A *homo sapiens*

175 000 éves történelme során az empatikus tudat csak nagyon lassan fejlődött. Olykor meglepő virágzásnak indult, majd nagyon hosszú időre háttérbe húzódott. Fejlődése ugyan szabálytalan vonalat követett, ám az alapvető irány kitapintható: az empátia fokozatos erősödése együtt jár az én-tudat fejlődésével, amely egyre komplexebb társadalmi struktúrákba szervezi magát. Az empátia fogalma először 1907-ben jelent meg egy pszichológiai szakszótárban. Ekkor kezdték el komolyabban

vizsgálni a tudat és a tudatalatti működését és belső dinamikáját. Némely pszichológus gyanította, hogy az én-tudat normális fejlődése megköveteli az intenzív és kölcsönös kapcsolatot embertársainkkal, ami nemcsak a gondolatok, de az érzelmek cseréjére is kiterjed. A 19. században még nem jutott eszébe senkinek, hogy az „ösztönök” és a „tudatalatti” működéséből nyert információk sokat segíthetnek a „tiszta én-tudatban” lejátszódó folyamatok megértésében. De az empátia tudományos megítélése ezt követően is ellentmondásos volt. Akik elszántan ragaszkodtak Descartes és a felvilágosodás filozófusainak „racionalista örökségéhez”, azok a szilárd én-identitás veszélyeztetését látták az empátiában. Úgy vélték, aki túlságosan közel kerül a másik ember érzelmi életéhez, annak előbb-utóbb „összezavarodik” a saját érzelmi világa, hiszen nem tudja, hol végződik az „én”, és hol kezdődik a „te”. A kognitív tudományok képviselői rendszerint embertársaink manipulálásának veszélyeire figyelmeztettek: ha X azonosulni képes Y érzelmi életével, akkor könnyedén irányítja annak döntéseit is. Úgy tűnik, a huszadik század empirikus pszichológiai kutatásai is inkább az empátia felesleges vagy egyenesen káros voltát igyekeztek bizonyítani. A kutatók persze nem „naiv” vagy „ártatlan” szemmel közelítettek kutatásuk tárgyához, hiszen ők is annak az Adam Smith-féle utilitarista korszellemnek a hatása alatt álltak, amely szerint „(...) minden ember természetétől fogva a saját gazdasági érdekeit követi. Továbbá Darwinnal együtt vallották, hogy az ember első számú törekvése saját fizikai életének fenntartása és átörökítése.” [5]

Az Adam Smith által megfogalmazott tézis, hogy az emberi természet „szükségképpen önző”, két évszázadon keresztül a gazdaságelmélet evangéliumának számított. Csakhogy manapság már ezt sem lehet minden kritikán felülállónak tekinteni. „A korlátlan önérdék eddig érvényesnek tűnő felfogását alapjaiban kérdőjelezték meg az új, a hálózatokon alapuló társadalmi struktúrák.” [6]

Nagyon érdekes – egyúttal erősen vitatható – Rifkin Freud-interpretációja, hogy a huszadik század talán legjelentősebb pszichológusát súlyos felelősség terheli egy olyan emberkép megalkotásáért, amelynek az egoizmus és az önérdek-érvényesítés áll a centrumában. „Freud a materiális önérdek-érvényesítés szexualizálásának nagy örökségét hagyta ránk. Nem sokkal később John B. Watson, a pszichológia tudományának másik úttörője, átvette ezt a szexualizált emberképet, és az osztrák tudós meglátásait a reklámpszichológia területén alkalmazta. Joggal állíthatjuk, hogy a konzumkapitalizmus látványos diadalát nem csekély részben a vágyak erotizálására és a fogyasztás szexualizálására lehet visszavezetni. A reklámüzenetek rendszerint erotikus asszociációkkal átítatottak.” [7] Ebből Rifkin arra következtet, hogy a freudi elmélet minden szempontból alkalmas a fogyasztói kapitalizmus igazolására. A freudi felfogás értelmében minden embert alapvetően két cél vezérel: a fájdalom elkerülése és az örömezés megszerzése. A szexuális kielégülésre törekvés annyira erős bennünk, hogy ennek megszerzéséért szinte semmilyen eszköztől nem riadunk vissza. „Az ember természetétől fogva agresszív lény, libidójától űzött szörnyeteg.” [8] A kultúra mesterségesen kifundált börtön, amely némiképp korlátok közé szorítja és domesztikálja az agresszív szexuális ösztönt. Freud az emberbaráti szeretet normatív eszményét sem becsüli sokra, mivel ez lényegileg mond ellent az

emberi természet meghatározottságainak. Ezen túl Rifkin még azt is a szemére veti Freudnak, hogy abban a korszakban propagálta a „férfi-felsőbbrendűséget”, amikor a feminista mozgalmak éppen csak túl voltak az első sikeres akcióikon.

kisgyermekkor tapasztalatok

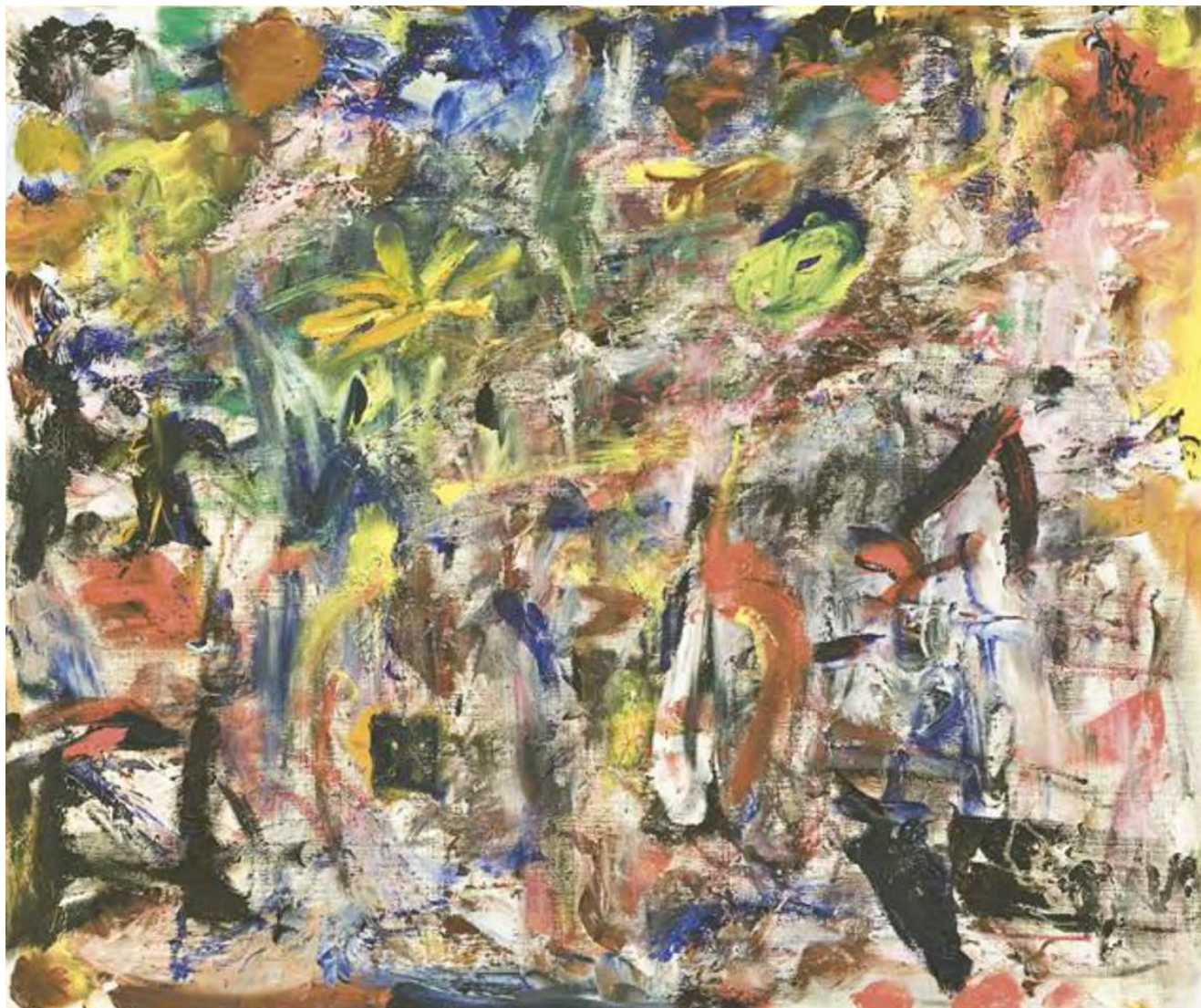
Az újabb pszichoanalitikus nemzedék képviselői, például Melanie Klein és Heinz Kohut, már lényegi pontokon kérdőjelezték meg a Freud által kidolgozott emberképet. Több éves

klinikai megfigyelések alapján Kohutnak meggyőződésévé vált, hogy a szülői empátiával (vagy annak hiányával) kapcsolatos kisgyermekkor tapasztalatok alapvetően befolyásolják a személyiségfejlődés további szakaszait. „Az empátikus mező jelentőségét nem lehet eléggé értékelni”. ^[9] Ennek fontos bizonyítéka, hogy a csecsemő és a kisgyermek nem feltétlenül a biológiai szüleihez kötődik, hanem ahhoz vagy azokhoz, akik magukra vállalják ezt a szerepet. ^[10]

A fejlődépszichológia, az agykutatás és a kognitív tudományok huszadik századi eredményei az emberi fejlődés törvényszerűségeinek újragondolását követelik meg, írja Rifkin. Ez pedig annak belátásához vezet, hogy az empátia nemcsak egy érzelem a többi között, hanem az emberi civilizáció fundamentuma. „Az empátia az a talaj, amelyen a demokratikus viszonyok megszületnek és kifejlődnek. Minél empátikusabb egy társadalom, annál demokratikusabb értékrendet és állami intézményeket képes létrehozni; és minél kevésbé empátikus, annál totalitáriusabb az értékrendje és az állami intézményrendszere. Az empátia és a demokrácia közötti összefüggés olyannyira nyilvánvaló, hogy az ember csak csodálkozni tud, hogy eddig milyen kevés figyelmet szenteltek neki a kutatásban és a tudományban.” ^[11]

A könyv második, s egyben leghosszabb része az *Empátia és civilizáció* az emberi civilizáció kezdeteitől, vagyis a gyűjtögető és vadászó törzsek gazdálkodásától a huszadik század végének posztmodern ipari civilizációjáig követi az empátikus tudat ellentmondásos fejlődésvonalát. Az emberré válás folyamatának olyan kiemelkedő állomásai, mint a beszéd kialakulása, a növények és az állatok domesztikációja, mitologikus világértelmezések megalkotása, vagy a tartós emberi együttélés

feltételeinek tekinthető elemi társadalmi oppozíciók („én” és a „mi”, illetve a „mi” és az „ők”) tudatosítása és kondicionálása a fogalmi gondolkodás folyamatos fejlődéséről tanúskodnak.

De nem csak arról! Az egyre differenciáltabb formákat öltő interperszonális kapcsolatok fejlődéséhez szükség volt arra is, hogy mindezt – legalábbis a háttérből – az empatikus érzelmek folyamatosan gazdagodó tárháza támogassa. Az első emberi civilizációk eredetéről és kezdeti lépéseiről csak sejtéseink vannak, hiszen az írásbeliség és az államiság létrejöttét követően vannak igazolható ismereteink, de az biztos állítható, hogy a gazdasági-társadalmi fejlődés párhuzamosan haladt az ember intellektuális és érzelmi életének kiteljesedésével. Az új helyzetek másfajta világlátást követelnek az embertől, és másfajta fogalmakat és metaforákat kell megalkotniuk

ezek értelmezésére. A keleti öntözéses kultúrák még hidraulikus metaforákban látják a világot, míg az első ipari forradalom mechanikus metaforákkal kapcsolja össze a maga ideologikus tudatát. A második ipari forradalom már elektromos jelenségekkel írja le a kozmoszt. „A tudat fejlődésfokai átfogják a mindenkori valóság határait. Egyúttal reflektálnak az adott civilizáció kollektív idegrendszerének tér- és időbeli hatósugarára, kiterjedésére. A mitológiai, teológiai, ideológiai és pszichológiai tudat mindegyike teljesen más társadalmi rendet képvisel, egyre bonyolultabb struktúrákkal és növekedő időbeli és térbeli kiteljesedéssel. És a fokok mindegyike megnyitja a lehetőséget az empatikus szféra kiszélesedésére és egyúttal a bioszféra entrópiájának növekedésére.” [12]

a történelem legelső világbirodalma

A kozmopolita Róma volt a történelem legelső világbirodalma, amelyik pontos öndefinícióval rendelkezett, világos elképzelése volt arról, hogy miként lehet az akkor ismert kozmoszt

egyetlen központból irányítani. A rómaiak tökéletesítették a keleti öntözéses kultúrák hatalmi és államszervezési technikáit; a Földközi-tengertől és Észak-Afrikától kiindulva a Közel-Keleten át, egészen Nyugat-Ázsiáig, északon pedig Britanniáig terjedő óriásbirodalmat hoztak létre. „A 2. és a 3. század között fejlődött a Római Birodalom gigantikus méretű és kifinomult adminisztratív apparátussá, amely bányákat, kőtörőket, hatalmas mezőgazdasági földbirtokokat és kereskedelmi flottákat működtetett, amelyeket olyan fejlett úthálózat és vízvezetékrendszer kötött össze, amelyet majd csak a huszadik században tudtak felülmúlni.” [13] A központosított államot kiterjedt bürokrácia működtette, amelyet „isteni tekintélye” legitimált, és amely az élet minden területén befolyással rendelkezett. „Minden út Rómába vezet”, szöveg az ismert jelmondat, ami ez esetben a valós helyzetet fejezte ki. Az Augustus császár által kiépített állami posta egyszersmind kiterjedt kommunikációs hálózat volt; stafétákkal, lovas futárokkal, társzekerekkel szállították a híreket és az árut Róma és a birodalom távoli tartományai között.” [14] Az utak mentén a rómaiak katonai őrszolgálatokat állítottak fel, amelyek megvédték az utasokat a fosztogató bandáktól, és – szükség esetén – biztosították a légiók gyors mozgását, hogy mihamarabb helyre

állítsák a rendet a lázadó provinciákban. Az egyszerű és biztonságos utazási lehetőségek nemcsak az emberek, de kultúrák és a nyelvek találkozását is lehetővé tették a birodalom minden szegletében, így joggal nevezhetjük Rómát a világ első kozmopolita vagy „multikulturális” államának. A rabszolgaság intézménye persze határok közé szorította az empátia „teljesítőképességét”. [15]

Az „egyetemes empaticus civilizáció” felé tett újabb nagy lépés a kereszténység megjelenéséhez köthető. Jézust ugyan Júdeában keresztelték meg, egy Itáliától távol fekvő provinciában, de a jézusi misszió lényege éppen az empátia kiterjesztése minden földlakóra, amiből „logikusan” következett, hogy az új vallás központja a birodalom fővárosa, Róma legyen. A keresztény empátia talán legfontosabb jellemzője a sokrétűség. A jézusi szeretet nemcsak „makroszinten” lett érvényes norma (azaz minden földlakóra – nemtől, bőrszinttől és életkortól függetlenül –

kiterjedt), hanem „mikro-szférákban”, vagyis az intim kapcsolatok változatos formáiban is alapvető értéknek számított. A korai urbánus keresztény közösségek fontos ismérve lett az emocionális intenzitás, a szeretet és jóakarát kinyilvánítása az ismerősökkel és a rokonokkal szemben. „Egyrészt összekapcsolta őket az a közös vágy és várakozás, hogy majd a túlvilágon, Krisztus közelgő visszajövetelén keresztül kollektív megváltásra számíthatnak. Másrészt a kisebb közösségekben megjelent egy egészen szoros, a familiáris összetartozást fenntartó és erősítő érzés is. Ezek az emberek ‘fivéremnek’ és ‘nővéremnek’ nevezték egymást, és Krisztus gyermekeiként határozták meg magukat.” [16]

A következő évszázadokban, miután a kereszténység államvallás lett, a minden emberre kiterjedő univerzális empátia érvényessége lassú erózióknak indult, és a sátán (Lucifer) egyre fontosabb szerepet kapott a korai egyházatyák teológiai rendszerében. Ha valaki nem fogadta el Krisztus tanítását, kiátkozás lett a sorsa, és halála után a pokol várt rá. Innentől két részre szakadt az emberiség: keresztényekre és pogányokra. Még Szent Ágoston is – az egyik legműveltebb kora középkori teológus – azt vallotta, hogy az államban a pogányokat nem illethetik meg ugyanazok a jogok, mint a keresztényeket, és a testi fenyítést a gyermeknevelés elengedhetetlen részének tekintette, hiszen a gyermeki lélekbe költözött „gonosz démon” csak radikális eszközökkel lehet elűzni.

kiteljesedő urbanizáció

Ugyanakkor a Római Birodalomban kiteljesedő urbanizációnak súlyos „entropikus mellékhatásai” is voltak, amelyek elemzése valószínűleg komoly segítséget nyújthat a kutatóknak és környezetvédelmi szakembereknek, akik a napjainkban egyre félelmetesebb mértéket öltő környezetpusztítás, illetve az energiaválság okozta sokk és pánikhangulat megoldásához próbálnak eszközöket találni. A Római Birodalom bukását leggyakrabban az általános erkölcsi zülléssel és az uralkodó osztály tagjai körében elharapódzó korrump életvitellel szokás magyarázni. [17] Rifkin szerint is sok igazság van ebben, de a valódi okok ennél mélyebbek. A hanyatlás elsődleges oka a talaj termékenységének folyamatos kimerülése és a termés hozamok állandó csökkenése volt. A mezőgazdaság nem tudott megfelelő mennyiségű „proteint és

másfajta bioenergiát” termelni, így az állami bürokrácia és a hadsereg nem tudta féken tartani az állandósult nyomortól és az éhezéstől felbőszült tömeget. „A római uralom kezdetén Itália nagy részét erdők borították. A Római Birodalom hanyatló időszakában Itália és a Földközi-tenger partvidéke kopár területté alakult át, mivel a fát a szabadpiacon értékesítették, a talajon pedig jobbra gabonát és szőlőt termesztettek. A lekopaszított területek talaja eleinte gazdag volt ásvány- és tápanyagokban; a termőföld magas terméshozamokat produkált. Viszont erdő nélkül a talaj teljesen védtelen volt az időjárás viszontagságaival szemben: a szél, ami végigsöpört a kopár tájakon, a víz, ami akadálytalanul folyt le a hegyekből és a folyókból elhordták a laza termőtalajt, az állatok túllegeltetése pedig további állapotromláshoz vezetett.” [18] Az elszegényedett földművelők a nagyobb városokban, kiváltképpen Rómában kerestek menedéket, és állami segélyeken tengődtek.

A vidék elnéptelenedett, voltak olyan egykoron virágzó provinciák, amelyek népessége a korábbi felére csökkent. Rómának a „saját bőrén” kellett megtapasztalnia, mit jelentenek a termodinamika vastörvényei. Az energiatartalékok kimerülése szükségszerűen vezetett a birodalom bukásához. A szétzilált infrastruktúra nem tudott ellenállni a barbár hordák meg-megújuló rohamainak: a nagy birodalom darabokra hullott. A 6. században már alig százezer lakosa volt Rómának, míg fénykorában legalább egy millió ember élt a városban. Az urbánus milió, a kozmopolita szellem és a kereszténység felemelkedése, három olyan – korábban nem tapasztalt – fejlemény, amely évszázadon keresztül táplálta az emberiség első nagy empátia-hullámát, végül mégis csak egy „lábjegyzet” maradt a világtörténelemben. A gazdasági és kulturális fejlődés hatalmas „entrópia-költséget” követelt. Újabb ötszáz évre volt szükség, hogy Európa magára találjon.

A történészek rendszerint csak politikai eseményt látnak Róma felemelkedésében és bukásában. Holott ennél többről is szó van. Róma városának és a Római Birodalomnak a történelme modellszerűen mutatja meg az emberi társadalom összetett és ellentmondásos természetét. „Az új energia- és kommunikációs rendszer közötti szinergiák bonyolultabb társadalmi kapcsolatokat tesznek lehetővé, s ezzel megteremtik a tágabb kontextust az emberi tudat minőségi változásaihoz. Ebben a sajátos dialektikában az empátiahullám rendszerint a társadalom energiaáramlásában éri el a csúcspontját. Viszont az empátia abban a mértékben csökken, amilyen mértékben az energiaáramlás csökken, illetve amilyen mértékben az entrópia-deficit növekszik”. [19] És ha a folyamat végén a külső entrópiikus hatások meghaladják a felhasznált energia mértékét, „szétfolyik” a társadalom infrastruktúrája, és szükségszerűen lehanyaglik a kultúra. Még jó, ha annyi marad az empátiikus tudatból, hogy egyfajta mentőövként valamit átsegítsen az új energia és kommunikációs rendszerbe, és ott, új erőre kapva, megint fejlődésnek induljon.

decentralizált energiafelhasználás

Mégis igazságtalan volna az európai középkor hosszú évszázadait az „egy helyben topogás” társadalmaként leírni. A 8. században kezdetét vette az úgynevezett „lágó ipari forradalom”,

amelynek eredményeit leginkább a szél- és vízimalmok számának exponenciális növekedésével lehet mérni. A 9. század elején Franciaországban már legalább 20 000 vízimalom működött, azaz 250 lakosra jutott egy. A vízimalmokat nemcsak gabonaőrlésre használták, hanem mosásra, ruhafestésre, fűrészelésre, olívbogyók és különféle ércek zúzására, később fegyverelésítésre és papírgyártásra. Egy vízimalom tucatnyi embernek adott állandó munkát, és az általa kínált szolgáltatásokat százak vették igénybe. A szélimalmok még a vízimalmoknál is „demokratikusabb energiaszolgáltatók” voltak, hiszen – a folyóvizekkel ellentétben – a szélre már egyetlen uralkodó vagy földbirtokos sem terjeszthette ki tulajdonjogát. Ezért is nevezték ezeket akkoriban „polgári malmoknak”. A történészek hajlamosak lebecsülni a középkor technikai innovációt. „Valójában Európában a 18. század végéig egy lassú, de jelentős méretű proto-indusztriális forradalom ment végbe, amely

meglapozta a szén- és gőzenergia forradalmát.” [20] Manapság is lenne mit tanulnunk a késő középkor „diverzifikált energiagazdálkodásától”, amelyben az emberi és az állati erő mellett, a szélnek és a folyóvizeknek is fontos szerep jutott, és a gazdaság – ellentétben az antik öntözéses kultúrákkal és a Római Birodalommal – nem egy központból irányított, hanem decentralizált energiafelhasználásra épült.

Az igazi „technikai és empatikus forradalmat” mégsem a vízi- és szélmalomok, hanem a könyvnyomtatás feltalálása és gyors terjedése jelentette. A német Johannes Gutenberg hatalmas szolgálatot tett az emberiségnek: a nyomtatás forradalma a tudás összegyűjtésének, tárolásának és elterjesztésének olyan lehetőségeit teremtette meg, amellyel csak napjaink internetkultúrája veheti fel a versenyt. A tudás ugyanúgy demokratizálódott, mint az energiafelhasználás. Korábban csak egy szűk elit birtokolta az írni és olvasni tudás képességét, a 16. század vége felé Nyugat-Európában már a városi lakosság közel fele tudott írni és olvasni. (A falvakban és az elmaradott régiókban más volt a helyzet.) A technika fejlődésének, az ismeretek bővülésének és a humanista szellem erősödésének köszönhetően egyre többen fedezték fel a bennük rejtőzködő alkotóerőt és „öntudatot”, az egyszeri és megismételhetetlen „ént”. Velencében és Firenzében már a 14. században megjelent a szellemi tulajdon (tudományos felfedezések, műalkotások) jogi védelmének igénye. A középkorban a könyveket és a kódexeket szabadon, szinte minden jogi korlátozástól mentesen lehetett másolni, adott esetben átírni, mivel nem ismerték a szellemi tulajdon fogalmát.

A könyvnyomtatás új „interpretációs közösségeket” teremtett. Korábban a katolikus egyház nem tekintette a laikus hívőt a Szentírás „autentikus értelmezőjének”. Luthernek már meggyőződése volt, hogy minden férfi és minden nő értelemmel bíró, autonóm lényként jelenik meg „Isten tekintete előtt”, és a maga eszére hagyatkozva kell a Biblia üzenetét értelmeznie. A Szentírást Európa-szerte lefordítják a nemzeti nyelvekre; a protestánsok otthonai „templomokká” alakulnak. Korábban a katolikus egyház viszonylag egyszerű magyarázatot adott a megváltás szinte minden hívőt foglalkoztató dilemmájára: „Ha a krisztusi utat követitek, halálotok után biztos helyetek lesz a mennyországban”. A protestantizmus ennél nehezebb utakat kínált. Luther úgy gondolta, hogy Isten már születése pillanatában eldöntötte az emberről, hogy a halála után a mennyországba vagy a pokolba jut-e. Ezt faktumnak kell tekinteni, amin emberi akarattal nem lehet változtatni. Kálvin máshová tette a hangsúlyt. Ő is azt vallotta, hogy Isten mindenkiről előre eldöntötte, hogy halála után milyen jövő vár rá, de egyúttal adott bizonyos *jeleket*, amelyekből következtetni lehet a *predesztináció irányára*. Mert miért csinálna az Isten olyan „rossz viccet”, hogy itt, a Földön, minden jóval ellát bennünket, például nagy vagyona tehetünk szert, komoly karriert futhatunk be az élet különböző területein, a végén mégis azt mondja: „Neked bizony a pokolban lesz a helyed!”? Vagyis az e világi sikerek, vagyongyarapítás, előrejutás a hivatali ranglétrán, karrierépítés a tudományos életben, boldog házasság és más hasonló, a halandó ember által sokra tartott „szerencsejavak” megléte a hívő szemében a bűnöktől megváltás esélyét is megsokszorozta. Innentől kezdve mindenki igyekezett észrevenni magán a *kiválasztottság* jegyeit, és mindent megtett, hogy előbb-utóbb azt lássa, amit *látni szeretne*. Ahhoz, hogy a „sikerorientált élet” több legyen, mint egyszerű vágyalom, minden ambiciózus polgárnak fokozott erőfeszítéseket kellett tennie, és – akár a benne szunnyadó empatikus érzelmek elfojtása árán is – kizárólag az önérdek érvényesítésre koncentrálnia. Kétségtelen, az élet gyakran visszaigazolta a kitartó munkát és az aszketikus életformára épülő teljesítménytöbbletet.

előre garantálja a sikert

Ehhez hasonló álláspontot fogalmaz meg Peter Sloterdijk is: a modern kapitalizmus sikerszériáit döntően a „pozitív visszacsatolás”

élményei igazolják, illetve tartják folyamatos mozgásban. Idézi az amerikai szociológust, Robert Mertont, aki az Újszövetség egyik legismertebb passzusához kapcsolódva, „Máté-effektusnak” nevezi ezt az élményt. Jézus szavaiban – „Mert mindannak, akinek van, még adnak és bővelkedni fog. Attól pedig, akinek nincs, még azt is elveszik, amije van.” (Mt. 25, 29) – egy önmagát erősítő „visszacsatolási logika” jelenik meg, amely intuitív módon, úgyszólván előre garantálja a sikert. Így az erények körforgása összefonódik a boldogságélmények körforgásával, ami korábban nem tapasztalt dinamikát kölcsönöz a modern társadalmak működésének. ^[21] Ennek az ambíció-többletnek nemcsak munkaerkölcsi, hanem „kozmológiai és ontológiai” következményei is vannak: a véges és halandó ember egy végtelen univerzum lakójaként tekintett önmagára, és olyan lényként határozta meg magát, aki nem fogad el semmilyen korlátozást a világmindenség birtokbavételéért folytatott küzdelmében. A modern természettudományok sikerei és a műszaki-technológiai fejlődés kézzel fogható eredményei továbbtáplálták a pozitivista gondolkodás elbizakodottságát: az ember kozmikus magánya talán aggaszthatja a művészeket és a széplelkeket, mondták a pozitivisták, és a maguk szempontjából akár igazuk is lehet, de szinte biztos, hogy ezeket a pesszimista hangokat idővel teljesen elnyomják az ipari civilizáció dübörgő technikai csodái. Peter Sloterdijk a „kulissza-ontológia” kifejezéssel írja le a gondolkodásmódot, amely a lábunk alatt lévő földben, az óceánok vizében, de akár a fölöttünk lévő atmoszférában is kizárólag kitermelésre és feldolgozásra „váró és vágyó” nyersanyagot lát. A kulissza-ontológia felől nézve a Glóbusz nem rendelkezik önértékkel, pusztán az emberi aktivitás néma háttéréül szolgál.

Persze a 19. század végén is akadtak természettudósok, akik másképpen látták a világot, mint a „fősorba tartozók”. Sloterdijk a német kémikust, Wilhelm Ostwaldot nevezi meg, mint olyan tudóst, aki valószínűleg elsőként hívta fel a figyelmet a Glóbusz energiatartalékainak végeességére. Ostwald 1912-ben jelentette meg az *Energetikai imperatívusz* című munkáját, amelyben általában véve is éles ipar- és államkritikát fogalmazott meg. A tudós legfontosabb tézise pofonegyszerű: „Véges fundamentumra lehetetlen végtelen építményt felhúzni”. Az energetikai imperatívusz a kötelező takarékosagra szólította fel az olvasókat: „Ne pazarold az energiát, hanem okosan használd fel!”. A könyv megjelenése után két évvel kitört az első világháború, amely nem takarékoskodott semmilyen energiával, kiváltképpen az emberi étellel nem. Sloterdijk úgy látja, hogy Ostwald írását tekinthetjük a „véges analitikája” nyitányának, amely aztán Martin Heidegger tudomány- és technikakritikájában teljesedett ki. [22]

De a modern ipari társadalom legszellemesebb kritikájával minden idők egyik legnagyobb hatású szociológusa, Max Weber szolgál. *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című munkája utolsó oldalain Weber így ír: „Hiszen azzal, hogy az aszkézis a szerzetesi cellából a hivatáséletbe helyeződött át, és elkezdte uralma alá hajtani a világonbelüli erkölcsiséget, a maga részéről közreműködött annak a hatalmas kozmosznak – a modern, mechanikus-gépies termelés technikai és gazdasági előfeltételeihez kötött gazdasági rendnek – a felépítésében, amely ma minden egyes ember életstílusát lenyűgöző erővel meghatározza, aki e hajtóműbe beleszületik (*nem* csak a gazdaságilag szervezőtevékenységük révén közvetlenül érintettekét), és talán mindaddig meg is fogja határozni, amíg az utolsó mázsa fosszilis fűtőanyag is el nem izzott.” [23]

drámai jóslat

Peter Sloterdijk megemlíti a korszak másik nagy szociológusának, Werner Sombartnak a visszaemlékezéseit is, amelyben Sombart idézi a barátjával folytatott beszélgetéseket, amelyek során többször is szóba hozta drámai jóslatát, hogy a „kapitalizmus addig nem fog véget érni, amíg az utolsó tonna szénnel nem olvasztja meg utolsó tonna ércet.” [24] Egyébként Sombart személyes élményeit hitelesnek tekinthetjük, hiszen a Weber könyvének utolsó oldalain található

megjegyzések többször is megerősítik ezt a pesszimista jóslatot. Weber itt emlékezteti az olvasót, hogy Richard Baxter, az angol puritán lelkész még úgy gondolta, hogy a munkaaskézisnek nem feltétlenül kell a külső anyagi javak iránt érzett olthatatlan szenvedéllyel társulnia, hiszen a „fogyasztás gondjának” csak „könnyű, bármikor levehető kis kabátként kellene” az emberek vállára nehezednie. „Ám a kabátból a végzet akaratából acélkemény burok lett. Mivel az askézis a világ átépítésére és arra vállalkozott, hogy a világban fejtsen ki hatást, ezért a világ külsődleges javai egyre nagyobb, végül a történelemben példátlanul nagy hatalmat szereztek az ember fölött, amely elől már nincs menekvés. Mára az askézis szelleme – ki tudja, végleg? – elillant e burokból.” [25] Weber már a 19. század végén világosan látta, hogy a kiteljesedett kapitalizmusban az „asketikus termelőt” végérvényesen legyőzte a „hedonista fogyasztó”.

Sloterdijk asszociációkban rendkívül gazdag esszéje ugyancsak pesszimista jóslattal zárul. A német filozófus tisztában van azzal, hogy a klasszikus szociológia alapművei, amelyek jórészt a 19. század végén és a 20. század első évtizedeiben láttak napvilágot, még nem tesznek – mert nem is tehetnek – említést a kőolajról, a földgázzal, a vegyiparról, a fináncpökről, a napenergiáról és a telekommunikációról. De az „utolsó tonnákról” szóló weberi diskurzusban világosan érzékelhető az apokaliptikus jövő logikája: „(...) a rendszer-halál felé száguldásnak köszönhetően a melankolikus szociológia a 'kapitalizmus' mint globális végzet összefoglaló értelmezésével szolgál.” [26]

A történelem persze nem egyenes vonalban halad előre. Gyakran megesik, hogy az ember képes a kilátástalannak tűnő helyzetekből is kiutat találni (legalábbis átmenetileg), és a túlélés érdekében visszatérni a már elfeledettnek tűnt eszközökhöz és „nyersanyagokhoz”. Ezt tette Phileas Fogg a *Nyolcvan nap alatt a Föld körül* című Jules Verne-regény főszereplője. A kalandtól hemzsegő földközi utazás legnehezebb stációja éppen a legutolsó, az angliai visszatérést megelőző napok voltak: a megérkezés előtt három nappal a Henrietta nevű gőzhajójukon elfogyott a fűtőanyagul szolgáló szén. Fogg ekkor megvásárolta a hajót a kapitánytól, és a fedélzeten található összes faanyagot bedobatta a hajókazánba. „(...) december 19-én feltüzelték az árbocokat, a hajópárkányt, a póznákat. A két főárbcot kivágták, és baltával felaprították (...) Csupán a letarolt hajóváz maradt meg a Henriettából: olyan lett akár egy ponton.” [27]

Ezen a ponton csábító lenne engedni a didaktikusság kísértésének, és feltenni az általa kérdést: ebben a kilátástalannak tűnő világhelyzetben a közelgő és szokatlanul keménynek ígérkező tél vajon hány honfitársunkból vált majd ki Phileas Fogg-féle

reflexeket?

Jeremy Rifkin persze jóval optimistább, mint Peter Sloterdijk vagy éppen én. Írásom második részében az empatikus civilizáció jövőjével kapcsolatos Rifkin-féle víziókat teszem mérlegre.

folytatjuk

1. Rifkin, Jeremy: *Die empathische Zivilisation: Wege zu einem globalen Bewusstsein*. Campus Verlag, Frankfurt / New York, 2010. Ford. Ulrike Bischoff, Waltraud Götting és Xenia Ostheider. Eredetileg *The Empathic Civilization*. Penguin group, 2009. ↑
2. Rifkin korábbi könyvei közül különös figyelmet érdemel *A munka vége* (1997), illetve *A hozzáférés kora* (2000). ↑
3. Rifkin, *Die empathische...*, 17. ↑
4. I. m. 21. ↑
5. I. m. 46. ↑
6. I. m. 25. Egyik korábbi könyvében mindezt így fogalmazza meg: „A hálózatokon alapuló gazdaságban az egoista érdek teljesen más viselkedésformát diktál. Annak köszönhetően, hogy minden egyes vállalkozás a közös erőfeszítések optimalizálására kialakított és kölcsönösen előnyös kapcsolatok hálózatába integrálja tevékenységét, a gazdaság minden egyes szereplője növeli sikerének esélyeit. Ezt a stratégiát a vállalati zsargonban rendszerint „nyertes-nyertes” (*win-win*) elvnek nevezik.” Rifkin, Jeremy: *L'âge de l'accès*. La nouvelle culture du capitalisme. Édition La Découverte, Paris, 2005. 30. Ford.: Marc Saint-Upéry. Eredetileg: *The Age of Access*. The New Culture of Hypercapitalism Where All of Life is a Paid for Experience. New York, 2000. ↑
7. Rifkin, *Die empathische...*, 47. ↑
8. I. m. 47. ↑
9. Idézi Rifkin, *Die empathische...*, 56. ↑
10. Rifkin az olvasó figyelmébe ajánlja az Anna Freud és Sophie Dann által közölt esetet. „A történet hat gyermekről szól, akik a második világháború alatt túléltek a koncentrációs tábor. Abban a három évben, amit a gyerekek a táborban töltöttek, az anyák folyamatosan változó csoportja gondozta őket. Ha az egyik pótanyát megölték, másik lépett az előző helyébe, és így tovább. Noha érthető módon a gyerekeket ez erősen traumatizálta, mégis viszonylag stabil személyiségű felnőttekké váltak, amit csak arra az empatikus támogatásra lehet visszavezetni, amit a pótanyáiktól kaptak.” I. m. 56. ↑
11. I. m. 119-120. ↑
12. I. m. 128-129. ↑
13. I. m. 162. ↑
14. I. m. 163. ↑
15. „A Római Birodalom a kezdetektől kétarcú volt. Miközben meghódította a világot, milliókat tett rabszolgává, lubickolt a kegyetlenségben, amikor felépítette a Colosseumot, egy százötven ezer nézőt befogadó stadiont, ahol lelkesen ünnepelték, ha az oroszlánok széttépték a rabszolgákat. De Rómában született meg a polgári öntudat, virágzott az individualizmus, és természetes volt a más vallásokkal szembeni tolerancia.” I. m. 164. ↑

16. I. m. 170. ↑
17. Lásd például Montesquieu, Charles-Louis de Secondat. *A rómaiak nagysága és hanyatlása*. Helikon Kiadó, Budapest, 1975. Ford.: Szávai János ↑
18. Rifkin, *Die empathische...*, 182. ↑
19. I. m. 185. ↑
20. I. m. 191. ↑
21. Lásd Sloterdijk, Peter: *Das Anthropozän – Ein Prozess-Zustand am Rande der Erdgeschichte?* In: Sloterdijk, Peter: *Was Geschah im 20. Jahrhundert?* Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2016. 15. ↑
22. Sloterdijk, i. m. 21. ↑
23. Weber, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2018. 185. Ford.: Ábrahám Zoltán ↑
24. Lásd Sloterdijk, i. m. 19. ↑
25. Weber, i. m. 185. ↑
26. Sloterdijk, i. m. 21-22. ↑
27. Csatlós János fordítása ↑

kép | Aurel Cojan művei, wikiart.org

Vörös István

AZ ÁLLAMÉ AZ ORSZÁG, AZ EMBEREKÉ A TÁJ?

2022-11-15 | ESSZÉ

Kétszáz éve létezik az önálló brazil állam, mely a világ legnagyobb, legmélyebb erdőit birtokolja.

Ebből a mondatból több mindenre rákérdezhetünk. Kezdjük a végén. Mi az, hogy birtokolni? Tulajdonnal rendelkezni, ez az emberi (és néha állati) világ alapvető sajátossága. Az élőlény magában áll, legfontosabb tulajdonával, a testével, egy. A testén kívül mindent csak birtokol. Öltözetet vesz fel, fészket épít, a fészekbe csillogó tárgyakat hord. Vagy egész házat épít, melybe szintén csillogó tárgyakat hord. Egész várost épít és hord tele. Egész világot, az illúzió csillogásával átformálva. De ez a külsőségekre irányuló tulajdonjog erőn, szokáson, törvényeken alapszik, nem szükségszerű és nem örökérvényű, mint a lélek és test egymásbirtoklása.

egyirányú birtoklás

Az egymásbirtoklás szükségszerű és ritka, az egyirányú birtoklás gyakori és öncsaláson (jogrenden) alapul. Képtelenség, hogy egy állam birtokol egy területet, még nagyobb képtelenség, hogy a Földön lényegében minden területet államok birtokolnak.

Brazília kétszáz éve létezik, előtte egy másik állami entitás, Portugália birtokolta. Az állami birtoklás azonban mindenképp gyarmatosítás. Brazília gyarmatosítja saját belső területeit, az őslakosok és otthonuk, az erdő egy állam birtoka. Pedig az őslakosoktól kellene tanulnunk, akik nem birtokolták, hanem lakták azt az erdőt. Hölderlin és Heidegger magyarázott kifejezését használva: *lakoztak* benne. A mai brazil állam (vagy annak meghatározó része) egyszerre akarja az őslakót és otthonát (az erdőt), meg az erdő más lakóit is kimozdítani a lakozás teréből, vagyis létüket fenyegeti. Ezzel minket, nem ott lakókat is elpusztítani készül. Mindannyian az Amazonas-őserdő lakói vagyunk, amennyiben az oxigén, amelyet beszívunk, nem kis részben ott keletkezik. Akadnak, akik a lakozás terét lakatlanná tennék, és fennen hangoztatják, hogy az a hely nem is tudó, á, dehogy. Állítják, hogy sokáig tévesen gondoltuk az Amazonas-erdőt a Föld tüdejének. Nem onnan kerül ki az élet alapfeltételét jelentő oxigén meghatározó része. Megtagadják tőlünk, nem ott lakóktól a lakozást, hogy indiánok lehessünk vagy erdőlakó jaguárok, anakondák,

lajhárok, hatalmas pálmák, victoria régiák, gyapjas majmok, tatuk, szúnyogok. A távolból, az összefüggések által. A globalizáció fogalmának használata szelektív, erre az összefüggésre nem vonatkozik, csak azért, mert sok százezer éve megvan.

globalizálatlan mélység

Őslakosoknak nemcsak az emberek számítanak, hanem az állatok, a növények is, és maguk alkotják azt, aminek részei. Akik birtokolnak valamit, nem részei ugyanakkor a

birtokuknak, nem egymásbirtoklók. Az erdő és fái egymásbirtoklók, az erdő és állatvilága egymásbirtoklók, az őslakosok a brazil erdőben és ez az erdőség egymásbirtoklók. A többi ember és az Amazonas-őserdő igazából egymásbirtoklók, ha ezt sokaknak nehéz is észrevenni, bevallani. Így részesei leszünk olyan tájaknak, melyeket sosem láttunk, sőt sűrűségük és áthatolhatatlanságuk miatt nem is láthatók, amíg mesterséges eszközökkel fölénk nem repülünk. Ez a távtáj távképe, távlatból létrejövő fogalma. „A táj lehetséges összefüggése az identitással” Radnóti Sándor szerint (*A táj keletkezéstörténete*. Atlantisz, Budapest, 2022. 264. o.) a tájkép kialakulását eredményezi. A globalizált táj absztrakciója a globalizált identitást hozhatja el. Amit egyszerűbben úgy is fogalmazhatunk: mindannyian indiánok vagyunk. Nem kell bevándorolnunk Braziliába menedéket keresve. „Az idők folyamán Brazília felé nemcsak egy-egy természettudományos érdeklődésű kalandvagyó fiatalember vette útját, hanem a kivándorlók tömege is.” (Szilágyi Ágnes Judit: *Metszéspontok. Tanulmányok a portugál és brazil történelemről*. SZTE, Szeged, 2009. 100. o.) Nem kell a menekülők megalázott tömegéhez sorolnunk magunkat, inkább az ő-őslakosság veszélyeztetettjeihez, és persze a kalandvagyó fiatalemberekhez, akik ismeretlen szellemi tájakat akarnak bejárni, így keverednek az Amazonas-őserdő beláthatatlan és átláthatatlan mélységeibe. Magába a mélybe, a mélységbe, amely a jövő előtt tátong. Az önismeret előtt, a sikeres problémamegoldás előtt. Lehet, hogy mindez itt dől majd el, a globalizált táj globalizálatlan mélységében, a mi személyes jelenlétünk helyett a virtuális jelenlétünkben.

Brazília kétszáz éve szabadult meg a birtoklótól, lényegében a napóleoni háborúk következményeként. A napóleoni állam az első, amely a szabadságot birtokolta. A szabadság nem volt közkeletű árucikk a francia forradalom előtt. Mindenki zárt, hierarchikus társadalom csavarja volt, még a király is rabszolgája a szerepnek, melyet betöltött. Birtokolta az államot, és az állam őt. XIV. Lajos joggal mondta magáról (vagy az államról), hogy „Az állam én vagyok.” Igaza volt, de tulajdonképpen minden alattvalója elmondhatta volna ezt, ha kevésbé örömteli állításként is. Hiszen milyen állam és milyen én? Mindig ez a kérdés. Az egymásbirtoklás a szabadság akadály. Amikor XVI. Lajost lefejezik, lehull a fej, mely szépajához hasonlóan azonosnak érezhette magát az állammal. Nincs ez az azonosság, a szabadságnak kell a hely.

nem isteni eredetű

És ezzel veszi kezdetét a szabadság (demokrácia) és a szabadságelvű gazdaság (kapitalizmus) téves azonosítása. Nem egymásbirtoklók, de sokan hiszik így. Az állam már nem valamelyikünk, és nem mindegyikünk, az állam beavatkozása életünkbe már nem isteni eredetű (egymásbirtokló), hanem egyszerű elnyomás. Hol alig észrevehető, hol brutális.

És az elnyomás elől nem lehet elmenekülni, mert mindenhol államot találunk. Leszámítva az Antarktiszt, de azt ugyanúgy víz borítja, mint az óceánokat, csak az édes és szilárd. Szóval, ahol nem a víz az úr, ott élhet ember. Petőfi talán tévesen mondta, hogy „a víz az úr”, ez a szabadságra nem illik, mert a víztől csak hálózatosan borított helyeken lehetséges az emberi élet. És annak mai formája, a szabadság. De, ahol lehetséges volna mindez, ott államok által próbáljuk biztosítani az élet

folyamatosságát és feltételeit, és az államok közben épp az élet feltételeinek elpusztításán fáradoznak, abból a tévhitükből kiindulva, hogy a víztől szabadon hagyott területeknek lehetnek absztrakt emberi közösségek a birtoklói.

Brazília kétszáz éve szabad, a brazil föld kétszáz éve ugyanazon emberi uralom alatt nyög. Hullámzó hatékonyságú és intenzitású elnyomó állammal van dolgunk, ahol közben a népesség elképesztő módon növekszik, a túlszaporodás és a bevándorlás kettős dinamikája által. (A bevándorlás tempójáról lásd Szilágyi Ágnes Judit: *A brazil Estado Novo nemzetiségi politikája*, in. Kollár Zoltán – Simor András (szerk.): *Azonosság és másság*. Z-füzetek. é. n. 52. o.). Lehet-e valahová bevándorolni, és lehet-e valahonnan kivándorolni? – kérdezhetnénk. Vagyis van-e mód elmenekülni az állami birtoklás szituációjából, mondjuk a demokrácia diktatúráját választva a diktatúra demokráciája helyett?

Ezekén túl van még a diktatúra diktatúrája és a demokrácia demokráciája is mint lehetőség. Mi a demokrácia demokráciája? Egy társadalmi fogalom négyzetre emelhető-e ugyanúgy, mint egy szám? És akkor magát megőrzi-e, vagy épp az ellentétébe csap át, mintha negatív számmal szoroznánk, nem saját magával? A demokrácia demokráciája önbirtoklás, kétirányú demokrácia, maga alkotja a részeit, és nemcsak a részei őt. Lényegében fraktál.

Minden társadalom megmutatja az egészét részeinek viselkedése által. A példa lentől fölszivárog, rosszabb esetben föntről lefelé. A gyárigazgató úgy viselkedik, mint a miniszterelnök vagy a király, a csoportvezető úgy, mint az igazgató. A munkás úgy, mint vezetői. Ám a király esetleg úgy, mint az alattvalói. Amennyiben királysága alkotmányos és demokratikus. Létrejön a demokrácia demokráciája, a köztársaság köztársasága. Vagy épp ellenkezőleg, a királyság királysága, az illiberális állam állami illiberalitása, a polgárainak illiberalitása és illojalitása, államosítása, és az állam polgártalanítása. A kétszáz éves Brazília is ilyen zökkenőn halad épp át.

Kalibán-komplexus

Mint Roberto Fernández Retamar *Kalibán* című esszéjéből (in: *Ariel és Kalibán. A latin-amerikai esszé klasszikusai*. Szerk.: Scholz László. Európa, Bp. 1984. 475–505.) látható, ahogy az óriásrégió

visszaveszi Kalibán fogalmát Európától. Shakespeare *A vihar* állatias vadságú, földközelen élő szereplőjének nevét a kanibál szóból állította elő anagrammával, a kanibál pedig a karib szóból származik, és már az amerikai régió első leírásai óta megvan. Angyali és ördögi népeket sejtett Kolumbusz is naplójában (i. m. 475–476. o). Az esszében aztán a szerző Kalibán és Ariel eltérő figuráit különféleképpen vonatkoztatja az őslakókra és a majdani gyarmatosítókra. A helyzet elég bonyolult, és Retamar írásában ezek a fogalmak állandóan átalakulnak. Deformálódnak, azt is mondhatnánk, a Kalibán-komplexus tüneteit mutatja a szöveg. De ez a komplexus nem egyszerűen azt jelenti, hogy Kalibánnak tartjuk magunkat, hanem azt is, nem tudjuk, azok vagyunk-e. Még azt se mondanám, hogy mindez feltétlen az önismerethiány jele. De tény, hogy a szerző azonosítja magát az őslakossággal, a mai lakókat egyértelműen és eredendően helyieknek tekinti, pedig őseik fokozatosan kerülhettek át a gyarmatosítóktól a gyarmatosítottak oldalára. Ettől lesz olyan

bonyolult a Kalibán-komplexus: nem tudom, melyik oldalon állok, nem tudom, melyik oldal a jó, csak hogy valami igazságtalanság történt. A tünetek leírása persze épp annyira fontos, mint a kezelés, anélkül nincs is kezelés, esetenként maga a kezelés is lehet már ez.

És egy ilyen bonyolult viszonyrendszer bonyolódik tovább a virtuális őslakosok megjelenésével.

A Kalibán-komplexusra szemléletes példa Brazília önállóságának periféria-jelenségkénti létrejötte. Írtam, hogy mindez a napóleoni háborúk mellékterméke. A napóleoni állam gyarmatosította a szabadságot, és azáltal lett korszerűbb, mint az előtte létező feudális formát őrizni kívánó (rabságot gyarmatosító) királyság, majd az azt leromboló terrorisztikus köztársaság. A szabadság terrorját a szabadság gyarmatosítása követte, ami együtt járt a gyarmatosító szabadság eszméjével is, szabadságot víve a lengyeleknek, fennakadva egy gyarmatosítást gyarmatosító Oroszországon. Az Ibériai-félszigetet a szabadság félgyarmatává téve. A portugál királyi család legnagyobb, és központjában, Rióban kitűnően lakható gyarmatára, Brazíliába húzódik mindezek elől (1807–1808).

Ekkor történik, hogy a szabadság gyarmatosító törekvései elől menekülve a gyarmatosító a szabadságát a gyarmatán keresi. Érdekes helyzet? Ami aztán szükségszerűen abba torkollik, hogy a képletet kicsit egyszerűsítik. A király (VI. János) hazatérése (1821) után a gyarmaton maradó fia kikiáltja Brazília szabadságát. És császár lesz (I. Péter).

a szabadságunkból vesz el

A szabadság a perifériáján gyarmatosítássá gyűrődött, a gyarmat viszont a felgyűrődést követő völgyben szabaddá vált, amennyiben szabadság egy

császárság, amennyiben egy állam képviselni tudja a szabadságot. Tudjuk, hogy nem tudja. De megkísérli néha. Máskor meg elvenni igyekeznek. Aki elvesz tőlünk, a szabadságunkból vesz el. Ha lendületbe jön, az egész szabadságunkat is elveszi, ad viszont helyette rabságot, gyarmatosít. A gyarmatosítás vége nem feltétlenül a szabadság kezdete, a brazil történelem, egyre inkább Európától függetlenül, de tovább hullámzik a szabadságok és szabadsághiányok között.

Hogy mindez nem az ő belügyük, azt már igyekeztem érzékeltetni, hiszen amennyiben lélegző lények vagyunk, láthatatlan szálakkal kapcsolatban állunk a brazil őserdővel (is). Brazília őslakosai vagyunk, amolyan megtűrt indiánok, levadászott jaguárok, bottal agyonvert anakondák, motorosfűrészsel kivágott fák. Persze, lehetünk állatkertbe vitt jaguárok is, táskabőrré lett anakondák és asztallá alakított

fatörzsek. Egymásbirtoklás? Inkább egymásgyarmatosítás. Sajnos, nem mindenki tudja, ismeri el magáról, hogy indián. És azt is csak jellem-problémaként éli meg, hogy kígyó, krokodil, majom.

Az ember csak egy test külön tagja mind,
Hisz egy főanyagból van alkotva mind.
A sors hogyha megsérti egyik tagot,
A test mindegyik tagja végigsajog.
Ha más kínja szíved nem indítja meg,
Nem érdemled akkor az ember nevet.

– írja Moszleho’D-dín Sza’adi perzsa költő (1213?–1292?) (*Perzsa költők antológiája*, Európa, Budapest, 1968. 238. Simon Róbert szerk., Képes Géza fordítása), az egymásbirtoklást az emberrel és testrészeivel kapcsolatban ábrázolva, de ugyanez érvényes erdő és lakói, a világ és erdő viszonyára is. Sza’adit folytatva: aki ezt nem érti, nem éri el az ember szellemi szintjét, aki ezen a veszélyeztetettségén nem bánkódik, az érzéketlen (érzelmileg nem ember), aki ezt az összefüggést nem próbálja érvényre juttatni és megvédeni, az lelki értelemben esik ki a vers szigorúan rostáló ember-definícióján. Ember csak az, aki tudatosan részt vesz az egymásbirtoklásban, akár a neki látszólag alárendelt lényekkel közösséget alkotva, és legalább készül az elszakadásra a birtoklástól, mely túltengve az ember ellen fordul. Csak az ember, aki folyamatosan megpróbál az maradni, aki tudja, hogy az a brazil őserdő lakosa, aki ellenáll a gyarmatosításnak, illetve nem vesz részt benne.

Micsoda? Készül elszakadni? A birtoklástól?

A magántulajdon talán már nem is szent? Hogy van ez?

az elszakadás folyamata

A magántulajdon nem szent. Egy önfeláldozó cselekedet lehet szent, egy ilyen cselekedeteket elkövetni merő ember, esetleg egy rettenetes vagy gyönyörű történelmi esemény emléke. A tulajdon legfeljebb sérthetetlen, de kérdés, hogy sok esetben szabad-e tulajdonnak tekinteni bizonyos viszonyokat, emberi viszonylatokat és beidegződéseket, ne inkább bérleménynek vagy kölcsönlakásnak mondjuk-e. Épp ez volna az elszakadás folyamata. Nem lesz fájdalommentes. És ha nem önkéntes, akkor válságok vagy terror hozzák el, amit senki nem kívánhat. De mindez itt zajlik körülöttünk. Helikopterről lövik az indiánokat, akik brutálisan visszanyilaznak.

kép | unsplash.com

Lendvai Zalán

KINT BENT

2022-11-17 | **VERS**

Van, hogy hazafelé megnyúlik az utca,
szűkül a tér, folyosóvá lesz két sáv,
mint rossz panorámaképen,
összeterlődnak az előkertek,
házfalak, izzó ablakok,
ablakokban árnyak,
szilánkok az úttesten.
Nincs többé sík,
hullámozó aszfalton
hol felfelé mászom:
Antiparnasszus hűvös lehelete,
nem kell kéz,
letaszít magáról a magas,
túlzás neki
a közös takaró.

De ez a dagály belül
is mindent partra mos.
Szórtak a robbanások.
A találatban a legrosszabb
hogyan vaktában ér.

A hordalékban műanyag,
kérdés (örökké nyitva marad),
az irodalmiatlan fájdalom,
örökké ki nem olvadó hűtő,
meg a zárlatos villanykörte
villogása az elhagyatott házban,
nem tudom enyém-e,
az én családnevem van az ajtón.
Visszafele kattant a zár, lecserélték.

Kint bent.

Igen nem.

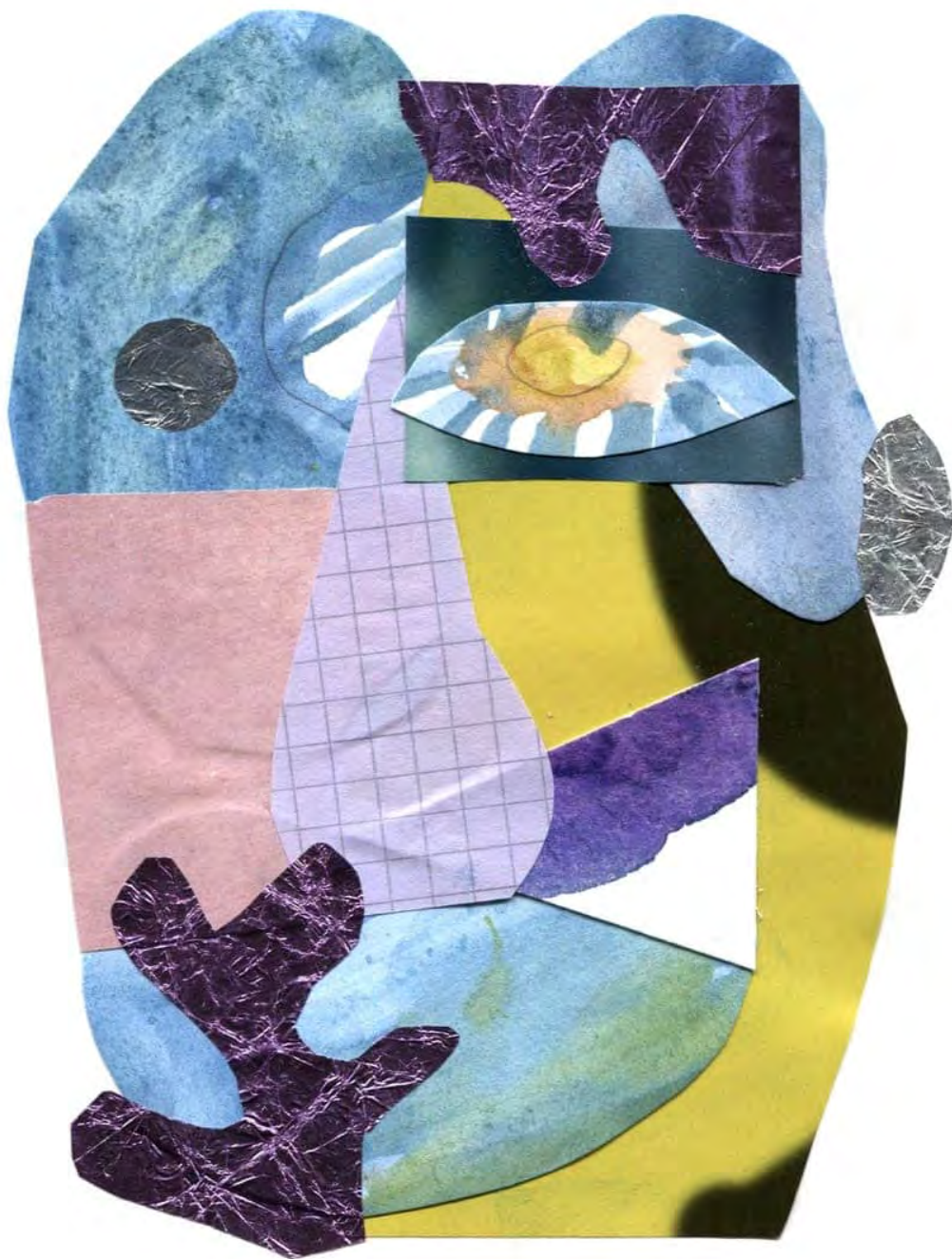
Egyedül tömegben,
nekem dől a magány,
mint házak fala,
megtartom.
Okok nincsenek.

kép | adobe.com

Lendvai Zalán

TÜKÖRMEZTELENSÉG

2022-11-28 | VERS

Fázik a szoba.
Gatyában a
mindenség előtt
visszalapozok
egy könyvben,
találomra behajtott lapok,
mosódott tinta,
mint egy vasaló
tompán kattanak.

És akkora ez a semmi,
hogy már látom,
csend zajától zavaros
a fej, ordít belül
bármilyen hangon
az utolsó nyár,
az utolsó nem lesz még ilyen,
az utolsó szeretlek,
az utolsó szerettek,
az utolsó köszönöm,
a gondolat, hogy
nem mondtam elégszer.

Levedlik a való,
mint polgári házakon a vakolat,
vibráló éjjel-nappali
hidegen zúg,
hidegen hagy.

Naplemente a szeméttel
telepakolt medence mellett,
rózsaszín az alkony.

Ilyen a rendszer.
Elég jó vagy?

Magyar Bogi

KESZTYŰHIDEG

2022-11-11 | NOVELLA

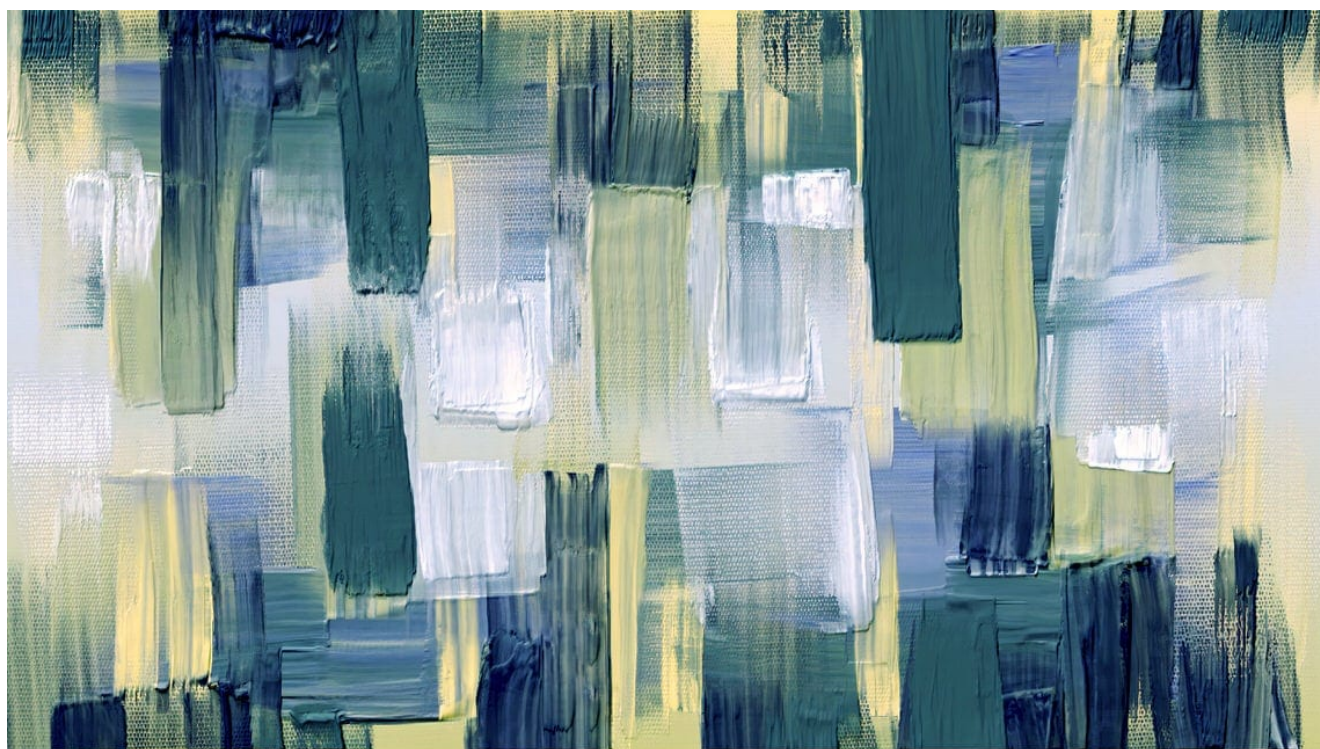

Kiszedem a levesből a zöldborsókat. Nézegetem, amelyik szétfőtt, azt félrerakom vagy megeszem. Senki sem szereti az osztályból a borsólevest, néha még én sem, csak ha anya csinálja, a cukorborsó főzelékéből nem győzők repetázni. De a sulis rossz, csoffadt, vagy nem is jár a levesbe, csak a sárga zsírkarikák. Ez most különleges nap, és nemcsak azért, mert ma apa jön értem, hanem mert a második eperlekváros bukta, és a levesekbe rengeteg borsó jut.

mekkora utat jártak be

Válogatom a borsókat, van, amelyik elgurul vagy leesik a földre, és akkorát csapódik, hogy két darabra szakad. A borsók felsírnak alattam, jön egy takarító néni, felsepri a kis zöld golyócskákat. Pedig mekkora utat jártak be, gondolom, miközben a markomba gyűrt szalvétába szedem a maradékot. Körbejárok az asztalnál, és ha látom, hogy valaki meghagyta, azt is megkérem, hogy öntse a tenyerembe. A többiek nem kérdeznek semmit, vállat vonnak, nekem adják a borsóikat, egyébként is hülyének tart az osztályban mindenki, ők nem tudják, amit én tudok.

Ötven darab borsószemet szedek össze végül, az egész osztály feláll és otthagy, a tanár néni nem szól, csak bólint. Rázogatom a kis szemeket, kisebbet, nagyobbat, zöldebbet és kevésbé zöldet is. A tanár megdicsér mindenkit, hogy megették a levest, ezért piros pont is jár, mondja, nekem zöld pontjaim vannak, és lehet, hogy ez a füzetemben azt jelentené, hogy nagyon sok a hiba a mesemásolásban vagy a matekban, de most azt jelenti, van borsóleves, igazi borsóval. Ebéd után vesszük a kabátot, és az udvarra megyünk, odakint csípős hideg van, jön a tél, nemsokára december lesz. Akkor van a születésnapom. És akkor van karácsony is.

Odakint télszag van, vigyázok a borsóimra, el ne húljenek, beteszem mindet a kesztyűmbe, vigyázok, hogy el ne guruljanak. Az udvaron a hátsó kerítéshez rohanok, amikor senki sem figyel rám, mert oda egyébként nem szabad menni, de eddig mindig megúsztam a feketepontokat, mert én már hetek óta magamnak adok engedélyt, eljátszom a napközis tanárnénit, még a hangomat is elváltoztatom kicsit, hogy élethűbb legyen, aztán a kerítéshez rohanok. Mindennap fél kettőkor találkozunk, csak ő a kerítésen kívül van, én pedig be vagyok zárva négyig, és egyébként sem lehetne itt lennie. Mindketten tiltottak vagyunk, csak ő kitiltott, én meg betiltott. Mindig arról ismerem meg, hogy a kerítésnek háttal guggol, és jobb oldalon hiányzik egy marék haj a fejéből, mert az apukája ott szokta megtépni. Mindig meghallja, ahogy dobogok a futásommal, megfordul és rám mosolyog, múltkor nem volt rajta kabát, csak egy régi, szakadt pulóver, azt mondta, az anyukája adta rá, de szeretne egy sajátot, meg sapkát is, de főleg kesztyűt, hogyha majd leesik a hó, tudjon hócsatázni velem.

– Szia – mondja, és nyújtja is a kezét. Előveszem a kesztyűm, belőle a szalvétát, odaadom a borsókat a kezébe, mire ő egyesével enni kezdi.

– Mit hoztál még?

– Csak ezt. A lekváros buktát megettem.

– Miért?

– Éhes voltam.

– Én is éhes vagyok.

– Szeretem a buktát.

– Én is.

– Bocsi.

Dühében a kerítésnek dobja a maradék borsót, megpróbálom elmagyarázni, hogy a levest mindenestől túl feltűnő lett volna kihozni, mert azt nem tudom elrejteni a tenyerembe, és tudom, hogy én tehetek az egészeztől, mert az én tenyerem túl kicsi, talán jövőre valamivel nagyobb lesz, és el tudok majd takarni egy szelet rántott húst is, vagy legközelebb odaadom a lekváros buktám másik felét. Nem tart sokáig, hogy mérges, mert elém tartja azt a puha gumilasztit, amit mindig magával hoz otthonról, most sincs rajta kabát, csak ugyanaz a pulóver, a lábán meg kétféle cipő, egy virágos, fekete csizma az egyikén, a másikon mamusz. Megkérdezem, fázik-e, azt mondja, igen, odaadom a kabátom és néhány percenként váltogatjuk, kin van rajta. Dobáljuk át a kerítésen a lasztit, elmondom neki, hogy decemberre tudni fogom a szorzótáblát egészen ötig, hangosan mormolom. Azt mondja, az ő kedvenc tantárgya a matek lenne, ha jöhetne iskolába, ezt onnan tudom, hogy ha elrontok egy szorzást, azonnal kijavítja. Egy kicsit irigy vagyok, hogy neki nem kell iskolába járnia, mint nekem, ugye hozol uzsit is, kérdezi, aztán eliszkol, de előtte visszaadja a kabátom, azt kiabálja, már nagyon fázik, nem is köszön, befordul az utca sarkán, én pedig hallom az udvari szünet végét jelző csengőt.

kicsit rosszul érzem

Amikor apa értem jön, majdnem öt is elmúlt már, együtt megyünk ki a csípős hidegbe, odakint vékony, nagyon vékony hóréteg borítja az utat, olyan, amivel még nem lehet hógolyózni. Gyorsan zsebre vágom a kesztyűm és addig kérlelem apát, míg el nem visz egy boltba, ahol majdnem ugyanolyan kesztyűt választok, mint amilyen a zsebemben lapul. Egy kicsit rosszul érzem magam, apa mosolyog, felhívja anyát, hogy vett nekem kesztyűt, miközben odasúgom apának, hogy elhagytam, és anya is elhiszi, és akkor egy kicsit örülök is, mert tudok majd másnap hógolyózni.

Este, amikor apa pizzát süt, de csak mirelitet, megkérdezem, miért léteznek olyan gyerekek, akiknek nincs kabátja, és akkor elmeséli, hogy amikor ő volt sulis, volt egy fiú az osztályában, akinek ruhát gyűjtöttek a tanáriban, mert annak a fiúnak volt még öt testvére, és a szülei nagyon szegények voltak, és nem tudtak mindent megvenni neki, de a fiú ahelyett, hogy hálás lett volna, attól a naptól kezdve sosem ment be az iskolába. Apa csak egyetlen egyszer látta utána, pár nappal később, ahogy az utcán kéregetett, ugyanazokban a szakadt rongyokban, vagy még szakadtabbakban, kéken, lilán és zölden, és nem köszönt, csak nézték egymást, hosszan, kérdezgetnék még tovább is, de apa elalszik a TV előtt, kidobom utána a sörös dobozait, amik rám merednek, mert a tetejük úgy néz ki, mintha rám kiabálnának, miért vetted meg azt a kesztyűt, hazudni nagyon csúnya dolog.

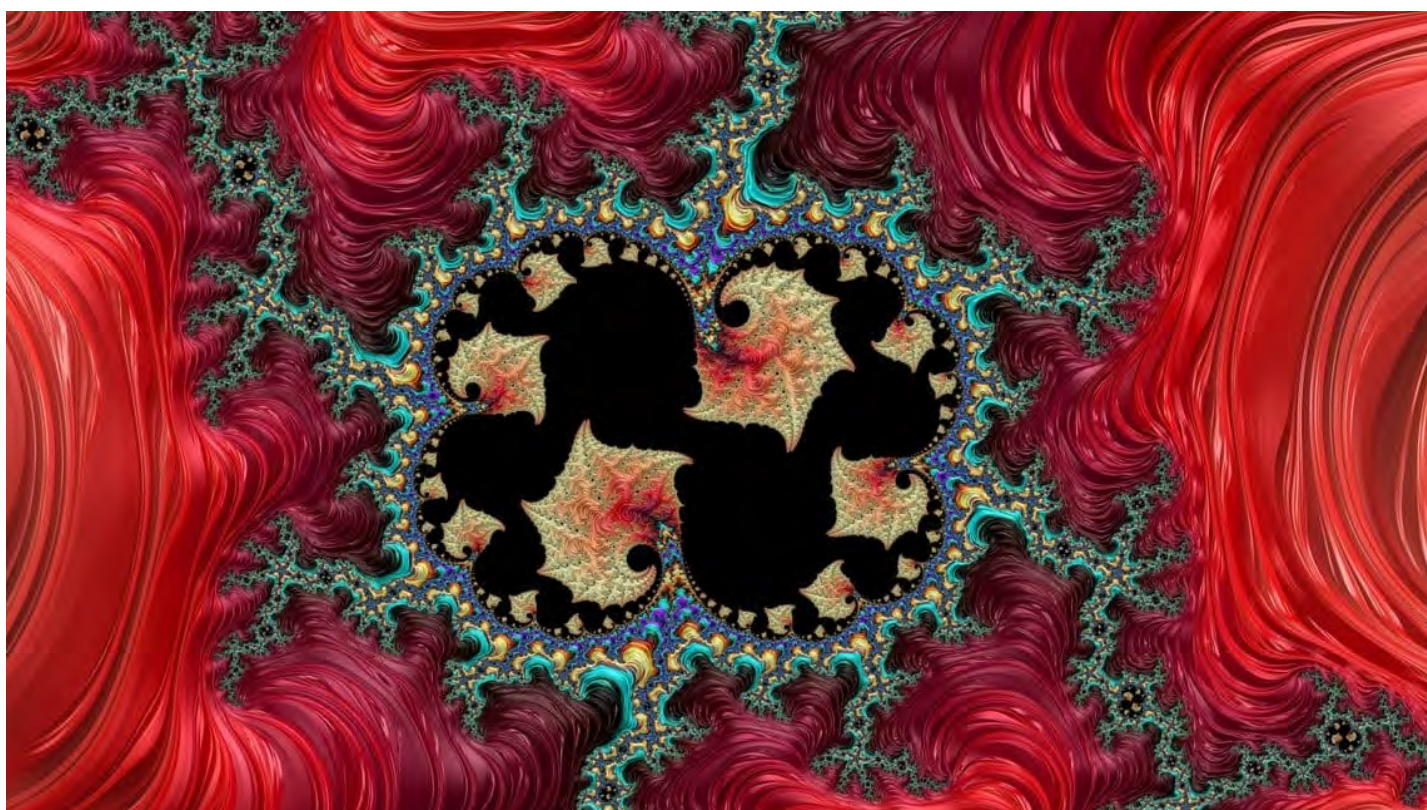
Másnap elkések a suliból, de a tanárnéni elnézi, mert apa hoz be. Matek közepe van, éjjel rengeteg hó esett, egész órán az ablakot bámulom és a kinti havat, hogy az udvart nem sózzák fel, és ha ügyesek leszünk, kapunk szánkót is. Annyira izgatott vagyok, hogy az ebédemből se tudok enni, fogom a szalvétát és belekanalazom a krumpilis tésztát. Rohanok ki az udvarra, kanyarodok hátra, majdnem elcsúszok. A fiú ott guggol a kerítés tövében, közelebb megyek, nem látszik a fején a kiszedett haj helye, most nem futok, ahogy eddig, hanem lassan, nagyon lassan sétálok a kerítéshez. A fej hátra fordul, amikor meghallja, hogy ropog a hó, aztán meglátok még kettőt, és végül a félig kopaszt is. Négyen állnak előttem, egy ismerős, aki a legnagyobb, és három másik kicsi, nyújtják a kezüket és visítva osztozkodnak a krumpilis tésztámon. Kitapogatom a kesztyűt a zsebemben, és annyira félek, mint még soha. Szó nélkül hátat fordítok, a tanító nénihez sietek, hogy szóljak, a három kisebb megijed és elfut, amikor a tanár néni odafordul, de a negyedik, akivel játszottam, akkor se mozdul, amikor a tanító néni kiabál, hogy ha azonnal nem megy el, akkor... végül Géza bácsi, a tesitanár kíséri el. Az új kesztyűket tapogatom a zsebemben, odaviszem a kerítés tövéhez, de már csak a lábnyomok látszanak a friss, fehér hóban.

kép | adobe.com

Búth Emília

VÉGÜL

2022-11-07 | VERS

Néha úgy érzem bele-
fulladok az élésbe,
és nem értem, hogy mi ez
a lázas igyekezet.

Talpam alatt nincs biztos
pont: sodródok — meddig még
hold-szín horog: kegyes rím
a szöveg ide vezet.

Ez a part vagy a másik?
A csend kavicsokkal játszik.
Át nem írhatom a törvényt,

ennél többet egyetlen
lélekvesztő sem bírhat el —
mikor már minden megtörtént.

kép | adobe.com

Nacsinák Gergely András

A PORCELÁNHÁZ BÉRLŐT KERES

[TÖRTÉNETEK A FOLYÓN TÚLRÓL]

2022-11-12 | NOVELLA, TÖRTÉNETEK A FOLYÓN TÚLRÓL

Városunk líceumának akkoriban két könyvtárosa volt. Hétfőn és szerdán egy csinos, törékeny vénkisasszony látta el a könyvtárosi teendőket, kedden és csütörtökön pedig egy karót nyelt, őszülő halántékú agglegény. Pénteken csak délelőtt tartottak nyitva: a páratlan hét a vénkisasszonyé, a páros hét az úriemberé volt. Egyikük sem lehetett több ötvenesztendősnél, de életkorukra valamiképp a könyvtárban lévő kötetek kora is rávetült, és mint valami előnytelen megvilágítás, többnek mutatta őket tényleges éveiknél. Mindenki esküdni mert volna rá, hogy ezt a két embert előbb vagy utóbb

együvé tereli a sors, összelelegednek a könyvtár csöndjében. Csakhogy minden jel szerint nem állhatták egymást – legalábbis beszélgetni, de még a munkahelyükön egy időben tartózkodni sem látta őket soha senki. Ha néhanap a folyosón, a kapu előtt, vagy hivatalos eseményeken összetalálkoztak, mindössze kurta biccentéssel üdvözölték egymást. Mindegyikük ugyanolyan pedáns és személytelen rendet hagyott maga után az íróasztalon, amelynek két, kulcsra zárható fiókja volt: a jobb felőli a kisasszonyé, a bal kézre eső pedig az agglegényé. Bőrkötéses, nagyalakú mappa foglalta el az asztal közepét, a kölcsönzések listája, amelynek rubrikáiban egyikük gyöngybetűi soha még véletlenül sem érintették a másik lendületes macskakaparását.

megfontoltan és csöndesen

Ketten a város két homlokegyenest ellentétes pontján laktak. A könyvtáros mindjárt a főtér sarkán, a porcelánházban, amelyet egy feltörekvő

gyarmatáru-kereskedő építtetett annak idején. Azért nevezték így, mert ablak- és ajtókeretei, homlokzatának díszei, a házszám-tábla, de még a kilincsek is egytől-egyig hófehér fajanszból készültek, amelyeket finom vonalú, kékkel írt ornamentelek futottak be keresztül-kasul. A belépőt olyan érzés fogta el, mintha egy kínai teáskancsóban közlekedne. Azt is mesélték, hogy belül egyik-másik lépcső és válaszfal is teljes egészében porcelánból készült, ezért roppant óvatosan lehetett csak mozogni odabent, megfontoltan és csöndesen szólni, nehogy repedések csúfítsák el a tükörsima felületeket. A háznak épp ezért kevés bérlője akadt, és a város polgárai, ha büszkék is voltak a rendkívüli épületre, építtetőjét visszamenőleg is hibbantnak minősítették, és ezt hajlamosak voltak kiterjeszteni az aktuálisan benne lakókra.

A könyvtárosnő ellenben a káposztáskertek tőszomszédságában lakott, az utolsó utcában, ahol a kerítések alján pipacs és bojtorján virított, és minden ház legalább egy zsebkendőnyi kerttel rendelkezett; az út túloldalán már a mezők nyújtóztak a napsütésben. Kertjében zsálya, rozmaring és levendula nyílt, és volt egy szeleburdi kutyája, aki naphosszat csavargott, ha gazdája nem volt odahaza. Nyaranta a fűszerkert olyan vastag illatot lehelt magából, hogy a ház elemelkedett a talajtól, és ezen a fűszerillat-párnán lebegett, jó arasznyira a föld felett. Este aztán, amikor a levegő kissé lehűlt, a kis ház csendesen visszaereszkedett oda, ahol lennie kellett. A

kisasszony a ház mögötti kertben töltötte szabadnapjait, valamint hébe-hóba zongorázott is: a résnyire nyitva hagyott ablakon át hallani lehetett, hogy csengő hangon énekel. Jóllehet a református líceumban volt állásban, katolikus templomba járt, messzemenőig ügyelve a diszkrécióra: rendesen a padsor legszélén, egy bolthajtás alatt foglalt helyet, és már akkor távozott, amikor a pap még le sem eresztette elbocsátó áldásra emelt kezét. Viszont a templomban soha nem csatlakozott az éneklők seregéhez.

Ami az agglegényt illeti, róla tudni lehetett, hogy szabadnapjain valaminemű irodalmi vagy tudományos ténykedéssel foglalja el magát: hogy pontosan miféleivel, arra vonatkozólag senki nem tudott semmi biztosat. A levélhordó sejthetett valamit, mert bizonyos folyóiratok tiszteletpéldányait a megjelenés fejében járó honoráriummal együtt ő kézbesítette ki, csakhogy az úriember álnéven – ha ugyan nem több álnéven – publikált, így még a lapok címének ismeretében is bajos lett volna megállapítani, mely írások származnak az ő tollából. Nyaranta, a nyitott ablakon át az utcáról is látszott, hogy szobája falán Fernando Pessoa bekeretezett fényképe függ, aki tudvalevőleg nyolcvannál is több álnéven írt. Rebesgették, hogy alkímiával és misztikusok fordításával bíbelődött, de – mint arra egy műveltebb polgártársunk rámutatott – mindezt olyanok terjesztették, akik szerint az alkímia és az algebra egy és ugyanaz.

a svarnetika emeritus professzora

Az évek alatt, amíg ők ketten voltak a líceum könyvtárosai – valójában egyetlen, hosszúra nyúlt esztendőnek tetszett –, mindössze egyetlen apró incidens zavarta meg e patinás

intézmény rendjét. Amennyiben egy könyv eltűnését incidensnek lehet nevezni. A katalóguscédulák tanúsága szerint a könyvtárban fellelhető volt egy illusztrált antológia, amelyben antik szerelmi történeteket lehetett olvasni. Nos, ez a könyv meglehetősen különösen viselkedett: időnként hetekre eltűnt a polcról anélkül, hogy a kölcsönzések közt nyoma lett volna, holott ez soha semmilyen más kötetrel nem fordult elő. Ez persze senkit sem rázott meg túlságosan, vélhetőleg kíváncsi diákok emelték el a sikamlósnak vélt elbeszéléseket, majd ugyanők csempészték csalódottan

vissza. Hanem egy napon az iskola unitárius presbitere – mert az intézmény ügyelt rá, hogy valamennyi protestáns felekezetből tartson képviselőt mutatóba –, aki civilben a svarnetika emeritus professzora volt, panasszal élt az igazgatónál, amikor sokadszorra is csupán hűlt helyét találta a keresett könyvnek, a katalógus ígérete dacára. Mindjárt a panasztétel másnapján meghökkenten konstatálta, hogy a kötet a helyén van, sőt, mindjárt kettő is van belőle, még hozzá ugyanazon leltári számmal. De nem azért volt a svarnetika emeritus professzora, hogy ilyen kicsinységtől zavarba essen: a biztonság kedvéért mindkettőt gyorsan kikölcsönözte a nyári szünidő egészére, és kalapot emelve távozott. Még aznap este heveny szívgörccsel vitték el a szomszédos városka bordélyházából, amelyet nem élt túl. Hanem a könyveknek nyomuk veszett: a líceum hiába igényelte vissza a köteteket a hagyatékból, a példányokat sehol sem találták.

*

Ebben a gyűjteményben volt olvasható többek közt Odatisz története. A históriát a műtilénéi Khárész jegyezte fel, Nagy Sándor főudvarmestere, aki később perzsa zsoldba szegődött. Egyszerű kis történet ez, de mint minden igazán egyszerű történetben, ebben is nagy szerepet kapnak az álmok és az istenek. Zariadrész király, írja a szerző, Aphrodité és Adonisz fia volt. Ázsiában, a Kaszpi-hegysoros vidékén uralkodott, szomszédságában, a Tanaisz-folyó partján pedig egy bizonyos Homartész birodalma terült el. Ennek a Homartésznek a lányát, a szépségéről messze földön híres Odatiszt egyszer álmában megpillantotta a király. Ugyanakkor Odatisz is

Zariadrész királlyal álmodott anélkül, hogy egyszer is szót váltottak vagy találkoztak volna. A szerelmük tehát álomban fogant, és semmiféle alapja vagy indoka nem volt az álmok birodalmán kívül. És amikor Zariadrész követei egy napon tiszteletüket tették Homartész udvarában azzal, hogy királyuk ismeretlenül is nőül kérné Odatiszt, a leány apja kikacagta a légből kapott ajánlatot. Viszont felötlött benne a gondolat, hogy a lányt ki kellene házasítani, ezért lakomát rendezett, és amikor főemberei már alaposan felöntöttek a garatra, behívatta Odatiszt, a kezébe nyomott egy aranyserleget, és felszólította: töltsé odakint színültig borral, aztán térjen vissza, és nyújtsa át annak, akihez feleségül kíván menni. Odatisz végighordozta szemét a tivornyázó barbárokon, és szó nélkül kifordult a teremből. Szinte cseppenként engedte a bort a serlegbe: reménykedett, hogy az álmában látott király valamiképp eljön érte. Tegyük hozzá, joggal reménykedett, mert már a lakoma kezdetén követet küldetett Zariadrészhez, sejtve, mire megy ki a játék. Khárész elbeszélése ezen a ponton világosan jelzi: a valóság és az álmok közötti törésvonal, amennyiben élesen és egyértelműen kirajzolódik, kellő elszánással igenis átléphető. És mivel az elbeszélés szerint Zariadrész is éppen a két ország határán, a Tanaisz folyónál táborozott, haladéktalanul útra kelt egy könnyű kocsin, és még aznap éjjel Homartész udvarába ért. A palotába lépve száz szolgálólány között is felismerte a szomorú-szép Odatiszt, akinek kezében a serleg már csaknem színig telt. A két birodalom közti átjárás ideje, jelzi Khárész, korlátozott, és rövidesen lejár. Odatisz is rögvest fölismerte az álmában látott királyt, és könnyes szemmel, de megkönnyebbülten nyújtotta át neki az aranykupát. Nem volt más hátra, mint hogy – érezvén, hogy közel a pirkadat –, a király szekeren mihamarabb elhagyják Homartész házát. A kérdés csupán az – erről szerzőnk tapintatosan hallgat –, hogy mindez pontosan hol esett meg, ébren vagy pedig álomban, és vajon a Tanaisz folyó melyik partjára esik az ébrenlét, és melyikre az álmok felségterülete. Mindössze azzal a lakonikus megjegyzéssel zárja történetét, hogy Ázsiában a szülők szívesen adják leány gyermekeiknek az Odatisz nevet.

*

Az említett incidens egy héttel később teljesedett ki, amikor az emeritus – és immár néhai – professzor temetésén egykori kollégája – nem mellelesleg rivális nézetek támogatója a svarnetika területén – epésen megjegyezte, hogy az elhunyt

előszeretettel egészítette ki nyugdíját kölcsönkönyvek értékesítése révén, így több bibliotéka is gyümölcsöző kutatást folytathatna elveszett kötetei után a helyi antikváriumban. A felháborodott özvegy bűnös hanyagsággal gyanúsította meg a líceum igazgatóját, mondván, az inkriminált könyvek bizonynal megvannak, csak éppen hitelrontás zajlik, kérdezzék csak meg a borbélyt, akitől elhunyt férje kórházba került – ő tudniillik így értette a dolgot. Az igazgató emelt hangon kérte ki magának a feltételezést, de mindenesetre a könyvtár teljes átvizsgálását helyezte kilátásba. Ehhez, a szilvóriumtól feltüzelve mindjárt a tor után hozzá is fogott, és nem kis meglepetésre mindkét kötet előkerült: a könyvtári íróasztal bal oldali fiókjából az egyik, míg a másik a jobb kézre esőből.

Az elbocsátásokra az évváró értekezleten került sor, mintegy demonstratívén. Az igazgató beszédében visszatérő kifejezések voltak: az erkölcsi minimum, a szakmai alázat, valamint a líceum töretlen jó híre. Egyszer még a gályára vont ősöket is megidézte, de senki sem értette egészen, hogy velük mi a helyzet jelen összefüggésben. Lesújtó pillantás kíséretében adta át mindkét könyvtárosnak az azonnali hatállyal-kezdetű írást. Az ülés végeztével az agglegény és a vénkisasszony a megszokott, kurta biccentéssel üdvözölte egymást, és emelt fővel távoztak. Városunk azonban kisvárosnak számít ahhoz, hogy az efféle felhajtás a köz figyelmét elkerülje: mi tagadás, polgáraink szájukra vették az esetet, a Jelatine-cukrászdában épp úgy téma volt, mint a vacsoraasztaloknál. Az úriemberről rebesgették, hogy valójában nem is algebrával foglalkozik, hanem a bizonyos körökben népszerűnek számító „Izgága Malac” című szennylap állandó szerzője ő, a vénkisasszony kutyáját pedig sorozatos inzultusok érték csavargásai során, és egy napon végleg nyoma tűnt. A pianínóval kísért énekszó elhallgatott, az úriember sétabotjának ütemes koppanásai is egyre ritkábban hangzottak a főtér kövezetén.

kurtán biccentettek

Ősz derekán állítólag azt mesélte a Káposztáscvekedlihez címzett italmérésben a bakter, hogy a hajnali vonat indulására várva, míg elgémberedett ujjakkal türelmetlenül forgatta az indítótárcsát, egyszer csak két, koffert cipelő sziluett jelent meg a peronon szitáló ködben: egy magas kalapos, és egy véznán tipegő. Amikor a szerelvényhez érve találkoztak, kurtán biccentettek, és mindketten ugyanabba a másodosztályú kocsiba szálltak. De mielőtt közelebbről szemügyre vehette volna az illetőket, a szemafor váltott, a bakter magasba tartotta a tárcsát, és a vonat kacskaringós füttyel vágott utat a nyirkos, hamuízű reggelben, maga után húzva egy menüett foszlányait.

A porcelánház azóta bérlőt keres.

kép | shutterstock.com

Lackfi János

ÖNKÉTELEN

2022-11-09 | VERS

Megjött a csomagszállító
egy dobozzal, melyet kitölteni
belegyúrtek a pakkba
pár lebernyeg buborékfóliát,
melyet kevésbé civilizáltan,
ámde jóval érzékletesebben
pukifóliának nevez a népnyelv.
Nincs ugyanis ahhoz hasonlítható
gyönyörűség, mint mikor
az apró, műanyag pattanásokból
a pukkanó levegőt nyomkodja
ki az ember, kiváló levezetője ez
a bennünk gyülemlő stressznek.
S fokozható a tapasztalat még,
ha szőnyegnek terítjük a földre
a levegőrücskökkel borított
nejlont, és rajta lépdelünk,
táncolunk, ugrálunk,
szüntelen durrogás közepette.
A kicsi fáradhatatlanul űzte
ezt a játékot, fel-és alá járt,
pörgött-forgott, figurázott,
nevetett, s a szabálytalan
ritmusban felhangzó pattogás
csak ajzotta kedvét.
Feleségem lefilmezte
új mobiljával a kedves és
üde jelenetet, mennyire eufórikus
a gyermek, hogy átadja magát
a legegyszerűbb tapasztalatnak is!
A telefon azonban trükkös jószág,
lassítva filmezte a jelenetet,

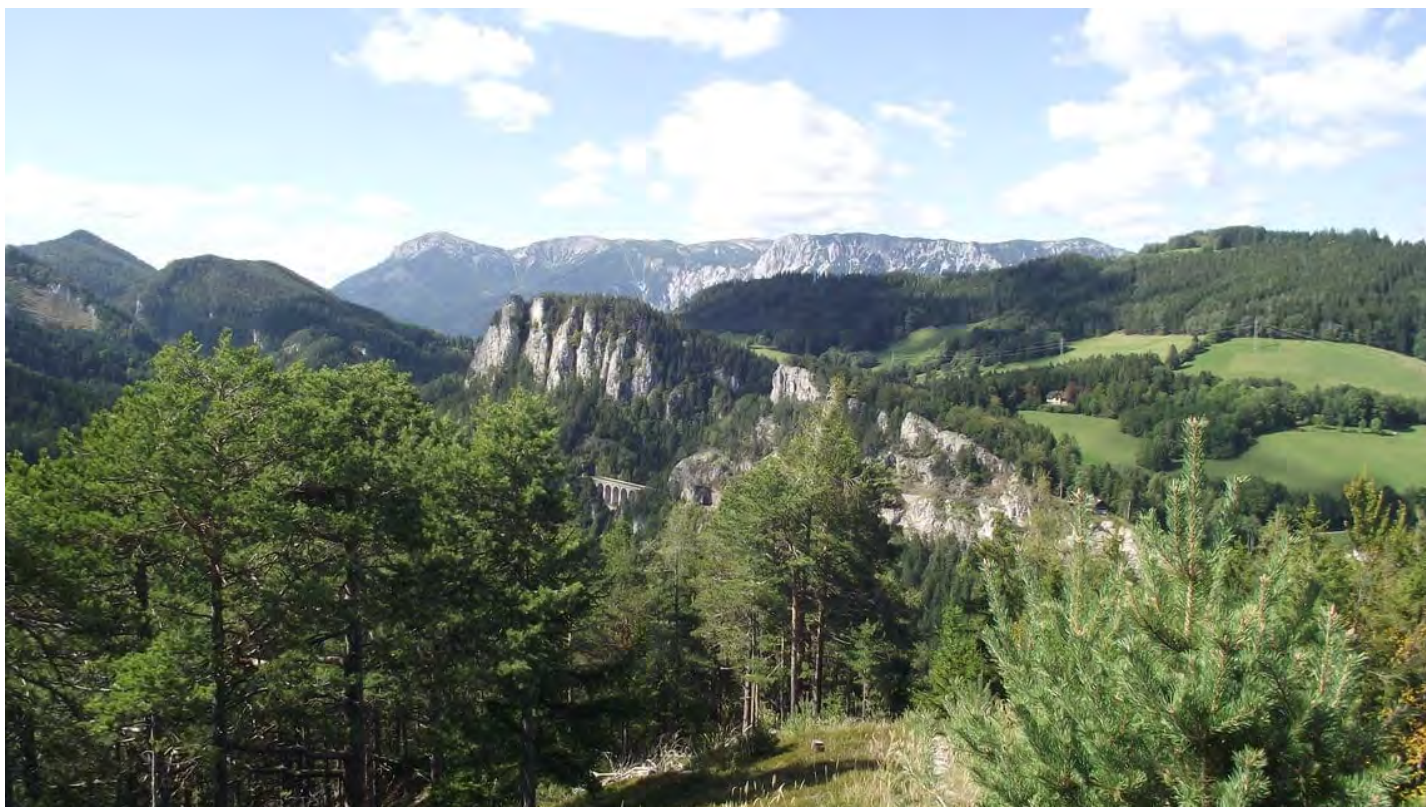
hiszen úgy jobban mutat,
s még nagyobb döbbenetünkre
a képpel együtt a hangot is lelassította,
mely így tisztán hallhatóan
alakult át pukkantgatásból
visszhangzó puskalövésekké,
semmi kétség, össze nem téveszthető
zörej, mely mostantól önkéntelen
borzalommal festi alá
a felhőtlen játszadozást,
miközben párszáz kilométerre
innét a miénkhez hasonló
gyermek körül csapódnak be
a gyilkos lövedékek.

kép | Jorge Bermudez, unsplash.com

Sebő Péter

JOSEF

2022-11-21 | PRÓZA

„miért is kényszerülünk mi
emberi küzdésre, kitérve a sors elől, de
vágyva a sorsra...”
(Rilke: A kilencedik elégia)

I. Forrás

Érzem, itt az idő, hogy elmondjak néhány történetet dédapámról, melyeket nagyapámtól hallottam. Egykor úgy áradtak belőle ezek, olyan könnyedén és bőségesen, mint a styriai hegyekből előtörő hús víz; úgy is írom le, ahogy mesélte,

remélem, így megőrizhetem üdeségüket. Mindig is sejtettem persze, hogy sokszor elragadhatta őt a mesélés fuvallata, amit csak a Stájer Hercegség virággazdag rétjein végigtáncoló kakukkfűillatú szellőhöz tudnék hasonlítani, s ezért néha indokolatlanul kiszínezte az eseményeket. Mégsem tartom helyénvalónak, hogy tudálékos álbölcsességgel javítgassak rajtuk, elvégre, az ember mindig hisz a nagyapjának. De figyeljék csak, mit mesélt:

– Már megint konokul elbánt veled az idő, fiam! – mondogatta, ha késve érkeztem, s kihűlt a nagyanyám készíttette ebéd. Ám engem sem kellett féltetni, megvolt rá a kész válaszom, amit akkoriban nagyon viccesnek gondoltam:

– Nem baj, nagyapa! Einstein már megbüntette ezért az időt, gondoskodott róla, hogy senki se érthesse meg.

A történetek legtöbbször nagyapám ebéd közben mesélte, amikor én még nagyanyámmal kanalaztam, mert ő *mindig* megvárt engem. Gyakran rá is szólt nagyapámra:

– Ugyan már, öreg, hisz ott sem voltál, honnan tudod te ezeket!

– Biztos csak lóddít megint – mondta most már felém fordulva.

Nagyapám, akinél megfontoltabb és bölcsebb embert sohasem ismertem, nem is hallotta ezeket a megjegyzéseket, és mi is tátott szájjal hallgattuk őt tovább, szavaink helyett tekintetünkkel biztattuk, hogy mondja már!

Sohasem másodkézből ismert dohos eseményekről mesélt, hanem olyanokról, mintha ő is résztvevője lett volna, mintha ő is mindenhol *ott lett volna* dédapámmal, Joseffel. Még apja születésekor St. Georgenben is, vagy amikor iskolába járt Hrastniggban és Cilliben (ezt 'cs'-vel ejtette, s gyakran a város szlovén nevét használta, de nem Celjének, inkább 'csjele'-nek mondta, mintha azt is személyesen hallotta volna, hogy régen a környéken lakó földművesek így ejtették). Arról is mint látotról beszélt nagyapám, hogy dédapám az ételre kapott pénzét rendszeresen a könyvesnél költötte el Cilliben, és barátaival együtt bámulta a lányokat, meg ahogy a nagy háborúban harcolt a Monarchiáért, és hogy – az 1917-es nagy októberi bolsevik forradalmi káosznak hála – az orosz hadifogságból is hazatérhetett, így Bécsben a hadikórházban meglátogathatta őt Ludwig.

Tudom, más családokban is ismernek olyan történeteket, amelyeket szinte bárkinek büszkén elmesélnek, hogy lám-lám, a sors kegyének köszönhetően az őseink is ott voltak, amikor a múlt lapjainak dicső eseményei történtek, hogy lám, mily nagyszerű emberek génjeit hordozzuk magunkban. Aztán ott vannak a szégyenteljes történetek útonállókról, haszonleső tolvajokról vagy csak a gerinctelen csúszómászókról, akikkel a sors megvert minket, s amiket csak a gyerekek ijesztgetésére vagy nevelésük

kedvéért mesélünk, de leginkább elfelejteni lenne kedvünk. Ezeket csak szűk családi körben merjük elmondani, kérve a hallgatóságot, tovább ne adják, mert félelmünk, hogy mi is a múlt sötét eseményeinek részeseivé, elkövetőinek cinkosaivá leszünk.

A történetek, amiket most elmesélek, egyikhez sem tartoznak e két véglet közül, mert nem is abban a világban estek meg, ahol a hőstettekről és cselszövésről, a büszkeségről vagy a szégyenről szóló történetek léteztek. Nagypám nem is mesélt volna ilyesmiket, elég, ha az iskolában beszél róluk a diákjainak. Mégis olvasásra biztatok mindenkit, aki valaha keresett már rendet maga körül, aki keresett már valami jelentést, nem a kozmikus mértékben jelentéktelen emberi tudás kuszaságában, hanem egyszerűen csak az idő és a világegyetem szédítő magányának megtapasztalásában.

II. Duino

„... A gyakran nehéz,
ritkán boldog emberi sors talán
Másvalaki eszköze. De hiba
Istennek hívni, eredménytelen.”
(Borges: Amiről semmi sem tudható)

1906. szeptember elején, épp abban az évben, amelyikben a Monarchia egy csehországi szegletében a kis Kurt Gödel megszületett, egy igen-igen meleg nyár, és Einstein Annalen der Physikben olvasható korszakalkotó dolgozatainak megjelenése után, épphogy csak elkezdődött az ősz az Alpokban. A vörösfenyők ugyan még zöldek voltak, de lehajló ágaikon a sárguló foltok már jelezték, ideje a nyári munkákat befejezni, mert fenyegetően közeleg az igazi ősz, majd a hosszú fagyos tél, mert hát ez a világ rendje. A körtefák levelei is megkezdték céltalan és szentimentális pirosodásukat, amelyet a szlovén impresszionisták olyannyira kedveltek, így már a stájer gazdák is tudták, nemsokára eljön a szüret ideje, elő kell készíteni a hordókat a körtebornak. Dédapám, Josef Schopper is ezzel foglalatzkodott, mielőtt útnak indult várva-várt utazására. Mivel sohasem állhatta a tétlenséget, még az indulás előtti napon is nagyapja tölgyfahordóit rakosgatta, áztatta, javította, súrolta és kénezte gondosan, ahogy munkáját szerette végezni.

Szeptember 7-én még a tündöklő telehold fényénél indult gyalogszerrel St. Leonhardban álló házunkból a hrastniggi állomásra. Itt szállt fel aztán a Déli Vasúttársaság Triesztből Bécsbe tartó járatára, hogy átkelve a Semmeringen másnap folytathassa útját a fővárosból. Dédapám legalább annyira szerette a Südbahn lélegzetelállítóan szép, viaduktokkal és alagutakkal díszített útját, mint maga a császár, de aznap talán még nála is jobban, mert az eljegyzésére utazott Losoncra. A kelet felől, Trieszt-Laibach irányából érkező császári és királyi Déli Vasút Hrastnigg előtt egy ideje már a Száva bal partján kanyargott, követve a zöld folyót, és aznap is így folytatta útját tovább Steinbrückig, persze dédapámmal az utasok között.

nosztalgikus érzés

A szerelvény Steinbrücknél északra fordult, elhagyta a Száva völgyét, Stájerország déli határát, átkelt a Sann torkolatánál lévő impozáns kőboltíves hídon, majd a kis folyó völgyében robogott a tartomány

belseje, Cilli, Marburg, Graz és végül az Alpok magas vonulatain át a császárváros felé. Még alig telt el fél óra az indulástól, a vonat ablakából már feltűnt a felső Sann-völgy ékszere, Römerbad települése. Dédapámat nosztalgikus érzés kerítette hatalmába, mert számtalanszor túrázott itt a gimnázium éve alatt, és még később is a menyasszonyával. No és itt született édesapja iskolatársa, a család régi barátja, a

költő és pap Anton Aškerc, aki őt keresztelte, s akinek már gyerekként is rajongással olvasta verseit, bár távol álltak világától. Rövidesen elérték Tüffer mezővárosát. Itt, a még napjainkban is működő sörgyár folyóhoz települt épületei mellett vitt útjuk. Dédapám a jó stájer körtebor mellett kedvelte ezeket az erős, komlóillatú helyi söröket, amelyeket akkoriban a szlovének még kerültek, mert német italnak tartották. (Persze napjainkban, az Aranyzerge fehér testű és arany szarvú nemzeti jelképpel díszített csatos palackjaiban, a szlovén Laško sör más megítélés alá kerül.)

Lassan az utasok száma is egyre több és több lett; az állomásokon várakozó, társalgó emberek arcán a békeidők kissé túlláradó, ma már elképzelhetetlen és visszahozhatatlan reményekkel teli derűjét látta. A Dráva menti Marburgban útitársak is szegődtek mellé, egy idősebb, finom modorú osztrák hölgy, a mosolygós és vékonyka lányával, akik Bécsbe utaztak rokonokhoz, hogy ott majd megnézzék Lehár operettjét, A víg özvegyet, amit már tavaly december óta kirobbanó sikerrel játszottak a Theater an der Wienben. Dédapámnak kellemetlen volt, hogy még semmit sem hallott erről, sem a címszerepet játszó Mizzi Guntherről, sőt, arról sem volt pontos

fogalma, mi is egy operett. Jobbnak látta, ha a beszélgetés fonalát az időjárás, a táj szépségei és a Semmeringbahnt tervező Carl Ritter von Ghega mérnök munkája feletti ámuldozás irányába tereli.

az illendőség okán

Stájerország elegáns fővárosában, Grazban, ahol hosszabb ideig tartózkodott a vonat, inkább le is szállt, hogy a társalgást megszakítsa egy kis időre. A vonaton hagyott csomagjában az ajándékba vitt körtebor mellett még ott lapult az *Annalen der Physik* egyik idei száma is, amelyben Einsteinnek a fényelektromos hatásról szóló (1905-ben írt), jól érthető, a kvantumelmélet szempontjából alapvető cikke is olvasható volt, s amit a nyári munkák miatt nem volt ideje alaposan átnézni. Ha már leszállt, csokoládét is vett menyasszonyának. Már visszafelé tartott a vonathoz, amikor futó gondolata arra készítette, hogy vásároljon egy újságot, mert abban biztosan talál olyan témát, amiről majd kedélyesen beszélgethet a marburgi hölgyekkel. A styriai *Kleine Zeitung* aznapi számát választotta. Persze az illendőség okán csak akkor olvasott, amikor útitársai, sajnálatosan épp a legkáprázatosabb szakaszon, a Semmeringen átkelés előtt, a vonat ringatózásától elszundítottak.

Mürzzuschlagból elindulva épp elhagyni készültek Stájerországot, itt érte a hír, amit a harmadik oldalon fent középen vastag fekete betűkkel szedve olvasott:

Meghalt Ludwig Boltzmann

Trieszt mellett, Duinóban, ahol néhány év múlva Rilke írja a *Duinói elégiákat*, 1906. szeptember 5-én, tengerparti szállodai szobájában felakasztotta magát a híres fizikus, akit lánya talált meg. Dédapám, aki mohón és őszintén érdeklődött a természettudományok minden válfaja iránt, és hitt az atomelméletben és a statisztikus termodinamikában is, legalább olyan értetlenül bámulta a hírt, ahogy a világ Einstein gondolatait vagy Rilke költeményeit szokta. A tudósító, talán a megmagyarázhatatlan esemény indoklásaként, meg nem nevezett bécsi forrásokra hivatkozva arról írt, hogy az idős Boltzmann a testi kínok és a lelki bajok mellett az gyötörhette leginkább, hogy sehogyan sem birkózott meg azzal, hogy az idő konokul

egyirányú folyását a fizikai képletekből kiolvassa. Boltzmann tudta, miként bárki közülünk is tudja, az idő folyása nem megfordítható, de ennek a triviális tapasztalatnak a levezetésére, minden igyekezete ellenére, sajnos képtelen volt. Márpedig elkötelezett formalistaként tudni vélte, hogy ami igaz, annak levezethetőnek is *kellene* lennie. Persze, ha Boltzmann ismerhette volna Borges felszabadító sorait az idő cáfolatáról, vagy Einstein nagyvonalúságát, ahogy, mintha nem is létezne, csak átlép ezen a problémán, vagy Gödel zseniális ötletét arról, hogy véleménye szerint Einstein elméletének egyetlen logikus következménye, hogy nincs is idő, akkor talán a sorsa is másképpen alakul, és nem vetne *azóta is* sötét árnyakat Duinóra. Arra a Duinóra a szlovén–olasz nyelvhatáron, ahol egyébként megzavarodni látszik az idő, s nem a naplementék idején, hanem hajnalonta izzanak a tengerparti sziklák; ahol nemcsak ősszel, hanem tavasszal is vérvörösre színeződnek a pisztáciabokrok levelei; ahol az ég és az Adria kéksége, a tenger és Rilke hangja is körbeölel minket.

Mivel időközben dédapám útitársai is felébredtek, ő még mindig bénultan a hírtől szlovénül kezdett magyarázni a hölgyeknek, akik nem ismerték a nyelvet, de a jómodor okán nem árulták ezt el. Mikor végül észrevette, hogy nem értik, nagyon restellte magát, és zavartan németül folytatta. A hölgyek, miként ő az operetről,

semmit sem hallottak Boltzmannról, sem az atomelméletről vagy a termodinamikáról, s legkevésbé az idő irányának problémájáról, de azt sem értették, mit is csinál egy fizikus. Így a szörnyű körülmények közötti haláleset hírére értetlenkedve néztek dédapámra, aki bocsánatot kért tőlük, és megpróbálta elmagyarázni a hölgyeknek, mivel tölti idejét egy fizikus, de ezután nem folytatták ezt a beszélgetést.

Amikor másnap megérkezett Losoncra, és dédanyámtól, Mária Liškától elhangzott a 'Hogyan utazott, kedves Josef?' kérdés, már tudta, jobb, ha csak arról mesél, milyen nagyszerű mérnöki csoda a Déli Vasút, s milyen gyönyörű a táj a Stájer hegyeken át.

Dédanyámék ekkor még Losonc mellett laktak, s az apja, a büszke magyar kocsis, Liška János vitte el a fiatalokat a vasútállomásra a szülői házba a kétlovas, feketén lakkozott és párnás fiákerével. Liška János, mintha kissé neheztelne, hogy gyönyörű lányát elviszi egy széles arcú idegen, egy osztrák, egész úton nem szólt hozzájuk, bár jól értette a fiatalok szlovák–szlovén társalgását, hiszen fizetős utasaival mindig kitűnően szót értett, bárhonon jöttek a Monarchiából. Persze házának melege, a stájer körtebor, no meg a magyar szilvapálinka megoldotta az ő nyelvét is. Így késő estig beszélgettek dédapámmal, ahogyan ezután máskor is; de se akkor, se később nem beszéltek a híres fizikus haláláról, s a létezését szinte teljesen uralni látszó makacs idő irányáról, ami Rilket, Boltzmann és Josefet is gyakorta a kétségek felé kergette.

Miután sikeresen megtörtént a leánykérés és Josef dédapám kellően összebarátkozott leendő apósával, már fel merte tenni neki a kérdést, ami kezdetektől nem hagyta nyugodni. Dédapám, aki jó megfigyelőként minden részletet megjegyez, ugyanis már a vasútállomáson kiszúrta a kocsin lévő feliraton János ükapám nevének furcsaságát. Tudta, hogy sem a magyarok, sem a németek nem írnak lágységjelet az s-re, s hogy a Monarchia számtalan nemzete közül csak a magyarok szeretik családnevüket a keresztnév elé tenni, így hát előrukkolt a kissé tolakodónak gondolt kérdésével:

– Apámuram, hogy van az, hogy a magyar nevedben a szláv š szerepel?

János ükapám, komoly ábrázattal hátba veregette, majd huncut mosollyal, suttogva, mintha titkot mondana, így szólt:

– Azért fiam, hogy még az olyan makacs tótok is, mint az én drága feleségem, helyesen mondják ki a nevemet, s ne Liszkának hívjanak. Azt is mondta Josefnek, mindezt ne adja tovább, mert ha kiderül, azzal bosszantják majd a tót rokonok, hogy a Jánost mondják Jánosznak.

Hogy ükapám valóban magyar volt-e, mint hangoztatta, s felesége, Zuzana Martinka, akit ő csak Zsuzsónak hívott, valóban tót-e, nagyapám nem tudta megmondani, mert furcsa mód János evangélikus, Zsuzsó pedig katolikus volt. Kész szerencse, hogy a szokásoknak megfelelően lányuk, Mária az anyja vallását örökölte, így dédapámnak nem kellett szégyenkeznie otthon, Stájerországban, sem a nászútjukon, amit Duino környékén töltöttek.

szavainak lágy simogatása

Mária dédanyám egész életében, még a kommunizmus nehéz évei alatt is kitartott katolikus hite mellett. S annak ellenére, hogy kitűnően beszélt magyarul, inkább

szlováknak mondta magát, mint az édesanyja. Nagyapám szerint azért, mert így közelebb érezte magát dédapámhoz, hiszen ő egyszerre volt osztrák és szlovén. A dédanyámról maradt kevéske személyes emlékem egyike, hogy amikor nagyon kedves akart lenni, átváltott arra a nyelvre, amit én egyáltalán nem értettem, de szavainak lágy simogatása miatt mégis tudtam, hogy csak valami szépet és jót jelenthet, amit mond.

III. Szarvasgomba

A dél-styriai Schopperek ősei valamikor Salzkammergut környékének folyami hajóépítő mesterei voltak, akik a bányákban kitermelt fehér aranyat, a sót szállító hajókat építették. Innen költöztek, ki tudja már, miért, új hazájukba, Stájerország déli részére, a német–szlovén nyelvhatár vidékére, St. Georgen környékére. Ebből a korból maradt fenn egy tussal rajzolt kép a Salzkammergutban született Bartholomeus Schopperről, akit a szlovének Jernejnek hívtak, és akinek fiai már Alsó-Stájerországban találták meg boldogulásuk útját. Bartholomeus rajzán is feltűnik az a fürkésző, mindig figyelmes nyílt tekintet, és az a jellegzetes Schopper arc, amit

(bizonyosan az Y kromoszómához kötött jellegként) mind megörökölték a család férfi leszármazottjai. Jól látható a képen a kissé szétálló járomcsont, a magas, széles és ívelt homlok, és a hosszú szempillák, amelyek kissé mélabús ábrázatot kölcsönöztek neki. Ez összevág Bontempelli megfigyelésével, hogy a hosszú szempillák általában is hajlamossá tehetik a férfiembert a melankóliára. A fürkésző tekintet pedig a jó megfigyelőképesség szomatikus megnyilvánulása, amire fenemód nagy szükség volt az új hazában, nemcsak a földműveléshez, hanem az itteni sűrű erdők labirintusaiban való eligazodáshoz, különösen pedig a ravaszul föld alatt rejtőzködő szarvasgombák megtalálásához.

Nagyapám úgy vélte, épp a földművelés és a gyümölcstermesztés szeretete vezette a salzkammerguti hajóépítő Schopperek közül a családunkat egykor az alsó-stájer vidékre, ahol a meleg déli lankákon nem csak az alma és körte, hanem a barack, a szőlő és a komló is eszményi zamattal termett. A 19. század első felében a földművelő Schopperek is úgy látták a polgári létformák jobban illenek hozzájuk, ezért ükapámat szülei, Martin és Margareth, beírták a cilli gimnáziumba, így ő lett az első igazán tanult ember közülünk. De a termőföld szeretete addigra már oly mélyen és visszafordíthatatlanul ivódott családunk génállományába, hogy senki sem tudta életét

elképzelné a növényekről gondoskodás, kertészkedés nélkül. E már-már érzelmes vonzódás tárgyai lehetnek akár haszonnövények, mint a kukorica, a szőlő, a körte, a paradicsom vagy a füge, lehetnek díszkertek növényritkaságai, a különleges tulipánok, sáfrányok, bazsarózsák, hortenziák vagy a páfrányfák, meg ki tudja, még mi minden a növényvilág csodái közül.

A Hrastnigg körüli hegyvidék tölgyesei, amelynek nagy tisztásain a család földjei voltak, s ahol dédapám fiatalságának jó részét töltötte, az egész történelmi Stájerország legmegbízhatóbb gombatermő vidékei voltak. A környékbeli parasztok, mint Josef dédapám Martin nagyapja is, titkos helyeikről még a legtikkasztóbb nyarakon is tele kosarakkal jöttek haza, amikor hajnalonta, munka előtt gombázni indultak. Dédapám is ismert ilyen helyeket, de hogy pontosan hol voltak, még az apjának se árulta el, nemhogy valamelyik másik városi vagy környékbeli suhancnak. Ő, bár nem hallotta, mégis félt és megtartotta Wittgenstein intelmét: Ha nem akarsz, hogy bizonyos emberek egy szobába belépjenek, akassz rá lakatot, amelyhez nincs kulcsuk. Erről azonban értelmetlen beszélni velük, hacsak persze nem akarsz, hogy kívülről mégis megcsodálják!

A szarvasgomba gyűjtés közismert módja volt a környéken, hogy a föld alatt termő gombákat disznókkal kerestették meg, velük szagoltatták ki. Hogy pontosan hol keressék a disznók a gombát a végtelen páfrányos erdőrengetegben, na ehhez kellett ám a jó megfigyelőkészség. A feladat egyszerűnek tűnt, de a megoldás csak nagyon kis különbségekbe bújtatva jelent meg. Például a tölgyfák leveleinek méretbeli eltérésében, a levéllemez alig eltérő mélységű tagoltságában, színeltérésében, meg más ehhez hasonló rejtett apróságban, amit dédapámnak fel kellett ismerni az erdőben. Így találhatta meg a fákat, amelyek gyökerével ektotróf mikorrhizát alakított ki a föld mélyén rejtőzködő gomba tenyésztetének micélium-rendszere, mivel ettől a szimbiózistól a gomba által is táplált tölgyek kissé zöldebbek, virulensebbek lettek. Természetesen csak az ilyen fák alatt volt értelme kerestetni a gombákat a disznókkal.

Nagyapám szerint azonban nemcsak ritka, különösen nemes gomba a szarvasgomba, hanem dédapám kedvenc példázata is ehhez kapcsolható: „A rejtett életmódú szarvasgomba a gombák császára, de nem olyan magamutogató, mint a jancsigomba

vagy az őzláb, netán a németek Vilmos császára a kacka bajszával, hanem mint a mi császáruk, Ferenc József, aki csak annak mutatkozik meg igaz valójában, aki elszántan keresi, aki elszántan ismerni akarja őt.”

csak bolyong és bolyong

Dédapámnak gyermekkorától szokása volt, hogy hol nevetve, hol határozott komolysággal példázatokot mondott. Ezek olykor kissé esetlenek, néha kissé túlzók,

máskor viszont igen találóak voltak, mint ez utóbbi a szarvasgombával kapcsolatban. Egyik kedves példázata volt az erdő is, ami szerinte: „Olyan labirintus, különösen, ahol a szarvasgomba terem, amelybe ha valaki csak úgy betéved, mint a meggondolatlan turisták Cilliből, biztosan nem ismeri ki magát, s csak bolyong és bolyong, míg valahogy, maga sem tudja, hogyan, fáradtan és kétségbeesetten megleli a kiutat. Ekkor már a legtöbben arra sem emlékeznek, hogy miért is jöttek az erdőbe, és iszkolnak vissza a városba.”

Josef a gimnáziumban is ilyen példázatokkal ugratta diáktársait, aztán persze elő-előkapott egy-egy gondosan megmosott szarvasgombát a táskájában lévő fadobozból, hogy megcsodálhassák, megszagolhassák, meg hogy vigyék haza, s adják az apjuknak, ha este hosszan ki akarnak maradni. Így biztosan elengedik őket a szigorú szülők. Mert a szarvasgomba már akkor is értékes kincs volt, mindenki vágyott rá, de csak nagyon keveseknek jutott.

A kor divatjának megfelelően a cilli gimnáziumban működő diákegylet többször is szervezett bakancsos túrákat a környékre, ahol dédapám végre megmutathatta, na nem a szarvasgomba titkos termőhelyeit, hanem hogy nemcsak a számtan és mértanórákon vág jól az agya, de a környéket is jobban ismeri, mint társai. Gyakran a túra előtt vonattal utaztak néhány megállót, így bizonyíthatta, hogy Cilli és Hrastnigg környékén túl Tüffer, Römerbad, Doll, Steinbrück és a Száva-völgy vidékén is otthon van. A túraegylettel évente több alkalommal végigjárták az utat a hrastniggi vasútállomástól St. Georgenen át Römerbadig, s ilyenkor még egy-egy verset is elszavalt Aškerctől, ami a szlovéneknek imponált, de a németek kissé neheztelve és értetlenkedve fogadtak.

Egyébként dédapám mindig is úgy tartotta, hogy sokkal könnyebb a matematika világában eligazodni, ott szinte minden rövid és világos, egyértelmű és kiszámítható, különösen ha az ember elfogadja, hogy a kapcsolat a való világgal minimális.

– A matematikában, miként a sakkban, vannak ugyan szabályok, és sokféleképpen léphetünk, lehet, le is győznek, de akkor sem veszünk el semmit, hiszen mindez csak játék.

a magunk szórakoztatására

Dédapám úgy tartotta, hogy a matematikát a magunk szórakoztatására találtuk ki. A világot, és benne az erdőt meg a szarvasgombát azonban nem mi

hoztuk létre, és a realista Aškerc nyomán úgy vélte, az irodalomban sem lehet bármit leírni, csak a valóságot. Josef, mint az ammóniaszintézist megvalósító Fritz Haber vagy maga a császár, a praktikumot többre becsülte az elvont okoskodásnál, ami lehet ugyan szórakoztató és tanulságos, de mégiscsak játék.

– Az igazi tudás nem a matematika elvont világában van, hanem abban, ahogyan nagyapám a körtebort erjeszti, ahogy Haber a levegőből csinál trágyát, ahogy apámék a mosószert készítik a gyárban, ahogy a szarvasgombát keressük vagy ahogy a mérnökök és a munkások megépítették a Déli Vasutat a hegyeken át a tengerparttól Bécsig.

IV. Találkozás

Josef, bár sokszor ellentmondásosan, a labirintusokkal is szeretett példálózni. Hol a sorsot, hol az erdőt, hol a matematikát, hol Bécset hasonlította labirintushoz, hol meg arról beszélt, mennyire jól kiismeri magát ezekben. Ha ismerte volna, bizonyosan egyetért Borges szavaival, hogy „a világmindenség nem labirintus. Káosz. A nap, az éj, a délután, a négy évszak – mindez elhitei velünk, hogy ami körülvesz minket, az nem káosz, hogy létezik egy titokzatos kozmosz. Hogy megtaláljuk Ariadné fonalát.” S nemcsak egyetért, de nagyapám szerint dédapámnak is volt valami hasonló, csak sokkal tömörebb és velősebb véleménye a labirintusokról: „Az a labirintus, amelyből biztosan nincs, vagy amelyből biztosan van kivezető út, nem is labirintus, hanem csalás.”

Vagyis szerinte csak az az *igazi* labirintus, ahol nem leljük a kivezető utat, s amelyről senki sem tudja, van-e kivezető útja egyáltalán. Én ezért azt kérdeztem volna dédapámtól, hogy akkor mit mondjunk egy olyan labirintusról, amelyből kiérve egy még nagyobb labirintusba érkezünk?

– A görögök, miután kiirtották erdeiket – válaszolta volna nagyapám szerint dédapám –, labirintusokat építettek helyette. De nekünk erre nincs szükségünk, itt vannak a tölgyeseink, bükköseink, fenyveseink. Ha kimegyünk este az erdőbe, még mi sem ismerjük ki biztosan magunkat. Előfordul, hogy napvilágnál is csak bolyongok és bolyongok, mire megtalálom az utat. Néha mintha minden fa, minden bokor, minden páfrány újra és újra előbukkanna, mintha nem haladnék, s teljesen hiába menetelnék. Láttam olyat is, hogy a vadkanok vagy a szarvasok eltévedtek az erdőben, s nem találtak vissza a folyóhoz a nyáron, s a nagy melegben csapatosan szomjan haltak.

Hogy a válasz igaz volt-e, vagy csak ezzel ijesztgetett másokat dédapám, nehogy a szarvasgombákhoz találjanak, nagyapám nem tudta megmondani. Én sem tudom, rejtőzködik-e a világegyetemben kivezető út. Talán. Sokkal valószínűbb azonban, hogy a rend csak illúzió. S persze az is lehet – miként néhány újplatonista gondolta –, hogy

az istenek (vagy mi magunk?), akik a világunkat teremtették, már annyira távol álltak az istenségtől, hogy alig várhatunk tőlük értelmet. Az értelmet csak teremtőnk teremtőinek teremtőjénél, vagy még messzebb kereshetnénk. Ott, ami lehet, hogy nincs is; ott, ahová már nem ér el az elménk. Így „most már azt sem tudjuk, hogy labirintus, titokzatos kozmosz vagy végzetes káosz vesz-e bennünket körül. Az a szép feladatunk, hogy elképzeljük, hogy van labirintus és van fonal. Sohasem fogjuk megtalálni a fonalat; talán megleljük, de elveszítjük egy hitvallásban, egy ritmusban, egy álomban, a filozófiának nevezett szavakban vagy a pusztá, egyszerű boldogságban.”

Érdekes, hogy a sorsszerű bolyongás a világ labirintusában hozta össze dédapámat és dédanyámat. Hiszen szinte lehetetlen, hogy a Monarchia két távoli vidékén lakó Josef és Mária találkozott. S mégis, amikor a Losonc Városi Tornaegylet lányai Cilliben jártak, a sors megadta magát. Úgy történt, hogy dédapám is ott volt a tornászok bemutatóján, a többi környékbeli fiatallal együtt, s akkor akadt meg a szeme a gyors mozgású, igen-igen hajlékony, szőke tornászlányon, aki messziről érkezett a városba. Dédapám barátja, maga előtt is titkolva, kissé féltékenyen és irigykedve igyekezett lehűteni érdeklődését:

– De hát mit akarsz te? Szót sem tudsz érteni vele, hiszen ezek magyarok, akik se németül, se szlávul nem tudnak beszélni veled. És különben is, ott fent északon élnek, ahol szinte mindenki hitehagyott protestáns, s ha apád csak megsejti, hogy te egy protestáns menyecskét bámulsz... Ahogy őt ismerem, nem lennék a helyedben, barátom!

De semmiben sem lett igaza. Mária a vasárnapi misén is ott volt a templomban. A mise után hosszan társalogtak, s bár a tornászok valóban magyarul beszéltek, és dédanyám németül alig értett valamit, anyanyelve szlovák volt, így jól megértette magát dédapámmal. Másnap néhány helybeli fiatal, és a tornászok közül is többen vonatra szálltak, s dédapám vezetésével hosszú gyalogtúrát tettek Hrastniggig, érintve Josef szülőfaluját, St. Georgent is. S hát ami utána jött, azt jól tudjuk, alig telt el három év, Josef és Mária már házasok voltak.

sok pattogatott kukoricát evett

A családban mindannyian tudtuk, hogy édesapám a György keresztnévet dédanyám javaslatára, Josef szülőfaluja, St. Georgen után kapta. De milyen furcsa, amikor valami

megmagyarázhatatlan belső makacsság miatt elhallgatni igyekszik az ember olyasmit, ami egyáltalán nem szégyellnivaló! Nagymamám úgy vélte, édesapám dús, vörös haját annak köszönheti, hogy ő a terhessége alatt sok pattogatott kukoricát evett, mert úgy tudta, a családban senkinek sem volt vörös haja. Ez mindig büntudatot okozott neki, elvégre a vörös haj mifelénk nem volt szokványos, s ami nem megszokott, azt mindenki gyanakvással kezeli. Mária dédanyám senkinek sem árulta el, amiről pedig nagyon jól tudott, hiszen saját szemével győződött meg róla, hogy Gyurka a dédapjától, a rőt hajú osztráktól, a földművesből mosószergyártóvá lett Johann Schoppertől örökölte haja színét. Erről nagyapám is mélyen hallgatott. Persze bölcsességét és kissé opportunistá jellemét figyelembe véve, nem is olyan meglepő ez a titkolózás.

A világ is – mert ismeretlen a cél – útvesztő, tükrök és maszkok, sorsok, okok és az idő, szavak és tettek labirintusa, ahol folyton a helyes utat keressük és reméljük, de lehet, hogy minden igyekezetünk ellenére nem ismerhetjük ki magunkat. Dédapám és nagyapám is, miként Borges vagy Einstein, a kudarc nyilvánvaló lehetősége ellenére állandóan arra invitált minket, hogy az értelem esztétikájában gyönyörködjünk.

V. Láda

Nagyon jól emlékszem első találkozásomra dédapámmal. Úgy nyolc-kilencéves lehettem, amikor nagyapám ládája egy ebéd után ismét megnyílt előttünk, és olyasmi került elő egy zöld bársonnyal bélelt dobozból, amit annak előtte nem láthattam. Nagyapám úgy vélte, elég érett vagyok, hogy megnézzem a pipát és meghallgassam a hozzá tartozó sok-sok történetet. Nagyapám legkedvesebb könyveit és sokféle más kincsét is egy láda rejtette a konyhában, a sparhelt mellett, amit ő készített, még amikor a salgótarjáni Hirsch gyárban dolgozott tűzhelyszerelőként. A ládában jól megfértek egymás mellett a türelmetlenségében zseniális Majakovszkij kisfiús lelkesedéssel írt *Leninje*, Marx *Tőkéjének* három kötete, törtfehér vászonkötéses kiadásban (úgy tűnt, szinte olvasatlanul). Ott lapult John Stuart Mill széthulló papírkönyve *A szabadságról*, Camille Flammarion néhány németre fordított népszerű csillagászati könyve, gyönyörű metszetekkel, Haeckel Ernő *Világproblémái*, Maeterlincktől *A méhek élete*, Franklin társulat Olcsó Könyvtári kiadásban, és a *Füles* jónéhány lapszáma (amelyek előbb-utóbb majd valamelyik reggeli begyűjtáskor a sparheltben végzik). Ott bent Ferenc József császár több portréja és a 'Lenin a munkások között' klasszikus képei sem zavarták egymást. Nemhogy jól megfértek! Sokkal többről volt szó: nagyapám azt mondta, hogy mikor lecsukja a ládát, hallja, hogy bent a császár, Ferenc József és Lenin beszélgetnek, persze németül. És bár szégyelli, hogy így tesz, de ki is szokta hallgatni őket. Kérleltem nagyapámat, meséljen erről, de ő kategorikusan visszautasította:

– De hát te is tudod, fiam, meg kellene tagadnom családunk legfontosabb erkölcsi elveit ahhoz, hogy kifecseggem, amiről csak fondorlat útján szereztem tudomást. Ez sohasem történhet meg! Mit szólna ehhez dédapád!

Én persze tovább próbálkoztam, és emlékeztettem, hogy tudtommal az is elveink szerint való, hogy zárt ajtót nem mutogatunk büszkeséggel senkinek. De erre csak legyintett, ami nála azt jelentette: semmi helye itt a vitának és az ellenkezésnek, szót se többet erről!

óvodás korom csodáinak tárháza

A láda melegében tartotta nagyapám a Magyar Felvidék Felszabadulásának Emlékére készített Rákóczi Emlékérmet (rajta a felirat: pro patria et libertate), több nagy és csonka Magyarország, illetve Monarchia térképpel és egy négyrét hajtott Rákosi-címerrel (amelyen óvodás koromban különösen szépnek láttam a sárga kalászokat). Ott volt még Ernst Haeckel gyönyörű könyve, amelyet dédapám a nagy háború előtt vásárolt, s ami a maga száz litográfiájával óvodás korom csodáinak tárháza volt. A *Kunstformen der Natur*ról van szó természetesen, amelynek képeiről kezdetben azt sem tudtam, miféle lényeket ábrázolnak, de lenyűgözött a formák, színek, szimmetriák és a finom részletek végtelen világa. A Radioláriákról készült fekete háttérű rajzok mellett a többi táblát is sokszor megcsodáltuk nagyapámmal, s elárulom, ma is ezekről a képekről készített másolatok díszítik nappalink falát.

A láda könyveiben nagyapám neve számtalan formában volt beírva, hol németes Josef Schopperként (mint az apjától kapott Benedek Elek *Oh szép ifjúságomban*), hol a kényszermagyarosított Sebő Józsefként (mint a nagy szürke, erősen ideologikus kedvencben, Osztrovszkij *Az acélt megedzikjében*), hol szlávosan, Jozef Šopperként, hol a német név magyaros átírásaként Sopper Józsefként, ahogy apja nevét Pálfalván a nagy háborús emlékműre felírták.

A legnagyobb kincs a bársonydobozban rejtőzködött. Ebben volt dédapám 1910 karácsonyára a szüleitől kapott kétrészes porcelán pipafeje, amit később is csak ünnepi alkalmakkor nézhettem meg, rajta a Josef Sopper aláírással és a császárral, aki egy 1848-as fiatalkori és egy uralkodásának 60. évfordulójára készült időskori képen volt látható. Mindig csak a legnagyobb óvatossággal szabadott kézbe vennem. A pipafejhez tartozó, hosszú vörös cseresznyefa pipaszár, az elefántcsont csutorával, a szobai szekrénybe rejtőzködött, de azt csak sokkal később nézhettem meg.

Mindezek a kincsek nagyapám gondolataiban is megfértek. Ő egyszerre tudott csodálattal beszélni a tengeri lények sokféleségéről, a bolygókról és a csillagok végtelenjéről, az űrt meghódító szovjet kozmonautákról, édesapja szülőföldjéről, a német-szlovén Alsó-Stájerországról vagy az egész Duna-menti Monarchiáról, és dacosan őszintén a proletár internacionalizmusról vagy a kommunizmus reményteljes közeli eljövételéről.

A ládáján ülve minden indulattól és rosszallástól mentesen magyarázta nekem, hogy a napló, amit főképp az ő történeteinek feljegyzésére vezettem, s amit most vezérfonalul használok, nem is napló, csak kusza feljegyzéshalmaz:

– Hiszen ki látott már olyat, hogy egy naplóba nem rendszeresen ír az ember?

– De nekem jó így is, nagypapa! Minek írok, amikor semmi sem történik?

– Minek írnál? Minek írnál? Ha naplót akarsz vezetni, azt rendszeresen és pontosan szoktuk. Ez benne a lényeg. Írj mindennap vagy minden másnap, vagy minden szombaton, csak legyen benne rendszer, mert úgy helyes, ha rendet tartunk a magunk dolgaiban. Ha nem tudod ezt megtenni, akkor ne nevezd naplónak az irkádat.

bármilyen náció fiai

Legtöbbször az élet apró dolgaiban is – talán kissé színpadiasan és túlfokozottan – ragaszkodott a precizitáshoz. A pipát például mindig lassan, egy szivacsos párna felett az asztalon vette elő a

dobozból, és az elpakolásnál is mindig feltűnően igazgatta, hogy a legjobb helyet találja neki. A megfontoltság vezette, amikor úgy vélte, dédapám néha felszínesen és elhamarkodottan alkotott véleményt. Szerette elmondani, miben *nem érthet* egyet apjával. Például a matematika megítélésében, és ahogy mély hittel (nagyapám szerint elhamarkodottan) ragaszkodott a kereszténységhez. Utóbbi betudta annak, hogy aki a stájer délvidéken nőtt fel, az lehet, nem is tehet másként, hisz ott tán nincs is olyan magaslat, ahonnan körbenézve két-három templomtornyon ne akadna meg a szemünk, s akik ott éltek, bármilyen náció fiainak is mondták magukat, osztráknak vagy szlovénnek, mind mélyen istenhívők voltak, talán nem is volt az egész Monarchiában istenfélőbb náluk. Persze akadtak kivételek is, olyanok, akikre az volt jellemző, ahogy dédapám kissé rosszallóan mondta:

– Akiknek a mi császáruk és Krisztus helyett Bismarck és Vilmos császár képe lóg a falon.

Nagyapám szerint, e mindenhol jelenlévő hangos kisebbség intoleranciája vezetett oda, hogy végül a Monarchia atomjaira hullott, s szinte csak az maradt belőle, amit ő a ládájában őriz.

VI. AUFMERKSAM

„Ki volna az hát,
aki kellene nekünk? Angyal nem, nem is ember,
és a fülelő állatok észreveszik már,
hogymily bizonytalanul vagyunk mi otthon
a megfejtett világban.”
(Rilke: Az első elégia)

Nagyapám mindig úgy mesélt dédapámék St. Leonhard-i házáról és a környék szépségeiről, mintha jó ismerősként gyakran megfordult volna ott. Mintha ő is látta volna a hrastniggi állomás előtt a Déli Vasút boltíves hídját a Werniza patak felett, mintha ő is ámulatosan nézte volna a nyáron is hajnali ködbe burkolózó templomokat, a kanyargós kis erdei utakat, a fákra kúszó pirítógyökér narancsvörös apró terméseit vagy a májvirágokat, ciklámeneket, hunyorokat, fecsketarncsokat és a páfrányokat az erdők mélyén. Mintha tudta volna, hogy egyszer majd én is ellátogatok oda, amikor műholdakkal szinkronizált hamis téridő ad vak biztonságérzetet az utazónak, s így majd én is megtalálom a templomokat, dédapámék hosszú házát, az udvaron a nemzeti jelképpé vált szénaszárító faépítményét és családjunk kis kápolnáját a házuk előtt, hogy majd sokszor kirándulok feleségemmel az egykori nagy erdőségek megmaradt foltjaiban is.

St. Leonhard pár házas falujában akkor fordult ki kerekéből az idő, amikor a trieszti óngyár a völgybe költözött, kihasználva a Déli Vasút adta lehetőséget, a Werniza patak tiszta vizét és a falusiak szorgalmát. Rövidesen már nemcsak ónt, hanem mindenféle vegyipari terméket, savakat, klórt, sókat, tisztító és fertőtlenítő szereket, festékeket, cserző és ömlesztőanyagokat meg műtrágyát is gyártottak itt, s gyártanak a mai napig. Amikor dédapám apja, Johann ükapám, kitanulván a Leblanc-féle szóda- és a mosószergyártás mesterségét, ott kezdett dolgozni, a család St. Georgenből a gyár közvetlen közelében lévő St. Leonhard-i házba költözött. Josef legfiatalabb testvérei is itt születtek. A St. Leonhard-i ház, illetve a körülvevő földek eredetileg Johann apjának, Martinnak a birtokai voltak, aki továbbra is gazdálkodásból élt. Ezzel a családdal és a falu, tudtuk nélkül ugyan, de való életükkel festette meg a 20. század fordulóján kitalálható szlovén impresszionizmus legkedvesebb témáját: átmenetet a mezőről a gyárba, a földművesből a tanult polgári lét és a faluból várossá válás felé. Csak egy aprócska ponton volt hamis a kép. Míg az erősen nemzeti színezetű impresszionizmus mindezt a szlovén nemzet felébredésének fogta fel, addig dédapámékból, akik a császár és a Dunai Monarchia elkötelezett hívei voltak, és a legkevésbé sem foglalkoztak azzal, ki milyen nyelven szól hozzájuk, hiányzott a nemzeteket szembeállító pusztító indulat, amely rövidesen eltörli majd itt is a

békeidők megmosolyogtatóan álomképű világát. Azt, hogy Johann ükapámék viszonyát a világhoz az iskolában történelmet tanító nagyapám, az utólagos bölcsesség kissé hivalkodó és álságos racionalitásával miért is nevezhette *könnyelműen naivnak*, azt hiszem, mindannyian értjük. Mégis úgy gondolom, ezt a szomorú minősítést nem kellene elfogadnunk.

örökzöld magyaltölgyek

A vasútnak és az itt lakók szorgalmának köszönhetően a vegyipar mellett az üvegyártás is korán megtelepedett a völgyben. A gyár első igazgató-tulajdonosa, mivel igen jól ment az eladás, feleségének nagy ajándékot szeretett volna adni, megépítette hát a falu alatti dombon, szemben az üvegyárral, a trieszti Miramare kastély kisebb mását. Ha Triesztből Duino felé indulunk, először a Miramare kastélya uralja az örökzöld magyaltölgyek és a Rilke megénekelte hullámoslevelű babér által szinte örökké zöldre színezett tengerparti tájat. Duino sziklaszirtre épült kastélya csak lassan tűnik fel a látóhatáron. Miramarétól ma már jobb is, ha csak ebbe az irányba nézünk, hiszen Trieszt felé tekintve csalódást keltő képet rajzol elénk az ipari kikötő rozsdás daruhadserege meg az Adrián ringatózó tankerek hada.

Persze mire elkészült a kis Miramare St. Leonhardban, erre is komor árnyak nehezedtek, hiszen a mintaként szolgáló eredeti kastély építtetőjét, a császár büszke, ostobán hiszékeny és törtető öccsét, Maximiliant, Mexikóban kivégezték. De ez már a történelem olyan eseménye, amiről kár mesélnem, hisz mindenki jól ismeri, és Johann ükapám is mindig szomorkásan gondolt rá, amikor a kis Miramare mellett a gyárba ment reggelenként dolgozni.

Úgy mondta nagyapám, hogy Josef dédapám az apjától, Johanntól örökölhette szinte minden jó tulajdonságát; arcát és szelíd mosolyát; kiapadhatatlan derűjét és a tudományok szeretetét; az imádott város, Bécs iránti rajongását; a császár és a birodalom iránti hűségét (ami számunkra talán már nehezen érthető); kiváló megfigyelőkészségét; vonzódását a termőföldhöz, a tenger és az ég kékjéhez; és kissé felszínes anarchizmusát is. Ez utóbbi, mármint az anarchizmus miatt az itt összegyűjtött történeteimnek eredetileg ez volt a címe: „Dédapám, az anarchista”. De mások bölcsen és jóindulatúan figyelmeztettek, hogy nagyapám sem örülne ennek. Az anarchizmus tényleg csúnya, jó társaságban kerülendő szó. Dédapám viszont nem szerette volna, ha másik címmel azoknak kedvezek, akik a szellemi előítéletek rabjai, s megijednek egy szótól. Ő mindig bátor volt; különben is, nem jártam volna jobban, ha hedonistának írom le. Márpedig, ha anarchistaként valaki nem nihilista is egyben (ez pedig nagyon-nagyon távol állt tőle), nemigen maradna más, mint a hedonizmus nyílt kimondása.

a természet iránti tisztelet

Az anarchisták, mint Josef dédapám, számára az idő és a tér gazdagsága nem ellenség, ők nem akarják eltörölni a múltat, mint a futuristák, a kommunisták, a modernisták vagy bármi világmegváltó új ideológia apostolai, s nem is akarnak a múltba vésni, mint a romantikusok, szentimentalisták, nem akarják a múltat a jövőbe látni, mint a pesszimisták, akik a haladástól védenék a világot, s az őseredeti romlatlan múltat álmodnák jövőnek. Az a kissé misztikus és skizoid magatartás is mélyen idegen volt tőle, amely szerint sem a környező világ, sem életidőnk, nem a mi

igaz valóságunk, hanem valahol (ki tudja hol?) máshol kell ezeket keresni. Anarchizmusa realizmussal, s ebből adódóan a természet iránti tisztelettel és szeretettel társult.

Dédapám Einstein csodálójaként is realista anarchizmusában érezte megerősítve magát. Tudta, de nem értette, hogy Einstein annak az időnek az objektivitását kérdőjelezi meg, amelyről mindenki azt hiszi, a parasztoktól a császárig, hogy egyenletesen hömpölyög velünk. Dédapám sem tudta, ahogy mi sem igazán, milyen az idő valódi természete, de azt megértette, hogy bármi, ami természetesnek tűnik, ugyanúgy megkérdőjelezhető, mint az idő nyugodt folyása; nem tagadással, rosszindulattal vagy csalást kiáltva, hanem csendesen, vágyva a megértésre, azt sem tagadva, hogy az új nézőpontunk is tévesnek bizonyulhat. Bár nem tudta mi az idő, érezte, hogy olyasmi lehet, mint az Adria, amely enyhe szellőben is fodrozódik, egyszer kicsap a partra, máskor visszahúzódik, hol épít valamit, hol rombolja a legkeményebb követ is, ahogy Duino partmenti szikláinál is ezt teszi rendületlenül.

Johann ükapám igen boldog volt, amikor elsőszülött fia, Josef 1883 márciusában megszületett St. Georgenben. Már korábban megbeszélték, hogy régi jó barátja és iskolatársa, Anton Aškerc fogja keresztelni, s pár nappal a születés előtt sürgönyöztek neki. Anton, aki később a szlovén realizmus és a nemzeti öntudat híres, s a darwinizmussal rokonszenvező hitbéli bizonytalanság költője lett, kicsit neheztelt dédapámra, hogy a császár nevét adta a fiának, de elfogadta barátja döntését. Bár a keresztelőjekor Josef még csak kétnapos volt, tágra nyílt szemmel, bátran és sírás nélkül vette fel a kereszttség szentségét, miként ősei is. Dédapám keresztapja Rudolf Jurjavčič, a hrastniggi vegyipari gyár orvosa volt. Ő mondta a kereszteléskor ükapámnak:

– Éles, nyílt szemű és bátor szívű, tiszta gondolkodású Schopper lesz ebből a fiúcskából is, olyan, mint te, Johann!

Nagyapám többször biztosított engem, hogy az orvos jóslata nagyon is igaznak bizonyult:

– Dédapádat gyerekként, de még a gimnáziumban diáktársai és tanárai is „Herr Der Aufmerksam”-nak („A figyelmes Úr”-nak) becézték. De ő nemcsak figyelt, hanem mindent érteni is szeretett volna!

VII. Ludwig

Évszázadok prémjében bujkáló molyként megzabált mindent.
(Hlebnyikov: Zangezi)

Sakkozni nagyapámtól tanultam, azzal a sakkal, amit még ő készített tanári élete előtt a Tűzhelygyárban. A játék közben gyakran hallhattam:

– Dédapád itt biztosan azt lépte volna... – s már mutatta is, milyen ígéretes lehetőségeim lettek volna, ha nem hamarkodom el a döntésemet. A játszmák közben arról is beszélt, hogy dédapám kiváló és szenvedélyes sakkozó lévén sohasem azért játszott, hogy nyerjen. Sokkal fontosabb volt számára, hogy nyílt és becsületos küzdelemben, a helyzet által adott problémában eligazodjon, hogy hosszan előre

láthassa, mi fog történni. Ha mégsem úgy alakultak a lépések, ahogy gondolta, mosolygott. Szándékosan vesztett, ha ellenfelét örömmel töltötte el egy különös lehetőség. Galíciából írt leveleiben is gyakran számolt be a partikról, amiket a lövészárookban vagy szálláshelyükön játszottak. Az obojani fogolytáborban még az örökkel is játszhatott, akiket persze alkalomadtán nyerni engedett, s mindezt rossz érzés vagy megalkuvás nélkül tehette, hisz úgy tartotta, a játékban maga a játék a fontos, a győzelem nem számít.

– Hedonista sakk, amit játszom, így amikor veszítek, akkor is nyerek.

De pontosan nem is a partikról akartam szólni, sokkal érdekesebb, amit a sakkról Ludwig kérdezett tőle, s ami nemcsak neki, hanem nagyapámnak és persze nekem is élénken megmaradt.

– Nézd, itt ez a helyzet – mutatott Ludwig a néhány bábura, amiket épp az imént rakott fel a táblára –, mit gondolsz, igaz-e, amit látunk?

értékrés

Josef zavartan nézett Ludwigra, hiszen a kérdés *értelmetlennek tűnt*, ugyanakkor azt is tudta, hogy Ludwig kérdései mindig sokkal agyafúrtabbak, semhogy kitérhessen előlük, mondjuk arra hivatkozva, hogy ez nem illik a játékba. Mert egy problémát nem lehet megsemmisíteni azzal, hogy elbújunk előle, hiszen akkor tovább kísért, s végül megeshet, hogy legyőz minket a kérdés. Nagyapám elmagyarázta, hogy szerinte a kérdés jogos, hiszen a sakk jól definiált szabályok szerinti játék, s egy állás vagy levezethető a lépések szabályos rendjéből, s akkor igaz, vagy nem vezethető le, s akkor hamis. Tertium non datur. Csakhogy a lehetséges állások, s az oda vezető utak száma végtelen, így biztosan van köztük olyan is, aminek igazsága számunkra eldönthetetlen. De lehet, hogy az értékrés magában a világban van?

– Mármost mit kezdünk az olyan helyzetekkel, amikben még a szabályok sem világosak, mint amikor kilenc fekete gyalog van egy táblán vagy mint itt ez a háború? Hol van itt helye az igazságnak? – kérdezte egyik levelében dédapám.

Mondanom sem kellene, a válaszlevelet nem ismerjük, meglehet, hogy mint a legtöbb válaszlevél, ez is elveszett az azóta eltelt idő kavarodásában. Nagy kár, hiszen itt az etika és az igazság nehezen megfogható kapcsolata látszik megmutatkozni, ugyanakkor nagyapám sem tudta megmondani, volt-e egyáltalán levél, amit kereshetnénk.

Dédapám azért került fogságba, mert a sakk mintájára hagyta, hogy az ellenség észrevegye, ahogy ügyetlenül álcázták magukat egy megfigyelés során. Nem menekült el a helyszínről, pedig meglehetett volna, hisz szerinte nem az a lényeg, hogy tetteink okait vállaljuk, hanem hogy a következményeket is emelt fővel viseljük, akkor is, ha látszólag kedvezőtlenek számunkra. Emelt fővel ezt pedig csak akkor tehetjük, ha csalás nélkül játszunk, megfutamodni egy helyzetből, amit mi hoztunk létre: *csalás*; feladni a veszített helyzetet: *bölcsesség*.

Dédapámnak a frontról írt, illetve a hadifogolypostával küldött leveleit egyfajta tűnékeny időtlenség jellemezte. Nem mintha a térrel keveredő idő zavara uralta volna ezeket, s nem is mert az idő irányával kapcsolatban gyötörték problémák, hanem

mert mindaz, amiről a háború borzalmi közepette írt, leginkább időtlen volt. Nem esett szó ezekben a levelekben sem a múlttól, sem a jövőről. Talán így tudta elkerülni, hogy megbénítsa a rémület, amely körülvette őket.

mint egy befejezetlen sakkparti

Josef leveleiben sokszor emlegette a számunkra titokzatos Ludwigit, akivel együtt harcolt a hol homokos, hol lápos, de mindenhol szomorú Galíciában, akivel éjszakába menő

sakkpartikat, és szintén éjszakába menő vég nélküli beszélgetéseket folytatott arról, hogy a világot leképező nyelvünk szavai és maga a világ hogyan kötődnek egymáshoz. Ludwig még Bécsben is többször meglátogatta őt a hadikórházban, ahol sakkoztak és tovább folytatták beszélgetéseiket, pedig Ludwig akkor valami ház építésén dolgozott, így igen elfoglalt volt. A legfontosabb megválaszolatlan kérdésük, hogy a nyelv által kirajzolódni látszó logikai hálózat valóban a világ struktúrájának hű képe-e, vagy csak egy lehetséges módja a világról alkotott tapasztalataink leírásának. Míg előbbi lehetőséget ad, hogy korrespondenciaként elfogadható az igazság, utóbbi nagyon esetlegessé teszi, hogy egyszer megalapozott legyen a tudás. Az előbbi esetben a sorsunk valamiféle logikai következmény, ami a maga kíméletlen egyértelműségével kikerülhetetlen, utóbbi esetben pedig olyan, mint egy befejezetlen sakkparti, amiben bármikor adódhat meglepetés. Gondolom, sejtik, hogy dédapám melyik álláspont mellett érvelt.

A levelek időtlensége nagyon megváltozott, amikor Josef hazatért Bécsbe, és legyengülten, de optimizmusát megőrizve a hadikórházba került. Egyik levelében arról írt, mennyire szeretne már három fiával elutazni Stájerországba, mennyire jó volna Draga felől lenézni a Száva völgyére, ott, ahol a Déli Vasút és a folyó a régi templomok között kanyarog, kirándulni a hegyekben, és milyen nagyszerű lenne találkozni a rokonokkal. Azt is írta, hogy Ludwiggal tervezték, együtt elutaznak Nizzába, Josef öccséhez, Rudolffhoz. De a sors, mint oly sokszor, ismét közbe szólt.

Nagyapám évekkel a háború után felkerekedett és elutazott Bécsbe, hogy többet megtudjon Ludwigról és dédapám utolsó napjairól, mielőtt a fogságban korábban meggyengült szervezetét 1919-ben legyőzte a spanyolnátha. De lényegében semmi új információhoz nem jutott, sem dédapám halálának körülményeiről, s persze a nyelv és a világ viszonyáról sem. A nővérek még emlékeztek Ludwigra, de csak azt mondták, kissé türelmetlen és nagyon zárkózott volt, nem beszélt szinte senkivel, csak dédapámmal, akit Ludwiggal szemben humor- és társaságkedvelő, mindenkivel kedélyesen szóba elegyedő embernek ismertek. Nagyapám az iratokat is meg akarta nézni, amik dédapámról készültek, de csak annyit mondtak neki, hogy akkoriban, a birodalom szétesésének idején olyan nagy volt a káosz mindenütt, hogy a papírok egy része, bár el nem vészett, senki sem tudja, hová került. Nagyapám tervezte azt is, hogy elutazik Rudolfhoz Nizzába, de túl nagy lett a szegénység, s 1937-ben Rudolf is meghalt. Így végül azt sem tudtuk meg, hogy a nagy háború vége felé meglátogatta-e őt dédapám Ludwiggal. Valószínűleg erre nem került sor, hisz sem dédapám egészsége, sem a helyzet nem volt alkalmas.

Az ötvenes évek elején, mire nagy nehezen engedélyt kapott, nagyapám még elutazott Vojnikba, apja legidősebb nővéréhez. Vojnik nem messze található Hrastniktól, s Maria akkor ott lakott már vagy húsz éve. Néhány gyerekkori történetet is ő mesélt el nagyapámnak Josefről, hiszen idősebb nővéreként szinte második anyja volt. Arról is beszélt szomorúan, hogy az a jó megfigyelőkészség, amire a Schopper fiúk oly büszkék voltak, nem mentette meg Johannt, dédapám egyik öccsét, hogy a II. világháború utáni gyalázatos pogromokban el ne vigyék a jugoszláv partizánok, mint németet. Maria csak azért úszta meg, mert itt Vojnikban úgy tartották, hogy az anyja, Marjeta Miklavčič szlovén volt, vagyis ő nem lehet német, márcsak azért sem, mert a nevét is Šopernak, és nem Schoppernak ismerték. Sem nagyapám, sem Maria nem értette, hogy a bécsi udvar (?) akkoriban, s azóta is miért hallgat szemérmesen, mintha valami történelmi bűn nyomasztaná, s miért nem tiltakozik hangosan. Nagyapám csak annyit tett ehhez, hogy ő sem érti, hiszen mi magyarok, kiknek Trianon örökké fájó nemzeti sorstragédia, felfoghatatlannak tartjuk, hogy egy ilyen gyalázatos esemény felett szó nélkül átlépjen a történelem.

életigenlő antifatalista

Dédapám úgy vélte, életünk olyan, mint az Adria kékjén végigfutó hullámok sorsa, mint Styria hegyi rétjein ringatózó virágok mindennél édesebb illata. Egyszerre tovatűnő és időtlen, szerethető és éterien idegen, érthető és megfoghatatlan, miként Rilke költeményei. Dédapám egyszerre tudta szeretni a Südbahn fémes, csillogó zakatolását és a Száva lágyan kígyózó, zöld békességét, egyszerre csodálta Anton Aškerc hitét és kétségét, mert tudta, mögötte ott van a gondolat, amit ő talán nem tud soha elfogadni, de megérteni még van módja. Szerette a fiatal császár optimizmusát, ahogy a Monarchia megmaradásában és felemelkedésében hitt, s az idős császár bölcsességét (amiben persze nekünk erős kétségeink vannak). Egyszerre szeretett volna jó szlovén és legalább olyan jó osztrák maradni, mert tudta, hogy mindkettő csak gazdagabbá teszi. Kíváncsisággal, de türelemmel hívta és várta a sorsot, amire nyitott jövőként nézett, s amit így irányítani és megérteni is szeretett volna (én úgy mondanám életigenlő antifatalistaként); hitte, miként Einstein is, hogy megragadhatja a világegyetem rendjét, de közben bámulta Novalis romantikáját, meg Russel és Whitehead szikár és

életidegen logikáját a *Principia Mathematicában*. (Azt is mondta, hogy olvasta a három vaskos kötetet, mint nagyapám a *Tőkét*. Ezt igazából senki sem hitte el nekik, hisz a maga nemében mindkettő monumentális és kellő fanatizmus nélkül, ami hiányzott belőlük, olvashatatlan.) Rajongott a földért, ahol született, s amely a körtefáit nevelte, amelyben ott volt a szarvasgomba és a mélyben a szén is, amelynek füstje nagyon elcsúfította a hrastniggi völgyet. De nem áradozok tovább, hiszen az idő gazdagsága számára, amit ő is annyira kedvelt, az unalmas ismétlés megengedhetetlen. Bár soha nem ismerte, bizonyosan egyetértett volna Pascal vagy Borges hitével, hogy sorsunk, életünk eseményeinek sora a „kozmosz folyamatnak nevezett történetnek csupán egy parányi része. Olyan történetnek a része, amelybe csillagok, agóniák, vándorlások tartoznak, meg hajóutak, holdak, szentjánosbogarak, virrasztások, kártyák, üllők, Karthágó és Shakespeare”. Meglehet, az egész történet céltalan; lehet, hogy nem, de még ha van is célja, akkor sem valószínű, hogy teljesen megérthetjük. És most az utolsó mondat legyen egyetértőleg, de helyettünk, dédapám, nagyapám, apám vagy helyettem, ismét Borgesé: „Nem ismerjük a világegyetem célját, de azt tudjuk, hogy a tiszta gondolkodás és az igazságos cselekedet segíti céljait, még ha azok sohasem tárulnak is fel előttünk.”

Feleségemnek ajánlom, köszönve, hogy végtelen türelemmel és odaadással többször is végigjárta velem azokat a helyszíneket, Duinótól St. Georgenig, és a Semmeringen át Bécsig, ahol dédapám is megfordult egykor. S köszönve, hogy amikor e sorokat írom, most is az utunkat tervezi oda, hogy végre saját szemünkkel megnézhessük Rimske Toplice (Römerbad) híres mamutfenyőit, amiket egykor talán dédapám és Anton Aškerc is megcsodálhatott.

kép | a szerző fotói